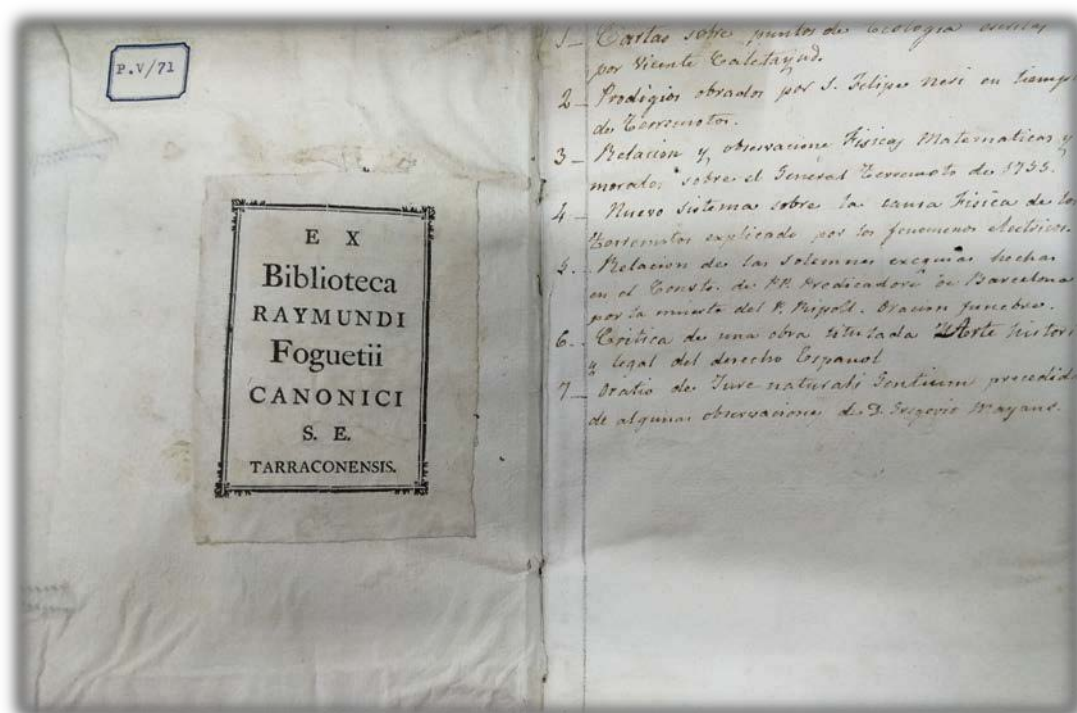

El patrimoni bibliogràfic a la Biblioteca Provincial de Tarragona: desamortització i estudi de les marques de propietat. El cas dels fons d'Escornalbou

Dolors Saumell Calaf Treball de Fi de Màster
Tutor: Pedro Rueda Ramírez
Màster de Biblioteques i Col·leccions
Patrimonials Universitat de Barcelona
Convocatòria: setembre de 2020

AGRAÏMENTS

Les circumstàncies dels darrers mesos han convertit aquest Treball de Fi de Màster en una cursa d'obstacles.

Voldria agrair al Pedro Rueda el treball d'assessorament, revisió i acompanyament, als arxivers la seva professionalitat i voluntat de donar accés; a la família, als companys de feina i als amics; tots ells han contribuït a fer-lo possible.

SUMARI

PRELIMINARS	5
INTRODUCCIÓ	8
OBJECTIUS.....	12
METODOLOGIA	13
PART I	22
CAPÍTOL 1	22
INTRODUCCIÓ	23
1. L'EXPULSIÓ DELS JESUÏTES, EL PRIMER PRECEDENT	24
2. EL PARE VILLANUEVA EL PUNT DE PARTIDA DE LES COL·LECCIONS PATRIMONIALS	26
3. LA GUERRA FRANCÈS, PRIMERA DESTRUCCIÓ DE PATRIMONI BIBLIOGRÀFIC DEL SEGLE XIX	31
4. EL TRIENNI LIBERAL (1820-1823).....	36
CAPÍTOL 2	46
1. L'ÈPOCA DE LES DESAMORTITZACIONS	47
2. EL MARC LEGISLATIU. LES LLEIS DESAMORTITZADORES: 1835-1837	49
3. EL CAMP DE TARRAGONA: DESAMORTITZACIONS EN TEMPS DE GUERRA. ENTRE LES INSURRECCIONS I LA GUERRA CARLISTA. DISPERSIÓ I DESTRUCCIÓ DE LLIBRES I OBJECTES ARTÍSTICS (1835)	55
4. L'OCUPACIÓ DE BÉNS, LLIBRES I OBJECTES CULTURALS: MESURES, DIFICULTATS I CASUÍSTIQUES (1835-1843)	61
CAPÍTOL 3	74
1. LES COMISSIONS DE MONUMENTS UNA NOVA ETAPA DE PROTECCIÓ DEL PATRIMONI	75
2. LA TARRAGONA DE MITJAN SEGLE XIX. LES INSTITUCIONS CULTURALS I D'ENSENYAMENT.....	87
3. EL SISTEMA ESPANYOL DE BIBLIOTEQUES PÚBLIQUES. ORIGEN I CARACTERÍSTIQUES	92
4. LA BIBLIOTECA PROVINCIAL DE TARRAGONA: FORMACIÓ I DIFICULTATS	95

PART II.....	103
CAPÍTOL 4	103
1. ELS ESTUDIS DE LES PROCEDÈNCIES I LES MARQUES DE PROPIETAT A LES COL·LECCIONS PATRIMONIALS	104
2. ELS PROJECTES EUROPEUS DELS ESTUDIS DE LES PROCEDÈNCIES. ESTAT DE LA QÜESTIÓ	107
3. CATÀLEGS, CATÀLEGS COL·LECTIUS I INFORMACIONS DE PROCEDÈNCIA. ELS REPTES	112
4. LA BIBLIOTECA PROVINCIAL DE TARRAGONA: COL·LECCIONS PATRIMONIALS I PROCEDÈNCIES	116
CAPÍTOL 5	132
1. EL PROJECTE DE CATALOGACIÓ I ESTUDI DELS LLIBRES D'ESCORNALBOU (2016-2020).....	133
2. LES BIBLIOTEQUES DELS FRARES. APROXIMACIÓ HISTÒRICA I BIBLIOGRÀFICA	138
3. LA BIBLIOTECA RECUPERADA A LA BIBLIOTECA PÚBLICA DE TARRAGONA	150
CONCLUSIONS	164
BIBLIOGRAFIA.....	176

RESUM

El patrimoni bibliogràfic a la Biblioteca Provincial de Tarragona: desamortització i estudi de les marques de propietat. El cas dels fons d'Escornalbou. El present TFM es proposa analitzar la formació del sistema de biblioteques patrimonials arran de les desamortitzacions eclesiàstiques. Centrats a Tarragona s'estudia l'arribada dels contingents bibliogràfics a la capital i la formació de la biblioteca amb el primer bibliotecari al càrrec. S'observa un llarg camí, que s'inicia amb la fugida dels frares i l'abandonament dels convents a l'estiu de 1835, i una arribada a la capital de província, lenta i plena d'entrebancs, que s'allarguen una dècada (1836-1846). Aquest fet condiciona l'arribada molt parcial de fons, i també el seu mal estat de conservació, agreujats per la llunyania a la capital i el conflicte bèl·lic. Tot i les complexitats, comunes a bona part de les col·leccions patrimonials amb orígens similars, s'imposa arreu la reconstrucció de les col·leccions a través de les marques de propietat i les informacions de procedència perquè ens permeten endinsar-nos en la comprensió del patrimoni i dels seus lectors, les comunitats de frares. Des de la Biblioteca pública provincial de Tarragona s'ha aplicat l'estudi al convent d'Escornalbou (2016-2020), s'ha deixat parlar a les col·leccions, s'han vist unes biblioteques plurals al servei de les comunitats de frares; s'han difós els resultats, amb la voluntat de donar un accés permanent i un camí que es pretén que sigui d'anada i tornada als investigadors, als professionals i a la societat.

RESUMEN

El patrimonio bibliográfico en la Biblioteca Provincial de Tarragona: desamortización y estudio de las marcas de propiedad. El caso de los fondos de Escornalbou. El Trabajo de Fin de Máster se propone analizar la formación del sistema de bibliotecas patrimoniales a raíz de las desamortizaciones eclesiásticas. Nos centramos en Tarragona, donde se estudia la llegada de los contingentes bibliográficos y la formación de la biblioteca con el primer bibliotecario al cargo. Se observa un largo camino, que empieza con la huida de los frailes y el abandono de los conventos en verano de 1835, y una llegada a la capital de provincia, lenta y llena de obstáculos, que se alargan una década, desde 1836 hasta 1846. Este hecho condiciona la llegada muy parcial de fondo, y también su mal estado de conservación, agravados por la lejanía de la capital y el conflicto bélico. A pesar de las complejidades, comunes a buena

parte de las colecciones patrimoniales con orígenes similares, se impone la reconstrucción de las colecciones a través de las marcas de propiedad junto con las informaciones de procedencia con la finalidad de adentrarnos en la comprensión del patrimonio y de sus lectores, las comunidades de frailes. Desde la Biblioteca pública provincial de Tarragona se ha aplicado al estudio al convento de Escornalbou (2016-2020), se han visto unas bibliotecas plurales al servicio de las comunidades de frailes; se han difundido los resultados, con la voluntad de dar un acceso permanente y un camino que se pretende que sea de ida y vuelta a los investigadores, los profesionales y la sociedad.

ABSTRACT

Bibliographic heritage in the Provincial Library of Tarragona: confiscation and study of property marks. The case of the Escornalbou collection. This Master's Thesis aims to analyse the formation of the system of heritage libraries as a result of the confiscation of ecclesiastical property. Focusing on Tarragona, it studies the arrival of the bibliographic contingents in the capital and the formation of the library with the first librarian in charge. A long journey can be observed, beginning with the flight of the monks and the abandonment of the convents in the summer of 1835, and a slow and obstacle-filled arrival in the provincial capital that lasted a decade (from 1836 to 1846). This fact conditioned the very partial arrival of the background, and also its bad state of conservation, aggravated by the distance to the capital and the warlike conflict. In spite of the complexities, common to a good part of the heritage collections with similar origins, the entire reconstruction of the collections through property marks and information of origin is necessary to allow us to enter into the understanding of the heritage and its readers, the communities of friars. From the Provincial Public Library of Tarragona, the study has been applied to the convent of Escornalbou (2016-2020), the collections have been allowed to speak, and plural libraries have been seen to be at the service of the communities of friars; the results have been disseminated, with the aim of providing permanent access and a path that is intended to be a return journey for researchers, professionals and society.

PRELIMINARS

INTRODUCCIÓ

OBJECTIUS

METODOLOGIA

INTRODUCCIÓ

Aquest treball de Final de Màster té com a finalitat conèixer millor la formació dels fons de la Biblioteca Provincial de Tarragona; el com i el perquè s'han reunit i conservat les col·leccions patrimonials provinents dels convents i monestirs desamortitzats de la província. Al seu costat és referència obligada veure la formació i primera evolució del sistema bibliotecari espanyol i analitzar les dificultats que va tenir en la seva implementació; i en segon lloc, un altre fet paral·lel, i d'enorme transcendència, com són les desamortitzacions eclesiàstiques, origen de bona part de les col·leccions patrimonials conservades a les biblioteques provincials. Per tant, dos fenòmens indissociables que ens han de permetre apropar-nos a un millor coneixement dels orígens de les biblioteques patrimonials provincials.

L'època a la qual hem circumscrit el treball és la primera meitat de segle XIX, moment de la formació de les biblioteques provincials, que en el cas de Tarragona va ser formalment l'estiu de l'any 1846, i va obrir al públic el mes de gener de 1847; els fons s'havien de reunir a partir de les desamortitzacions eclesiàstiques dels governs liberals entre els anys 1835 i 1837; aquestes lleis desamortitzadores representen històricament un canvi cultural, social i polític important, en el context d'una forta inestabilitat, especialment marcada per la primera Guerra Carlina (1833-1840), però que té uns precedents convulsos que afecten directament el patrimoni i que tampoc podem menystenir com és la Guerra del Francès i el Trienni Liberal. Aquests van afectar indubtablement el patrimoni bibliogràfic de les comarques tarragonines, en major o en menor grau en funció del punt geogràfic i els successos a escala local. En aquest sentit, i a títol d'exemple, el setge de Tarragona (1811) va suposar una pèrdua de patrimoni sense precedents a la ciutat, i ben probablement els llibres, per la seva fragilitat, van ser uns dels objectes més afectats.

En el desenvolupament del treball hem considerat que tenia interès fer una recerca i una revisió bibliogràfica de l'època històrica a la qual hem circumscrit la formació de la biblioteca, la primera meitat de segle XIX: estudis històrics de convents i monestirs, de les seves biblioteques, i sobre els inicis del sistema bibliotecari; sobre aquests hem revisat treballs fets sobre les desamortitzacions en relació a les repercussions en el patrimoni

cultural. Aquesta època que treballem és àmpliament considerada com una de les que ha perdut més patrimoni de tot tipus, bibliogràfic, monumental i artístic principalment. Per aprofundir en aquest fenomen i en la seva dimensió, al costat de la bibliografia més general hem revisat amb deteniment la bibliografia local i li hem atorgat un important protagonisme, que hem considerat necessari per poder entendre el context de les comarques tarragonines, i dels punts on hi havia bona part de les principals col·leccions bibliogràfiques (monestirs de Poblet, Santes Creus, Escaladei o Escornalbou, tots ells allunyats de la capital). I al seu costat, les fonts primàries, els arxius històrics de la demarcació que ens han proporcionat el contrapunt per poder descriure i matisar aspectes concrets de la formació de les col·leccions patrimonials; al seu costat l'arxiu de l'Academia de San Fernando, que ha aportat i ha enriquit els continguts. Volem entendre com han arribat (o no) a les nostres mans i el perquè. Un darrer element parlant de fonts seran les hemerogràfiques, que per l'època tot i ser poc abundants, ens han aportat interessants informacions, especialment els butlletins oficials.

Des de la Biblioteca Provincial de Tarragona en una mirada des de dins, com a persona que té responsabilitat en gestionar aquests fons, considero que també és un privilegi poder aprofundir en el seu estudi, fer una reflexió, preguntar-se com podem avançar i millorar la seva projecció sabedors com som del seu escàs coneixement entre el gran públic i també entre les comunitats universitàries i d'investigadors. Aquest propòsit ens connecta amb el que serà un segon objectiu, i és l'estudi de les marques de propietat i de les informacions de procedència de les col·leccions, la possibilitat de reconstruir-les a través de les peces, la seva identificació i estudi, com ha estat el cas del convent-monestir d'Escornalbou, que exposarem en el darrer capítol. En mirarem els beneficis i la seva viabilitat tot discernint al voltant dels reptes i dels problemes que es plantegen en la seva realització; sempre però en un context on cal trobar estratègies que permetin difondre la vàlua de les col·leccions i la importància del patrimoni bibliogràfic conservat.

L'estudi de procedències dels fons d'Escornalbou es va iniciar fa gairebé quatre anys, l'any 2016, moment en què es va començar a treballar amb els fons procedents del convent, en la seva identificació, catalogació, i context. Les marques de propietat en van ser el punt de partida que ens ha permès constatar la seva importància de cara a poder establir quines són les col·leccions que han constituït els fons patrimonials i anar més enllà a través del

seu ús, posant-los en relació amb els seus posseïdors i amb la seva funcionalitat, connectant les comunitats de lectors a través del temps i de l'estratigrafia dels llibres de la Biblioteca.

A partir d'aquí s'obren altres interrogants i possibles línies de recerca que voldrem també plantejar tenint en compte l'experiència del treball fet fins ara, junt amb les condicions de treball a les biblioteques provincials i les seves importants limitacions. Aquestes hauran de ser convenientment analitzades per tal de plantejar les possibles accions futures amb el patrimoni bibliogràfic.

Un dels aspectes que han incidit en la seva realització d'aquest Treball de Fi de Màster (TFM) ha estat l'etapa COVID, que des del mes de març ha endarrerit el poder continuar la recerca als arxius i revisar amb deteniment les sèries documentals que ens proposàvem estudiar. Aquesta tasca, que es va iniciar cap el mes de novembre de 2019, s'ha vist interrompuda des del mes de març de 2020, i fins a les darreries del mes de juny, moment en què els arxius van reprendre el seu treball oberts al públic. Aquest fet per ell mateix ha suposat una interrupció important que ens ha fet plantejar i replantejar com poder reprendre el treball i arribar a temps, tot poden aprofitar l'esforç fet fins aleshores. En primer lloc hem hagut d'acotar força més les recerques documentals; s'han deixat de mirar anys, sèries i s'han prioritzat aquelles que es preveia que podien donar més resultats. En aquesta situació d'incertesa hi ha hagut moments en què resultava difícil orientar-se i voldria agrair la tasca dels arxius del territori: Arxiu Històric de Tarragona, Arxiu Municipal de Tarragona i Arxiu de la Diputació de Tarragona, i als seus professionals, que tant abans de la pandèmia, com durant o després han facilitat en gran manera la tasca de recerca. Al tutor, a en Pedro Rueda pel seu suport i acompanyament per fer-me veure que malgrat la situació era convenient tirar endavant i continuar escrivint.

La primera part compren tres capítols que conclouen amb la formació de la Biblioteca l'any 1846. Es tracta de mig segle marcat per la destrucció de patrimoni, i amb dos precedents que han comportat pèrdues importants de tot tipus, també de patrimoni bibliogràfic.

En el primer capítol veurem els precedents, la Guerra del Francès, especialment el Setge de la ciutat de Tarragona del 1811; revisarem el Trienni Liberal que comportà

l'abandonament temporal dels convents junt amb les seves biblioteques, (1820- 1823).

El segon capítol se centra en les desamortitzacions eclesiàstiques dels governs liberals (1835-1837) que comporten la dispersió definitiva de les col·leccions patrimonials, i en un percentatge elevat, la seva pèrdua, sigui per les males condicions de conservació, o per altres motius.

Finalment, en el capítol tercer arribarem a allò que es va salvar, a les polítiques i als organismes de salvaguarda i al destí final de la Biblioteca Provincial de Tarragona, que veurem en els seus primers moments, amb l'arribada del primer bibliotecari, en Joaquín Caballero.

Per tant, el treball es desenvoluparà a través d'un recorregut de caire històric centrat al territori, des de l'Antic Règim cap a uns règims de caire més liberal, amb el suport bibliogràfic i arxivístic junt amb la revisió dels esquemes més generals sobre les desamortitzacions i la constitució dels sistemes de salvaguarda, tant des de la perspectiva de la biblioteconomia i com de la història del llibre.

L'estudi de les marques de propietat correspondria a la segona part del Treball de Fi de Màster compren dos capítols. El capítol quart està dedicat a les marques de propietat i als estudis de procedències, veient els seus fonaments teòrics i la seva implementació arreu a través dels projectes europeus en curs; analitzarem reptes i dificultats, i la seva possible aplicació a les col·leccions de la Biblioteca Provincial de Tarragona en base a la identificació de les marques de propietat l'estratigrafia de les col·leccions i la reconstrucció de les biblioteques d'origen, els seus usos des de les comunitats de frares que van ser els seus lectors.

El capítol cinquè el dedicarem a l'estudi de cas: els llibres del convent i seminari d'Escornalbou; ens detenim en el treball de reconstrucció fet del fons d'Escornalbou, reunit en base a les marques de propietat; veurem la metodologia aplicada, el com podem reconstruir les peces en base a les informacions que hem pogut recuperar de les informacions de procedència.

El treball s'inicià l'any 2016 vinculat a la commemoració de l'Any Eduard Toda, qui va estudiar la col·lecció, i es va desenvolupar per fases; la catalogació es va fer entre els anys 2016 i 2018, i es van poder donar ja els primers resultats, tot i que la finalització està prevista per finals d'aquest 2020, en el marc de la col·laboració amb l'Agència Catalana del Patrimoni, per una part, a través d'un portal del monument. I per l'altra a partir de la finalització del bolcat de dades a Calaix, repositori digital del Departament de Cultura <<http://calaix.gencat.cat/>>

OBJECTIUS

El present estudi respon a la motivació professional i personal per l'estudi dels fons patrimonials de la Biblioteca Pública Provincial de Tarragona que necessàriament ens porta a la revisió de l'origen i a la formació del sistema de biblioteques patrimonials estatals i al context en què aquest es va produir.

Professional com a persona que treballa en la gestió dels fons, amb la mirada cap a la seva difusió i posta en valor; des de la perspectiva del temps en els anys de treball s'evidencia un desconeixement cap a les col·leccions que probablement no hem sabut posar en valor per manca de recursos però també per falta d'estratègies des dels organismes de gestió. Creiem que l'endèmica falta de recursos al costat de la situació de relatiu aïllament respecte als grans centres patrimonials com podria ser la Biblioteca de Catalunya, o des del *Catálogo colectivo del patrimonio bibliográfico (CCPB)* han comportant també la falta de projectes propis o la integració en els d'aquests grans centres.

En segon lloc, la motivació personal també ve de lluny, de la meua formació acadèmica que al llarg del temps ha reflectit un clar interès cap al patrimoni, en diversos aspectes, des de la seva fonamentació històrica, en una vessant material, però també en la seva influència ideològica o simbòlica. Dins de la motivació personal hi ha un element important que és el convenciment que cal reivindicar el patrimoni bibliogràfic, que ha restat sovint en segon terme, i més en indrets com Tarragona que a mitjan segle XIX es veu rodejada i desbordada pels patrimonis malmesos, des de les troballes arqueològiques com a conseqüència de les obres del port a la ciutat, fins a la destrucció dels edificis monumentals dels monestirs de Poblet o Santes Creus, que es veuen greument amenaçats.

Tot i que les biblioteques en formessin part, molt aviat, en els primers moments, els llibres es van dispersar i es van desvincular, també conceptualment, de monestirs i convents. La segona part del nostre treball reprendrà aquest tema amb l'objectiu de reconstruir les col·leccions a través de les marques de propietat.

El punt de partida, i objectiu genèric, seria fer una revisió de la formació dels sistemes de biblioteques patrimonials centrant-nos en el cas de la Biblioteca Provincial de Tarragona junt amb propostes de treball pel seu estudi i posada en valor. Aquest objectiu de caire més genèric es concretaria en altres dos de més concrets:

Primer subobjectiu: revisió de la formació del sistema de biblioteques patrimonials en el cas de la Biblioteca Provincial de Tarragona als seus inicis (creació, formació de la col·lecció, primer bibliotecari a càrrec).

Segon subobjectiu: La reconstrucció de les col·leccions a través de les marques de propietat i procedència dels llibres dels fons antics de la Biblioteca, i en concret l'estudi del fons Escornalbou.

METODOLOGIA

Les biblioteques provincials tenen un origen comú que es va iniciar a cop de decrets, i reials ordres que arrenquem segurament a les darreries del segle XVIII però que prenen força i es materialitzen el primer terç del segle XIX; des de l'expulsió dels jesuïtes per Carles III (1767) fins a les desamortitzacions dels governs liberals del Comte de Toreno i Juan Álvarez Mendizábal (1835-1838), que van ser les definitives, i que van culminar en la creació d'un sistema de biblioteques provincials amb la finalitat de recollir el patrimoni bibliogràfic. En el procés hi va haver pocs recursos, unes condicions del tot adverses i unes mesures de salvaguarda poc realistes en un territori extens i en conflicte. És en aquest context es situa la nostra recerca sobre la formació de les col·leccions patrimonials conservades a les biblioteques provincials. El punt de partida és estudiar les condicions en què es van formar les col·leccions, i com varen arribar a les biblioteques provincials. Es tracta d'una recerca que ha buscat possibles fonts, bibliogràfiques, documentals i hemerogràfiques que comentarem a continuació.

Respecte a les **fonts bibliogràfiques** hem constatat que hi ha una extensa producció orientada a aspectes històrics, econòmics, legislatius o ideològics de l'època, i en destaquen els treballs centrats en les desamortitzacions eclesiàstiques; molts són els autors que les han analitzat en l'àmbit del Camp de Tarragona com des de l'àmbit català o espanyol. A una escala més local s'han tractat els aspectes econòmics, les vendes, canvis de propietaris i els canvis socials; són però menys els que ho han fet posant el punt de mira en les pèrdues de patrimoni, tot i que hi ha alguns estudis recents de qualitat; podem afirmar que des de fa una dècada s'ha despertat l'interès, especialment pels patrimonis artístic, museístic, arqueològic o monumentals dels segles XIX i XX.

En aquesta extensa bibliografia que hem provat d'abastar podem distingir entre els que podem considerar autors i estudis clàssics, considerats una font ineludible per molts estudis: és així com hem revisat l'obra d'autors com Joaquin Villanueva en el seu *Viaje literario a las Iglesias de España*¹ que ens ha donat un punt de partida a les col·leccions bibliogràfiques conservades als convents tarragonins de començament de segle; volem destacar que l'autor com a bon coneixedor del patrimoni bibliogràfic, especialment dels seus fons religiosos; i per tant disposava d'una àmpliaperspectiva sobre les biblioteques de l'època. Per aquest motiu el tractarem en el primer capítol.

Un altre autor clàssic és en Gaietà Barraquer i Roviralta amb la seva voluminosa obra *Las Casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX i Los Religiosos en Cataluña durant la primera meitat del segle XIX*² estudis tendenciosos degut al pensament reaccionari de l'autor, i gens fiables pel que fa a les interpretacions però que reuneixen multitud de fonts, arxivístiques, orals i bibliogràfiques, algunes d'elles desaparegudes posteriorment. Segurament la importància de les testimonis de frares i persones que van viure l'exclaustració li donen un valor que complementa altres fonts, i que utilitzarem només amb molts matisos.

¹ Jaime VILLANUEVA. *Viaje literario a las iglesias de España*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851 Tomo 20: Viage á Tarragona <<http://www.cervantesvirtual.com/obra/viaje-literario-a-las-iglesias-de-espana-tomo-20-viaje-a-tarragona/>> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

Pel que fa a bibliografia local, en l'actualitat tenim exemples que ens han permès entendre millor la situació de les desamortitzacions, i ens ha estat de gran ajut veure aproximacions locals a la formació dels museus, o institucions amb funcions de salvaguarda del patrimoni com seria a Tarragona el cas de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense,³ entitat fundada quasi simultàniament a la Biblioteca (1845); també ha estat de gran interès en la nostra recerca apropar-nos a la crònica de la desaparició dels documents arxivístics recentment treballades des dels historiadors i els arxivers.⁴ Amb anterioritat han estat una font d'informació i punt de partida les obres d'Eduard Toda Güell (1855-1941), monogràfiques com en el cas de la Història d'Escornalbou, o més centrades en aspectes històrics i de destrucció patrimonial, com en els casos de la crema de convents de Reus o de la destrucció del Monestir de Poblet; aquest autor treballa les pèrdues de patrimoni amb una extensa documentació que va obtenir de primera mà.

Seria un cas similar el d'Eufemià Fort i Cogul en el cas de Santes Creus, que va ser considerat com l'historiador indiscutible del monument. En els casos d'Eduard Toda i Güell (1855-1941) o d'Eufemià Fort i Cogul (1908-1979) van reunir i transcriure nombrosos documents que ens han estat de gran ajut, però una part de les referències no les hem pogut veure als arxius ni recuperar, i ens han faltat documents que ens haguessin estat de gran utilitat.

² Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Barcelona: F.J. Altés y Alabart, 1906 2 v.: il.; 27 cm [en línia] Dipòsit Digital de la UAB <<https://ddd.uab.cat/record/56959>> [Consulta: 30 d'agost de 2020].

Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX Barcelona: F.J. Altés y Alabart, 1915-1917 [en línia] Dipòsit Digital de la UAB <<https://ddd.uab.cat/record/59716/>> [Consulta: 30 d'agost de 2020].

³ Antònia FERRER I BOSCH, Andreu DASCA I ROIGÉ, Jordi ROVIRA I SORIANO. *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense: una aproximació a la seva història (1844-1994)* [Tarragona]: [Reial Societat Arqueològica Tarraconense], 1994, p. 118.

⁴ Destacaríem entre els arxivers a Gener Gonzalvo en el cas de Poblet, a Josep M. Grau, i a Manel Güell Junkert. Entre els historiadors que han treballat el patrimoni artístic ens ha estat de gran valor les publicacions de Sofia Mata de la Cruz. Citarem a Ezequiel Gort i Joanpere, també arxiver que va treballar la Cartoixa d'Escaladei.

Sense deixar la bibliografia local especialment a Tarragona ja des del segle XVIII, l'atenció dels erudits primer, i més endavant dels investigadors s'ha centrat més en els camps arqueològic o monumental, fet que té el motiu evident en l'abundància de patrimoni amenaçat, que s'ha fet extensiu als organismes de salvaguarda, i a les entitats que l'han vindicat des de la Societat econòmica d'Amics del País (1786), l'Escola de Dibuix i Nàutica (1788), les Comissions de monuments de Tarragona des del 1844, ola Societat Arqueològica fundada també el 1845; també hi formarien part, els ateneus com el Centre de Lectura des de 1859; tots ells han estat del tot ocupats en vetllar pels monuments que s'anaven deteriorant o inclús desapareixent com seria el cas de Poblet o els vestigis arqueològics de Tàrraco, el gran front que a la ciutat de Tarragona es reivindica des de mitjans segle XIX, moment en què començaran formalment excavacions a càrrec de membres de la mateixa Comissió de monuments (és el cas, per exemple, d'Ivo de la Cortina).

Retornant a les fonts bibliogràfiques, en general, hem de reconèixer que encara són molt pocs aquells autors que han focalitzat l'atenció en les pèrdues de patrimoni bibliogràfic; recentment trobem treballs d'investigació vinculats l'àmbit universitari, i referits a les desamortitzacions i formació de biblioteques patrimonials; es el cas de Javier Anton Pelayo, de tesis doctorals com la de Miquel Muñoz Feliu o de Treballs de Fi de Màster com el de Joan Pons López, entre altres tesis i articles que sortosament van sent cada vegada més abundants.⁵

Una segona tipologia de fonts a les quals hem acudit són **les documentals**, hem buscat als principals arxius de la ciutat de Tarragona per tal de complementar la recerca que ha tingut com a base l'arxiu de l'Academia de Bellas Artes de San Fernando a Madrid. Aquest, concentrava més informació respecte a la formació de la biblioteca, i ens ha permès durant els anys del panorama real, tant des de l'òptica de l'entitat que dirigia la salvaguarda com des del territori, desbordat per una situació complexa. Els arxius consultats a Tarragona (Arxiu de la Diputació de Tarragona, Arxiu Històric de Tarragona,

⁵ Javier ANTÓN-PELAYO. «La desamortización de las bibliotecas conventuales en Cataluña durante la crisis del Antiguo Régimen» *Memoria y Civilización* 2018 <<https://dadun.unav.edu/handle/10171/56091>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

i Arxiu Municipal de la Ciutat de Tarragona) ens han permès matisar, puntualitzar i enriquir les aportacions bibliogràfiques però també l'argumentari i els continguts del nostre treball.

Hem revisat les actes de la Diputació dels anys de les desamortitzacions des de 1836 a 1838, el *Boletín oficial de la provincia* des de 1835 a 1860. A l'Arxiu Històric de Tarragona hem pogut revisar les actes de la Comissió de Monuments des de la seva constitució fins l'any 1847, ja formada la Biblioteca. Finalment a l'Arxiu Històric Municipal de Tarragona, hem vist les actes de l'Ajuntament durant el Trienni Liberal i fins el 1835 fins el 1847, i també les carpetes corresponents a la Societat Econòmica d'Amics del País / Acadèmies de Nàutica i Dibuix des d'inici de segle XIX, i fins el 1846. Finalment, tal com hem assenyalat, la recerca a l'Acadèmia de San Fernando ha estat clau per analitzar la documentació de la Comissió Central de Monuments en relació a la provincial, centrada en la formació Biblioteca Provincial de Tarragona.

Finalment un tercer grup de fonts, **les hemerogràfiques**, que de l'època que centrem el nostre estudi han estat escasses i encara més les informacions obtingudes al voltant de la Biblioteca, que haurà d'esperar a la segona meitat de segle perquè a escala local tingui una certa repercussió. S'han consultat diaris d'àmbit català com el *Diario de Barcelona*, altres d'escala estatal, les col·leccions digitals dels diaris oficials com el *Diario de las sesiones de Cortes* on hem localitzat alguna referència del Trienni (1820), i els diaris locals de l'època, com són el *Diario de Tarragona* des del 1808 fins el 1850. També hem consultat les hemeroteques virtuals de la Biblioteca Nacional de España i a escala local, l'Hemeroteca de la Biblioteca Hemeroteca Municipal de l'Ajuntament de Tarragona, que reuneix 96 capçaleres locals, així com la part corresponent a les comarques tarragonines corresponents al portal de *Prensa històrica* a càrrec del Ministerio de Cultura, i que

Joan Josep PONS LÓPEZ *Fons libraris i documentals d'institucions religioses durant les desamortitzacions del segle XIX a Catalunya: destrucció, comerç i creació del sistema bibliotecari* <<https://www.academia.edu/36835801/>> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

Miguel C. MUÑOZ FELIU «Liberalismo y bibliotecas. El proyecto de creación de una biblioteca pública en Valencia durante el Trienio Liberal» *Revista general de información y documentación*, 26, p. 555-581 <<https://doi.org/10.5209/RGID.54715>> [Consulta: 28 desembre de 2020].

reuneix capçaleres provinents dels fons de la Biblioteca Pública Provincial⁶ Tot i els sistemes de reconeixement de text, les característiques dels diaris de l'època, en part malmesos per papers deficients i en mal estat de conservació, en dificulten la recuperació. Les que han aportat més dades han estat els diaris oficials de la província de Tarragona, que ha inclòs informacions de caràcter local i pel que fa a un àmbit més general la *Gazeta de Madrid*.

I a l'altre costat de les fonts, una hipòtesi de partida, la certesa que en general les biblioteques monàstiques catalanes van ser d'una riquesa bibliogràfica considerable, lloada pels a través dels segles; seria el cas de Montserrat, Ripoll, Bellpuig de les Avellanes, Sant Cugat, o els convents de la ciutat de Barcelona de Sant Josep, Santa Catalina o Sant Agustí. A les comarques de Tarragona tradicionalment s'han destacat, sens dubte Poblet i Santes Creus, que per altra banda han concentrat l'atenció de les Comissions de Monuments des de la primera època i de la societat civil catalana la segona meitat segle XIX, que ha reivindicat els edificis monumentals amb un clar component simbòlic. Però les seves biblioteques han quedat en un segon terme, desvinculades del monument, i d'allò que van representar a les comunitats que en van fer ús; sens dubte han estat les grans oblidades.

Les biblioteques de Poblet i Santes Creus, comunitats cistercenques que s'arrelen al territori al segle des de mitjan segle XII, van tenir els seus primers catàlegs a finals d'aquest segle. La Biblioteca de Poblet va resultar força malmesa, i es conserva molt parcialment: del segle XIII en destaquen els cartularis, i dels dos que s'elaboraren, el menor està conservat a Tarragona; ha desaparegut tot rastre de la important Biblioteca de Pere el Cerimoniós però es conserven 400 volums de la de Pere Antoni d'Aragó- Cardona- Córdoba i Fernández de Córdoba, Virrei de Nàpols i destacat mecenes, que regalà al segle XVII a Poblet una magnífica col·lecció de 4.322 llibres luxosament relligats.

⁶ Biblioteca virtual de prensa histórica. Subdirección General de Coordinación Bibliotecaria del Ministerio de Cultura y Deporte <<https://prensahistorica.mcu.es/es/inicio/inicio.do>> [Consulta: 3 de juliol de 2020]. Altres de les que més hem consultat han estat: Biblioteca Hemeroteca Municipal. Ajuntament de Tarragona. Premsa digitalitzada. <<https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/biblioteca-hemeroteca/hemeroteca-1/premsa-digitalitzada-1/premsa-digitalitzada>> [Consulta: 30 de juliol de 2020] i l'Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España <<http://hemerotecadigital.bne.es/index.vm?q=id:0004046547&lang=ca>> [Consulta: 5 d'agost de 2020].

La Biblioteca de Santes Creus fou una de les més singulars de Catalunya, ja des del segle XIII; fins i tot es conserven manuscrits amb escriptura carolíngia portats possiblement des del Monestir de la Gran Selva. Al segle XVI l'abat Valls va desenvolupar els estudis clàssics i l'escola hel·lenística de Santes Creus va durar dos segles, temps en què es van poder reunir prop de cent obres gregues, 262 manuscrits i 150 incunables. D'aquests se'n conserven manuscrits que destaquen per les seves inicials policromes pròpies de l'art cistercenc, i alguns incunables. Una tercera biblioteca important, i treballada per nosaltres més directament ha estat la Biblioteca del Seminari de Missions d'Escornalbou, que serà objectiu de la segona part del treball. En aquest moment només en volem destacar la importància bibliogràfica d'on s'han conservat també algunes peces d'interès com incunables, post incunables i també algun manuscrit del segle XVIII.

En el nostre treball hem resseguit tot allò que hem pogut saber des de les diverses fonts per explicar la seva pèrdua i com va anar la seva parcial recuperació partint de la hipòtesi que les col·leccions patrimonials dels convents i monestirs tarragonins ja van arribar malmeses i a l'any 1835, quan es va haver d'abandonar els convents minvades llavors com a conseqüència dels episodis violents que van sacsejar amb força la primera meitat del segle XIX, sense menystenir els estralls de les modernes anteriors com la dels Segadors (1640) o la Guerra de Successió (1711-1715) que van poder afectar també convents i monestirs en funció de les zones.⁷

El nostre estudi es circumscriu a l'àmbit geogràfic del Camp de Tarragona i comarques d'influència. Geogràficament les procedències dels nostres fons són els monestirs de Poblet, Escornalbou i Santes Creus, i d'alguns convents de Valls, principalment, tot i que hi ha exemplars d'altres llocs, però en molt menor grau, de forma testimonial. No en van arribar de Reus segurament degut a l'episodi violent de la crema de convents de l'estiu de 1835, i alguna part del que es va salvar es va quedar a la ciutat. Ben pocs també són els conservats de Tarragona destruïts ben probablement durant el setge a excepció d'una part de la Biblioteca del canonge Foguet. De la cartoixa d'Escaladei només es conserven alguns exemplars i de Tortosa pràcticament tampoc en van arribar, potser a causa la distància i dels conflictes bèl·lics; alguns dels conservats van fer cap a la biblioteca del Seminari.

Quan parlem de col·leccions bibliogràfiques i de les seves vicissituds al llarg dels anys un concepte que ens agradaria especificar són el les **pèrdues de patrimoni**, sovint complexes, diverses: **ocultacions, robatoris, furts, apropiacions indegudes, vendes** sumades a altres causes com serien els **incendis, les males condicions dels transports, les humitats o les inundacions**. En temps convulsos s'acostumen a sumar diferents factors, els mateixos monjos van practicar ocultacions durant el Trienni Liberal i estan documentats casos de Poblet o d'Escornalbou perquè es confiava en recuperar les pertinences del monestir ben aviat. Un altre cas practicat arreu va ser prendre els llibres i guardar-los a les 'cases amigues' amb la mateixa finalitat. Els robatoris o els furts són també corrents al llarg de la història. Les apropiacions indegudes es produeixen també al llarg dels processos desamortitzadors, són complexes i sovint provenen des d'estaments més oficials i / o de caire administratiu. I les vendes, que en part van ser propiciades des de l'Administració amb la finalitat de poder pagar els trasllats dels llibres. Per altra part, altres causes incrementen el risc de pèrdua, per exemple els llibres van ser amagats sovint a corre cuita i la precipitació va fer que els amagatalls tinguessin condicions pèssimes d'humitat, com seria l'exemple del convent d'Escornalbou. Un altre factor molt important és el transport, la seva dificultat en una xarxa de camins en mal estat, i amenaçats per les guerres i partides faccioses. Realment era molt difícil arribar a la capital sense risc, i els llibres, junt els objectes artístics, es guardaren amuntegats durant anys en dipòsits, sovint parròquies o cases, en condicions que en general els van acabar de malmetre.

⁷ Es dona una interessant visió a escala de Catalunya. Josep Ma GRAU PUJOL i Manel GÜELL. «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona» *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 18, 2001, p. 65-119.

PART I

El patrimoni bibliogràfic a la Biblioteca Provincial de Tarragona: desamortització

CAPÍTOL 1

PRIMERES DISPERSIONS I DESTRUCCIONS DE PATRIMONI BIBLIOGRÀFIC, 1809-1823

INTRODUCCIÓ

1. L'EXPULSIÓ DELS JESUÏTES, EL PRIMER PRECEDENT
2. EL PARE VILLANUEVA EL PUNT DE PARTIDA
3. LA GUERRA FRANCÈS, PRIMERA DESTRUCCIÓ DE PATRIMONI
BIBLIOGRÀFIC
4. EL TRIENNI LIBERAL (1820-1823)

INTRODUCCIÓ

El segle XIX es caracteritza per concentrar una de les dispersions de patrimoni més importants especialment en la seva primera meitat; des d'inici de segle es van succeir episodis de guerres, setges o revoltes, que amb més o menys violència, culminen en les desamortitzacions dels anys trenta. Però pel que fa al patrimoni les pèrdues s'allarguen en el temps; els llibres en general fan un camí que dura anys; no serà fins l'any 1846 en què es recuperen només molt parcialment les col·leccions bibliogràfiques amb la formació de la Biblioteca Provincial de Tarragona. Són recorreguts similars arreu del territori d'Espanya, però que en cada lloc venen directament marcats per la història local de ciutats i regions, amb vicissituds particulars, majors o menors afectacions de guerres, insurreccions o revoltes. No cal afegir, que les seves conseqüències, de devastació, pèrdues i pobresa, acostumen a tenir com a conseqüència importants pèrdues patrimonials.

Per aquest motiu anirem recorrent els fets històrics indagant a través de la bibliografia o els documents d'arxiu, i en menor grau la premsa, tot allò que va afectar al nostre patrimoni, posant el punt de mira en el bibliogràfic.

Partirem de l'inici de segle, un tret de sortida que per nosaltres resulta de gran interès; escollirem el pare Jaime Villanueva (1763-1824)⁸ que és possiblement una de les persones més coneixedores del patrimoni bibliogràfic de l'època, a inici del segle XIX. Hi ha altres autors que amb anterioritat han recopilat informació respecte a la història i el patrimoni eclesiàstic, sobretot durant el segle XVIII, com ara Antonio Ponz (1725-1792)⁹ o Enrique Flórez (1702-1773),¹⁰ o pel que fa a Catalunya, en Pere Serra i Postius (1671-

⁸ Jaime VILLANUEVA *Viage literario a las iglesias de España*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851 Tomo20: Viage á Tarragona <<http://www.cervantesvirtual.com/obra/viage-literario-a-las-iglesias-de-espana-tomo-20-viage-a-tarragona/>> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

⁹ Antonio PONZ *Viage de España, ó Cartas, en que se da noticia de las cosas mas apreciables, y dignas de saberse que hay en ella* /. - Madrid: por D. Joachin Ibarra ...: se hallará en la librería de Esparza, Puerta del Sol, 1772-1794. - 18 v. Tarragona (v. 11) <<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000154545&page=1>> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

¹⁰ Enrique FLÓREZ *España Sagrada. Theatro Geográfico-Histórico de la Iglesia de España. Origen, Divisiones y Términos de todas sus Provincias. Antigüedades Traslaciones y Estudio antiguo y presente de sus Sillas, en todos los Dominios de España y Portugal. Con varias Dissertaciones críticas, para ilustrar la Historia Eclesiástica de España*. A la mort de Enrique Flórez en 1773, l'obra va ser continuada pels agustins Manuel Risco, Antolín Merino i José de la Canal fins el 1836, quan la desamortització dels béns

1748);¹¹ aquests autors en solen donar visions més generals sobre les antiguitats, i més pròpies d'un treball de caire il·lustrat; en Pere Serra i Postius va ser un recopilador incansable de notícies històriques i llegendes, donant dades dels convents i monestirs de l'època. O altres de posteriors com Pau Piferré que va veure els monestirs poc després de la desamortització, i va iniciar l'obra *Recuerdos y bellezas de España*, editada entre 1839 i 1865,¹² i que tingué un clar impacte historiogràfic posterior.

Jaime Villanueva i les seves investigacions a través de convents i monestirs ens il·lustren la situació a inicis de segle XIX, que és poc temps abans dels episodis convulsos que s'encadenaran tot el primer terç de segle: la Guerra del Francès i la Catalunya napoleònica, el Trienni Liberal, en aquest capítol, precedents de les desamortitzacions definitives dels anys 1836-1837 que veurem en els capítols següents.

1. L'EXPULSIÓ DELS JESUÏTES, EL PRIMER PRECEDENT

Pel que fa a les biblioteques tarragonines un primer precedent clar de desamortització eclesiàstica és el la Biblioteca del Col·legi dels Sants Reis de Tarragona vinculada als jesuïtes. L'orde fundat per Ignasi de Loiola a mitjan segle XVI va comportar sempre controvèrsies especialment entre el clergat i al si de l'Església Catòlica; els sentiments antijesuïtes, però, es van accentuar a Europa a mitjans segle XVIII per les implicacions polítiques de la companyia, i a Espanya, seguint les iniciatives de Portugal (1759) i França (1762) van ser expulsats l'any 1767 mitjançant Reial Decret de 27 de febrer, i una Reial provisió de 7 d'abril, ampliada amb una altre de 23 d'abril, ordenava l'elaboració d'un inventari general de tots els béns de cada casa. Pel que fa a les biblioteques és l'article VII el que exigeix un registre específic per a llibres i papers del tot detallat amb l'especificació de la confecció dels índexs, un per a les obres impreses i un altre per als

eclesiàstics va fer recaure la continuació de l'obra en la Real Academia de la Historia. 56 v. Tarragona (v. 23).

¹¹ Pere SERRA i POSTIUS *Historia eclesiàstica del Principado de Cataluña*. [Entre 1701 i 1800]. 12 volums; 220 x 160 mm. [UB CRAI Reserva](#) Ms 186-197.

¹² Pablo PIFERRER, Francisco Javier PARCERISSA. *Recuerdos y bellezas de España: obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas en láminas dibujadas del natural y litografiadas por FJ Parcerisa, acompañadas de texto por P. Piferrer. Principado de Cataluña: comprende las provincias de Barcelona, Gerona, Tarragona y Lérida*. 1839.

manuscrits. Es recomanava que l'elaboració dels índexs anés a càrrec de llibreters experimentats, i que a continuació un home de lletres en fes una revisió. A les biblioteques, però, no es van acabar de destinar fins quatre o cinc anys més tard, en els anys 1771 i 1772; en tenim però en general poques notícies.¹³

A la ciutat de Tarragona va ser el cardenal Gaspar Cervantes, impulsor dels estudis universitaris, qui va portar els jesuïtes l'any 1575, i es fundà el Col·legi dels Sants Reis després que el capítol de la catedral donés el permís per a la seva construcció; era també conegut com a Col·legi dels Jesuïtes, vinculat a l'ensenyament i lloc on estudiaven els fills de famílies il·lustres de la ciutat; serà també noviciat de l'ordre, on va estar com a novici sant Pere Claver a començaments de segle XVII, patró dels jesuïtes. Més endavant, amb la seva expulsió, l'edifici finalment va ser cedit als agustins (1780). Desconeixem com era la biblioteca, però tractant-se d'un centre d'ensenyament i noviciat ens fa pensar que va ser important, i en aquells anys devia haver acumular fons considerables. En general les llibreries dels col·legis dels jesuïtes estaven ben proveïdes, amb col·leccions notables i ben organitzades, tal com en donen testimoni alguns autors abans de l'expulsió, així com també els inventaris efectuats a posteriori.¹⁴

A Tarragona la biblioteca del Col·legi dels Sants Reis va tenir com a destí la Biblioteca del Seminari Pontifici; en aquells moments hi havia un marcat interès en ampliar-ne els fons a causa de la política borbònica d'atendre al creació i ampliació de biblioteques per donar suport a l'ensenyament. Per la cèdula del 17 de febrer del 1771 s'havien creat les biblioteques públiques episcopals que s'havien enriquit també amb els llibres dels arquebisbes.¹⁵ A la ciutat eren els temps en què van destacaros personatges que van compartir l'interès pels llibres i la formació de biblioteques d'ús públic com l'arquebisbe Armañá (1718-1803) impulsor també de biblioteca de la Sociedad de Amigos del País de

¹³ Bernabé BARTOLOMÉ MARTÍNEZ. «Las librerías e imprentas de los jesuitas (1540-1767): Una aportación notable a la cultura española» *Hispania Sacra*. 40,1988, p. 315-388.

¹⁴ Javier ANTÓN-PELAYO. «La desamortización de las bibliotecas conventuales en Cataluña durante la crisis del Antiguo Régimen» *Memoria y Civilización* 2018, p. 614 <<https://dadun.unav.edu/handle/10171/56091>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

¹⁵ Elena de ORTUETA. «Anticuarios, clérigos y eruditos en la Tarragona del siglo XVIII», 2020 [En premsa]; [p. 7].

Tarragona (1786) i Ramon Foguet i Forasté (1729- 1794). Per altra part, i pel que fa pròpiament a l'expulsió dels jesuïtes, la ciutat va ser el punt on es van organitzar els dipòsits o caixes on tots els frares de la Província d'Aragó (catalans, aragonesos i valencians), havien de concentrar-se per després ser conduïts al port de Salou, amb el destí previst als Estats pontificis, viatge que van emprendre finalment uns dos cents jesuïtes catalans, però que finalment van fer cap a Ferrara després d'un viatge llarg i ple d'incidents per poder desembarcar.¹⁶

2. EL PARE VILLANUEVA EL PUNT DE PARTIDA DE LES COL·LECCIONS PATRIMONIALS

El *Viaje Literario a las Iglesias de España* del pare Jaime Villanueva (1765-1824) és considerada una obra cabdal pel coneixement de la història eclesiàstica i encara avui representa una font d'informació per als investigadors; per altra banda, és un projecte il·lustrat que té per objectiu ampliar els coneixements d'història de l'Església, sobretot els relatius a la disciplina i a les litúrgies medievals a causa del poc coneixement que se'n tenia llavors. El projecte que tingué una gran envergadura, fou impulsat i recolzat pel govern l'any 1802. Es comparable amb l'obra també cabdal d'Enrique Flórez de la segona meitat del segle XVIII, però que si valorem la descripció dels continguts referents al patrimoni bibliogràfic, possiblement els supera perquè en presenta un major aprofundiment dels llocs on va anar a causa dels seus amplis coneixements de bibliografia però també de biblioteconomia i arxivística.

Jaime Villanueva, frare dominic valencià, va ser un home de vasta cultura que va emprendre l'obra junt amb el seu germà Joaquín Lorenzo, ideòleg del projecte, que va dotar-lo amb recursos: exempcions, privilegis, suports d'escrivents, paleògrafs, i la seva impressió a càrrec de la Imprenta Nacional. Obra magna que a causa dels seus grans objectius es va allargar en el temps, i es va veure dificultada per la guerra napoleònica

¹⁶ Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, Francisco Javier MARTÍNEZ NARANJO «La expulsión de los jesuitas de Catalunya» *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 20, 2009, 115-136; p. 123.

del 1808 al 1812, per l'oblit dels governs de la postguerra i que finalment amb el govern del Trienni es va poder tirar endavant i publicar.¹⁷

Pels seus objectius Jaime Villanueva ha de recórrer les principals biblioteques i arxius eclesiàstics de catedrals, monestirs i convents on ha de localitzar i estudiar, al costat d'altres finalitats històriques i artístiques, llibres i documents; eren importants les tasques de transcripció, sovint també ordenava, classificava llibres i documents, revisava catàlegs, i si convenia elaborava inventaris i índexs. El seu punt de partida és València, per anar després cap a Castella, però els estralls d'una epidèmia l'obliguen a canviar l'itinerari, dirigint-se cap a Tortosa i Tarragona. El fet de seleccionar, visitar i estudiar els llocs més rics documentalment ens proporciona sovint un primer panorama, descripcions acurades i globals sobre l'estat de les col·leccions bibliogràfiques, informació per altra banda, i de cara al nostre treball es de gran interès.

L'inici del recorregut és l'any 1804, a Catalunya comença per Tortosa i arriba a Tarragona. Més endavant a l'octubre marxa cap a Santes Creus, Poblet, Escaladei i Escornalbou, cobrint així els que es consideren els principals centres arxivístics i bibliogràfics del nostre àmbit d'estudi, fet que sens dubte, important.

A la ciutat de Tarragona hi arriba el mes d'agost de 1804, i li cal esperar uns dies abans de poder començar a entrar a la biblioteca i als arxius de la Catedral per la malaltia i la mort de l'arxiver. Visita també el convent dels dominics fent referència a un còdex de Sant Ramon de Penyafort, que presenta variants del que ell havia vist a Roma. De la biblioteca de la catedral es lamenta de la seva pobresa actual segurament espoliada per guerres i pels robatoris, i n'estudia la seva importància anterior. D'aquest cas en volem destacar que el pare Villanueva dona constància que els fons de la biblioteca van desaparèixer en gran part a mitjan segle XVII, quan disposava de col·leccions importants. A Tarragona no fa especial referència a les biblioteques conventuals, només en destaca una per damunt de totes, i és la biblioteca del canonge Ramon Foguet, que parcialment es conserva a la Biblioteca Provincial de Tarragona, prou elogiada per Antoni Ponz, i que

¹⁷ Ana María SÁNCHEZ DÍAZ. «El *Viaje literario a las iglesias de España*»: una empresa ilustrada de los hermanos Villanueva en la primera mitad del siglo XIX». *Anales de la Universidad de Alicante*, 5, 1986, p. 47-49.

qualifica de copiosa, selecta i amb tot gènere de literatura. Aquesta biblioteca, per voluntat del seu propietari es va cedir al convent dels franciscans a la seva mort, a finals segle XVIII amb la finalitat que s'obris al públic, fet que lloa amb escriu i vincula les biblioteques públiques a l'avenç en el saber. El convent dels franciscans a Tarragona va ser un lloc lligat sempre a l'ensenyament a la ciutat, i futura seu de la Biblioteca Provincial. En Jaime Villanueva després de deu anys des de la mort del canonge posa en dubte que s'hagi complert la seva voluntat perquè el local que li és destinat és molt inadequat, propens a les arnes, estret i molt calorós.

Volem remarcar que locals i dipòsits en males condicions, seran un dels greus problemes de les col·leccions patrimonials al llarg del temps. En aquells moments però l'obertura de la biblioteca pública semblava pendent del permís de l'arquebisbe Romualdo Mon i Velarde para ubicar-la a la Biblioteca episcopal de Tarragona, millorant així les condicions del local.

Per altra banda ens la descriu breument, formada per 4.000 volums, en destaca els còdexs litúrgics, i afegeix una breu descripció del monetari, ben classificat, amb més de 3.000 monedes; menciona també el petit gabinet d'història natural;¹⁸ completava el llegat de peces arqueològiques, conservades al que havia de ser Museu de la Societat Econòmica d'Amics del País. Certament era un llegat important a la ciutat, representatiu d'un home il·lustrat, destacat bibliòfil i col·leccionista. A diferència de la Biblioteca que es conserva molt parcialment, del monetari i del gabinet no n'han quedat cap tipus de constància. Jesús Domínguez Bordona l'any 1951 es planyia que la biblioteca del canonge Foguet no tingués un inventari, tot i que els llibres s'identificaven de forma inequívoca a través d'un exlibris tipogràfic;¹⁹ en va fer un estudi incidint en les matèries d'interès del canonge, com belles arts, la biblioteconomia o l'arxivística.²⁰

¹⁸ Jaime VILLANUEVA *Viaje literario a las Iglesias de España* Tomo XIX, viaje de Barcelona a Tarragona. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851 ; p. 114-122 <https://sirio.ua.es/libros/BFilosofia/viaje_literario_iglesias_XIX/ima0000.htm> [Consulta 15 de setembre de 2020].

¹⁹ Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA «La biblioteca de Don Ramón Foguet, canónigo tarraconense (1725 [sic] – 1794)» *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, I, 1951 243-253, p. 247.

²⁰ Elena de ORTUETA «Anticuarios, clérigos y eruditos en la Tarragona del siglo XVIII», 2020 [En premsa]; [p. 9].

A començament del mes d'octubre Jaime Villanueva es dirigeix cap al monestir de Santes Creus, on parla d'una bona acollida i de la descoberta d'una preciosa biblioteca que mereix un lloc distingit entre totes les de la nació. En aquest cas també parcialment es conserva a la Biblioteca Provincial de Tarragona, i en destaquen els seus còdex manuscrits des del segle X; en comptabilitza 262 i en fa una extensa descripció; sortosament encara es conserven a la Biblioteca prop de dos cents manuscrits. Més de 150 incunables dels quals se'n conserven ben pocs, i més aviat en mal estat. Descriu amb atenció alguns exemplars amb l'exlibris de la Biblioteca de l'arquebisbe Antoni Agustí (1517-1586), i verifica així que no tots van anar a l'Escorial;²¹ el pare Villanueva localitza un document on s'explica que aquestes interessants edicions van ser comprades per Joan Baptista Tolrà, metge, contemporani de l'Arquebisbe i traductor al castellà de l'obra d'aritmètica de Joan Ventallol.²² Un dels aspectes que lloa Jaime Villanueva es la cura que tenen els monjos de la biblioteca: feia poc s'havia tornat a enquadrar i al mateix temps s'havia també treballat en la seva adequació i estudi, i en cita els noms dels responsables, en Tomàs Riera, exabat, Fr. Pere Freixes i Pere Badia.

A continuació, des de Santes Creus es trasllada al Monestir de Poblet i fa referència a l'afabilitat i saviesa del seu actual abat, en Joaquim Casanoves, al bon tracte dels altres religiosos, i el compara amb l'Escorial, dient que ho és de la Corona d'Aragó. Fa una important referència al pare Jaume Finestres, i a la seva extensa obra sobre la història del monestir;²³ tot seguit en destaca la Biblioteca de Pere Antoni d'Aragó, les seves enquadracions, els seus prestatges, i també en descriu els continguts; assenyala que no

²¹ Jaime VILLANUEVA *Viaje literario a las Iglesias de España* Tomo XX, viaje a Tarragona. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 109-146 <https://sirioua.es/libros/BFilosofia/viaje_literario_iglesias_XX/index.htm> [Consulta 15 de setembre de 2020].

²² Joan Baptista Tolrà doctor en medicina documentat a la segona meitat del segle XVI, natural d'Alcover, traductor al castellà de l'obra del matemàtic Joan Ventallol publicada el 1614, i possiblement emparentat amb l'abat de Santes Creus Bernardí Tolrà (1519-1534). Més informació sobre Joan Baptista Tolrà. Vicent SALAVERT FABIANI. «Introducción a la historia de la aritmética práctica en la Corona de Aragón en el siglo XVI» *Dynamis: Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam* 10,1990, p. 63-91.

²³ Jaume FINESTRES i MONSALVO. *Historia de El Real Monasterio de Poblet: ilustrada con disertaciones curiosas sobre la antigüedad de su fundacion, catalogo de abades, y memorias chronologicas de sus gobiernos, con las de papas, reyes, y abades generales de Cistèr tocantes à Poblet: dividida en quatro libros* Cervera: por Joseph Barber, 1753-1765.

serien obres molt antigues, i que els manuscrits corresponen als segles XV, XVI i començaments del XVII, i tracten en bona part, d'assumptes polítics, notícies i successos particulars de Nàpols durant el virregnat espanyol; es queixa de no poder-los copiar tots, perquè tot i que no siguin molt antics hi troba informacions importants sobre la història eclesiàstica. Pocs anys més tard, amb les desamortitzacions la biblioteca de Pere Antoni es va dispersar, i perdre en bona part, conservant-se a l'actualitat només 410 exemplars a la Biblioteca Provincial de Tarragona, i un centenar que Eduard Toda va recuperar pel Monestir de Poblet. Jaime Villanueva es dedica també a l'examen de la Biblioteca dels monjos, remarcant els còdex eclesiàstics i una Bíblia possiblement anterior al segle XI. Tal i com acostuma a fer el nostre erudit, ens parla dels instruments bibliogràfics, dels índexs, que estalviaven molt de temps als estudiosos i que troba força correctes, tot i que al seu parer els mancava una classificació més exacta per matèries i més escaient a la riquesa bibliogràfica de la col·lecció.

Després de Poblet el pare Villanueva es dirigeix cap a Escaladei, en un viatge que resulta dificultós degut a l'estat dels camins, d'on conservem ben pocs exemplars, testimonis del que devia ser una biblioteca rica, destruïda segurament per la crema del convent l'any 1835. El nostre autor de la llibreria en destaca alguns exemplars, com el d'Andreu Capella (1529-1609), bisbe d'Urgell, i fill d'Escaladei: *Comentario de Isaías*,²⁴ impresos el 1586, per Humbert Gotard a la mateixa Cartoixa d'Escaladei. El pare Villanueva creu que l'impressor es va traslladar a la Cartoixa per fer aquest treball; l'abat està convençut que hi havia una impremta anterior treballant a la cartoixa però ell ho posa en dubte, i no en troba rastre. En significa també la *Biblia glossada*, en onze volums, i conservada amb zel a la cel·la del prior, que va ser donada a la Cartoixa per Joan d'Aragó, i va pertànyer al Bisbe de Tolosa; avui sortosament està conservada al Museu de la Catedral de Tarragona des del Trienni Liberal; també es refereix a un còdex de Johannes Serapion, *Liber aggregationum Serapionis de virtute simplicium medicinarum*, que tracta de les virtuts medicinals de les plantes amb dibuixos que s'insereixen al text; Jaime Villanueva relata que el frare apotecari, en Salvador Vilella, especialitzat en botànica i farmàcia, el tenia

²⁴ Segons Montserrat Lamarca es tractaria sens dubte de *Commentaria in Ieremiam prophetam. In Cartusia Scalae Dei*. Excudebat Hubertus Gotardus, del 1586. Montserrat LAMARCA *La impremta a Barcelona (1501-1600)*. Biblioteca de Catalunya <https://cultura.gencat.cat/web/.content/sscc/gt/arxiu_gt/La-impremta-a-BCN.pdf>, p. 98.

per un preuat tresor. Escaladei històricament destacà per la seva expertesa en el coneixement de les plantes, i segurament també quedava a la memòria el viatge que va fer al Montsant i a la Cartoixa l'agost de 1687 el botànic Joseph Pitton de Tournefort, que herboritzava la península Ibèrica per encàrrec de l'intendent del Jardí del Rei de França.²⁵

Finalment el pare Villanueva acaba el seu recorregut per les terres properes al Camp de Tarragona pujant a Escornalbou, llavors Seminari de Missions dels franciscans observants. Aquí també l'equip de Jaime Villanueva va tenir dificultats per poder arribar perquè es van perdre, i a més els va sorprendre una forta tempesta. Parla del paisatge, de les seves àmplies vistes, i busca infructuosament notícies sobre la seva fundació al segle XII en època dels canonges regulars perquè és el tema de més interès en la seva investigació. Els franciscans però diuen que no en tenen informació i el remeten als arxius de Terrassa perquè els sembla que podria estar allí, tot i que no li asseguren. Aquí, a Escornalbou Jaime Villanueva dona per acabat el viatge per terres tarragonines.

3. LA GUERRA FRANCÈS, PRIMERA DESTRUCCIÓ DE PATRIMONI BIBLIOGRÀFIC DEL SEGLE XIX

No havia passat gaire temps des que Villanueva va marxar de Tarragona a finals de l'any 1804 fins que les tropes franceses envaïren la península ibèrica, inici d'una guerra que es perllongà fins l'any 1814; les tropes però es retiraren de terres tarragonines una mica abans, quan l'agost de 1813 els francesos abandonaren Tarragona. En els anys de conflicte bèl·lic, el Camp de Tarragona, i especialment la ciutat va patir un setge (maig i juny de 1811) que va comportar una greu destrucció, i entre les afectacions al patrimoni, sens dubte, el patrimoni bibliogràfic de convents i monestirs en va resultar greument afectat.

Del territori, a excepció del cas de Poblet relatat per Eduard Toda²⁶, són escadusseres les notícies que tenim de la resta de monestirs com Santes Creus, Escaladei o Escornalbou,

²⁵ Eduard RIU BARRERA, Josep Maria VILA «Les excavacions de la cartoixa d'Escaladei i la seva arquitectura: aportacions recents» *Tribuna d'arqueologia*, 2008, p. 276 <http://www.calaix.cat/bitstream/handle/10687/91729/2008-2009_12.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

tot i que ben segur van patir un anar i venir de tropes, pillatges i no es descarten tampoc alguns episodis violents.

L'organització i govern en oposició als francesos es constituí en juntes, i a tot l'estat hi havia una Junta suprema central; la primera Junta de Catalunya va ser el 18 de juny, a Lleida. Més endavant es va desplaçar al monestir de Poblet el mes de maig l'any 1809, i fins el mes d'octubre, a causa de l'epidèmia de febre groga que assolava la ciutat de Tarragona.²⁷ Trobem també per sota de la Junta de Catalunya a la Junta del Corregiment de Tarragona formada el juny de 1808 per 30 tarragonins, 10 representants de diversos pobles, un del monestir Poblet i un del de Santes Creus²⁸ amb la finalitat d'ostentar la resistència contra els francesos amb un caràcter conservador, i amb la presència dels dos monestirs més importants del territori.

El govern de Josep I Bonaparte tenia un pla de desamortització inspirat en el model de reforma religiosa de l'estat francès on reduïa els convents primer (1808) i poc després ordenava la supressió de tots els ordes religiosos (1809). Sembla que també existia un pla per crear biblioteques públiques basat en les col·leccions dels convents desamortitzats.²⁹ A l'altra banda política, a les Corts de Cadis el bibliotecari i bibliòfil Bartolomé José Gallardo dissenyarà un sistema de biblioteques públiques provincials mentre es contemplarà també la supressió de bona part del clergat (1812). En ambdós casos la necessitat de diners per finançar la guerra és un dels principals motius, i que s'anirà repetint a les properes dècades. Aquestes reformes, però, no s'arribaren a implementar arreu del territori; el que sí que va comportar l'estat de guerra va ser l'espoli del patrimoni, afegides a les grans pèrdues de les destruccions. Durant les guerres napoleòniques, part dels espolis van ser

²⁶ Eduard Toda i Güell *La destrucció de Poblet 1800-1900: ocurrències al monestir. Fugides de la comunitat. Dispersió de les riqueses. Llegendes dels tresors enterrats*. Poblet: Monestir de Poblet, 1835.

²⁷ *Ibidem*, p. 52.

²⁸ Agustí ALTISENT *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, p. 663.

²⁹ Javier ANTÓN-PELAYO. «La desamortización de las bibliotecas conventuales...», p. 621.

fets oficialment pels alts comandaments militars, tot i que manquen estudis sobre aquesta qüestió i en desconeixem encara el seu abast real.³⁰

Pel que fa a la informació de què disposem, la ciutat de Tarragona fou la més mal parada, perquè els incendis i els episodis de violència van sacsejar la ciutat i el seu patrimoni: cremes intencionades, furts i destruccions en els dies que va durar el saqueig de la ciutat; es va calar foc a la Secretaria del Capítol i en retirada l'any 1813 les tropes franceses van dinamitar el palau Arquebisbal, arrasant llibres i documents.³¹ Tarragona va quedar sense vida cultural des de finals de 1808 fins l'any 1814, moment en què es va poder reprendre sense l'amenaça francesa; es dona per suposat que patiren saquejos les biblioteques i la del canonge Foguet, tan lloada feia pocs anys pel pare Villanueva, va ser destruïda per les tropes del mariscal Suchet a les darreries del mes de juny de 1811, junt amb el seu monetari i gabinet d'història natural;³² no obstant, una part de les col·leccions bibliogràfiques es salvaren, no sabem com, i es conservaren, arran de les desamortitzacions, a la biblioteca provincial. Del monetari i del gabinet d'història natural no se n'ha tingut més notícies, possiblement destruïts o robats, com també les peces arqueològiques que es van dipositar al Museu. Pel que fa a les col·leccions bibliogràfiques, es tenen notícies que a la Societat Econòmica d'Amics del País s'havia format una biblioteca des de l'any de la seva fundació el 1786, obra de l'arquebisbe Francesc Armanyà, qui amb la voluntat que fos una bona biblioteca va encarregar a Fèlix Amat la seva direcció; és important recordar que feia poc temps (1774) que el canonge Fèlix Amat havia catalogat i indexat la biblioteca episcopal de Barcelona que tenia llavors 10.000 volums. La biblioteca comptava també amb col·leccions de principis de dibuix i estampes originals comprats per Vicent Roig, Vicentó o models adquirits el 1806 per

³⁰Josefina BELLO. *Frailles, intendentes y políticos: los bienes nacionales 1835-1850*. Madrid: Taurus, 1997, p 34-35.

³¹Manel GÜELL, Josep Maria GRAU PUJOL. «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona». *Lligall: revista catalana d'arxivística*, 31, 2001, p. 65-120.

³²Raymundo FERRER. *Barcelona cautiva, ó sea Diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los Franceses, esto es, desde el 13 de Febrero de 1808 hasta el 28 de Mayo de 1814 Acompaña a los principios de cada mes una Idea del estado religiosa-politico-militar de Barcelona y Cataluña*. Vol. 3. Brusi, 1816.

l'Arquebisbe Mon i Velarde. En bona part aquests fons també es van destruir o dispersar.³³

A la ciutat de Tarragona veient venir el perill del setge una part de població acomodada i de clergues s'afanyaren a emigrar, sovint a embarcar cap a Mallorca enduent-se les seves possessions materials, i entre elles els llibres.³⁴ Ciutats del Camp com Reus o Valls no van patir aquests estralls i per tant, el seu patrimoni, en general, no es va veure afectat d'igual manera.

Els monestirs, com bona part de l'Església catalana, van prendre part en activa en la lluita. A Escaladei consta que el prior va convocar els sometents del Priorat a l'ermita de la Consolació des d'on havien de sortir en ajut a Girona, i la cartoixa va donar ajut econòmic a la Junta Corregimental de Tarragona. Sembla que l'11 de novembre de 1810 els francesos van entrar al monestir, i possiblement no va ser l'única vegada; les darreres envestides van ser l'any 1813 però no tenim constància documental de pèrdues de patrimoni bibliogràfic malgrat que en un primer moment embargaren els seus béns i els foren retornats aviat³⁵. Escornalbou llavors era Seminari de Missions que va estar actiu durant la invasió francesa; es té constància que els franciscans van baixar a fer missions a Tarragona per assistir a la gran concentració de gent que fugia de les tropes franceses³⁶ Pel que fa al convent es documenta l'any 1811, en dies propers al Setge, un escamot de soldats francesos saquejant el Seminari en busca de queviures, encara que els frares no el van arribar a abandonar, ni tampoc es registren del cert pèrdues en el patrimoni.

³³ Elena de ORTUETA «Anticuarios, clérigos y eruditos en la Tarragona del siglo XVIII», [p. 10].

³⁴ «Els emigrats s'endugueren amb ells joies, diners, documents, llibres, etcètera. Els Castellarnau i els Montoliu, per exemple, salvaguardaren joies, diners, els arxius i les biblioteques, i més o menys feren el mateix els Vidal, els Queraltó i altres nobles» *Tarragona a la Guerra del Francès (1808- 1813)* Textos de Salvador-J. Rovira i Gómez. Tarragona: Servei d'Arxiu i Documentació Municipal, 2011; p. 115 <<https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/fitxers/altres/quaderns/quaderns-de-larxiu-num.-6>> [Consulta: 16 de setembre de 2020].

³⁵ Ezequiel GORT I JUANPERE. *Història de la cartoixa de Scala Dei*, p. 38-49.

³⁶ Josep MARTÍ MAYOR «Escornalbou: colegio-seminario de misiones y de Propaganda Fide: 1686-1835» *Archivo Ibero-Americano*, vol. 42, núm. 165-168, p. 293-342.

Així com de Santes Creus no en tenim notícies, sí que disposem d'informació sobre el monestir de Poblet, que ja estava sumit en una crisi interna, i sense novicis des del 1807 (en tornarem a trobar l'any 1816). Sembla aquí que la comunitat va fugir l'any 1810 i alguns frares ja no retornaren al monestir; cal tenir en compte que al voltant del monestir i terres properes com a lloc de pas van estar especialment transitades per les tropes napoleòniques, i en aquest cas els francesos van arribar a ocupar el monestir i es van confiscar els béns; els frares de Poblet, però, sembla que van poder ocultar els 4.000 volums de la llibreria de Pere Antoni acuradament en amagatalls al mateix monestir. Els comissionats francesos van anar al monestir i, tret dels quatre que quedaren de guàrdia, la resta de la comunitat es va dispersar pels pobles veïns; Albert Carreras, veí de l'Espluga, va actuar com a delegat de l'administrador francès de Béns Nacionals del Corregiment de Tarragona, i en el moment de fer els inventaris consten només pocs llibres, abandonats, alguns destrossats i amb cobertes arrancades, llançats a terra.³⁷ El panorama del que era un ric patrimoni bibliogràfic, a primera vista, s'ha convertit en desolador. El fet, però, que després del tancament del monestir quedés sota la custòdia de Francesc Calvet, col·lector dels fruits de la comunitat, va deslliurar Poblet del saqueig segons afirma Agustí Altisent.³⁸ Aviat els frares pogueren retornar al monestir, al voltant del mes d'agost de 1813, i es reinstal·laren les biblioteques.

Es tenen informacions que el monestir de Poblet prestà poc suport a la Junta de defensa de Catalunya, les seves xifres de plata són molt migrades en relació a Montserrat, i tal com van fer els cossos eclesiàstics tarragonins des del monestir també es van traslladar a Mallorca una bona part dels tresors, i el 16 de gener de 1811 el general Reding ordenà al capità general de les Balears que decomissés tots els dipòsits dels eclesiàstics de Tarragona, ordre que no es complí. Desconeixem també si en els béns exportats hi havia llibres, tal com succeïa amb les biblioteques de les famílies benestants.

Pel que fa als monestirs, és un període, però, poc estudiat, per una part sembla que els francesos els ocuparen i van ser confiscats els seus béns, i sent així tampoc podem

³⁷ Raymundo FERRER *Barcelona cautiva*, p. 34-35 i Eduard TODA *La destrucció de Poblet 1800- 1900*, p. 36.

³⁸ Agustí ALTISENT *Història de Poblet*, p. 666.

documentar que aquest fet hagi comportat furts o espolis més intencionats. Sí que veient el cas de Poblet, la pràctica més emprada als monestirs són les ocultacions dels frares, coneixedors com eren de possibles amagatalls en llocs de grans dimensions i que presentaven bones opcions: en el cas de la biblioteca de Pere Antoni varen poder arribar a ocultar llibres i prestatges; desconeixem els detalls d'on van ser i en quin estat en van sortir. Un altre tema, important, és l'interès concret que presentaven els «buscadors experts» francesos pel que fa al patrimoni bibliogràfic, àvids segurament d'edicions de bibliòfil o de luxe, i no pas de manuscrits usats, o d'incunables poc ornamentats i profusament anotats.³⁹

4. EL TRIENNI LIBERAL (1820-1823)

Amb el Trienni Liberal s'inicia una segona etapa de desamortitzacions que tenen conseqüències directes pel que fa al patrimoni. Es pot constatar com il·lustrats, afrancesats i liberals miren de solucionar el problema del clergat regular de dues formes, amb la reforma o amb la supressió; durant el Trienni, s'assaja una via que combina la reforma amb la supressió; i en contraposició hi trobem els reaccionaris, realistes absolutistes i carlistes que s'oposen a tota reforma eclesiàstica i volen apuntalar l'Antic règim a través de l'aliança entre la monarquia i l'Església.⁴⁰

El període del Trienni s'inicia amb l'Aixecament de Cabezas de San Juan a Sevilla encapçalada pel coronel Rafael de Riego el gener de 1820, i com a resultat el rei Ferran VII es va veure obligat a acceptar la constitució de Cadis del 1812. Els governs liberals de

³⁹ Agustí BOADAS. «Trovadores, filósofos y traductores: franciscanos catalanes a través de los siglos» *Antonio Bueno García (coord.), La labor de traducción de los franciscanos, Madrid: Editorial Cisneros, 2013, 1* <<http://www.traduccion-franciscanos.uva.es/archivos/Boadas.pdf>>, p. [14] [Consulta: 16 de setembre de 2020].

⁴⁰ Maximiliano BARRIO GONZALO. «Reforma y supresión de los regulares en España al final del Antiguo Régimen (1759-1836)», 2000, núm. 89-118, p. 89 <<http://uvadoc.uva.es/handle/10324/17811>> [Consulta: 16 de setembre de 2020].

l'època tenien en la reforma eclesiàstica una de les seves prioritats, per motius econòmics i finançar les guerres, però també per altres motius de caire ideològic i social: la convicció liberal oposada a l'ostentació religiosa, un excés de clergat i convents, alguns opulents però una part en situació de pobresa, encara no refets de la Guerra del Francès, i en els més rics, les terres i propietats els proporcionaven poc rendiment. Altres elements s'afegeixen com una acusada decadència cultural i disputes internes dins dels claustres que portaven a la divisió de les comunitats entre tendències reformistes i conservadores, com està àmpliament documentat en el cas del Monestir de Poblet.

I a l'altre costat, en els sectors liberals s'accentua la impopularitat envers el clergat i el sentiment antireligiós; capellans i especialment frares són considerats responsables de part dels seus mals, especialment en moments de crisi. Contràriament, les guerrilles absolutistes tenen més recolzament en els entorns rurals, i les més importants apareixen al mateix moment que les primeres llistes de subhasta dels convents suprimits.⁴¹ Veurem també el recolzament que hi haurà des dels monestirs, sobretot en els casos de Poblet, Escaladei o Escornalbou.

Malgrat aquestes circumstàncies podem afirmar que l'any 1820 les col·leccions bibliogràfiques quantitativament i qualitativament més importants encara es conserven, més o menys senceres, als monestirs i convents, en el nostre cas a Santes Creus, Poblet, Escaladei i Escornalbou; sembla que es mantenen també les dels convents de les principals viles del Camp; s'han destruït, però, bona part dels fons bibliogràfics de la ciutat de Tarragona. Un altre tema seria la integritat i l'estat general de conservació dels exemplars conservats, tal com veurem més endavant.

El govern liberal va restablir la Constitució de 1812, i amb ella van engegar el seu programa polític en el qual un dels puntals era la 'reforma dels regulars', fet que provocà nombrosos debats polítics que culminaren amb la Llei de 25 d'octubre de 1820 de supressió de convents i monestirs. Poc abans van ser els jesuïtes, altra vegada, els primers a ser desamortitzats el mes de setembre de 1820; havien estat restablerts l'any 1815

⁴¹ Gaspar FELIU MONTFORT. *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1972; p. 50-52.

per Ferran VII, i en cinc anys havien obert 17 cases, cap al Camp de Tarragona, i només una a Tortosa. Amb aquest succés els ordes religiosos se senten seriosament amenaçats, i es documenta una primera sortida i ocultació de béns dels convents; tot sembla que es liquida a correuita tal com explicita el cap polític de Catalunya.⁴² També en tenim constància, documentada pels historiadors i per la premsa,⁴³ però en desconeixem les repercussions que tingué a les col·leccions patrimonials estudiades.

La Llei de 25 d'octubre de 1820 de supressió de convents i monestirs preveu la supressió dels monestirs i la reducció dels convents; els monestirs a Catalunya a excepció de Poblet; la reducció dels convents estesos arreu va obligar a desplaçar a milers de religiosos i a clausurar centenars de convents, i al mateix temps a buscar-los nous usos teòricament al llarg de l'any 1821, tot i que la incertesa del moment va comportar un progressiu abandonament dels convents, fins el punt que a inicis de l'any 1823 ben pocs en quedaven oberts a Catalunya.

Per altra part, en els desamortitzats els béns resultants havien de ser aplicats al crèdit públic, amb algunes excepcions com seria el cas dels llibres i dels efectes de biblioteca, que calia conservar, i per tant, localitzar i inventariar. Per la realització d'aquesta tasca s'encomanava als caps polítics la missió de custodiar i d'inventariar els arxius, les pintures, els llibres i efectes de biblioteca dels convents suprimits. Els inventaris havien de ser tramesos al govern qui havia de fer arribar els originals a les Corts; serien aquestes les que escollissin i seleccionessin per la seva biblioteca allò que els podria interessar; els llibres i altres documents rebutjats per la Biblioteca de Corts havien de destinar-se a les

⁴² «no solamente venden la plata, los efectos de la Iglesia, los órganos y cuanto puede considerarse como bienes muebles, sino que las fincas rurales y los bienes inmuebles se inutilizan por las talas que hacen los monacales en los montes, en los olivares y viñas destruyendo los arbolados y haciendo bajar de precio las propiedades puramente territoriales». Carta del Cap Polític de Catalunya al Secretari d'Hisenda amb data de 16 de setembre de 1820 (Archivo Histórico Nacional -AHN-, Consejos, lligall 12.031). Ramon ARNABAT MATA. «La desamortització eclesiàstica a Catalunya durant el Trienni Liberal (1820-1823)» *Estudis d'Història Agrària* Núm 17, 2004, p. 91-114 <<https://www.raco.cat/index.php/EHA/article/download/99947/145680/>> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

⁴³ Javier ANTÓN-PELAYO. «La desamortización de las bibliotecas conventuales en Cataluña ...», p. 93 i Miguel C. MUÑOZ FELIU. «Liberalismo y bibliotecas. El proyecto de creación de una biblioteca pública en Valencia durante el Trienio Liberal» *Revista general de información y documentación*, 26, p. 555-581 <<https://doi.org/10.5209/RGID.54715>> [Consulta: 28 desembre de 2020].

biblioteques provincials.⁴⁴ Per la realització dels inventaris havien de ser els caps polítics els qui trobessin persones intel·ligents per fer la identificació dels llibres i materialitzar-ne la custòdia.⁴⁵

Però la localització, l'inventari i la custòdia de les peces serà en aquestes dècades un dels principals problemes per la conservació del patrimoni perquè sovint no es van arribar a formalitzar els inventaris, i poques vegades es van fer bé, per falta de personal preparat i per la inoperància burocràtica. Dels llibres, quan són localitzats, es limiten a donar-ne la quantitat, sovint aproximada, i l'estat de conservació; també el lloc on es troben ubicats, per exemple, al terra, als prestatges o dins de sàrries. A Catalunya es destaca la iniciativa de Fèlix Torres Amat qui amoïnada pel possible abast de la pèrdua de patrimoni enfront convents i monestirs catalans abandonats encarrega a Pròsper de Bofarull la coordinació i recollida d'arxius i biblioteques, i li dona instruccions concretes. Sembla que tot i que en varen ingressar, poc després, amb la restauració de Ferran VII a finals de 1823, van haver de ser retornats.

Per altra part, la concepció de la biblioteca era encara un espai amb llibres i manuscrits, però que també incloïa la presència de monetaris, i col·leccions d'objectes d'història natural. Aquesta tipologia, amb llibres, monetari i gabinet, responia a la perfecció la biblioteca del Canonge Foguet a Tarragona, formada la segona part del segle XVIII, i disposada a inici del XIX al convent dels franciscans a l'espera del permís per la seva obertura al públic, però que poc temps va durar perquè els últims dies de juny de l'any 1811 durant el setge a la ciutat va ser destruïda per les tropes franceses del general Suchet. Tal com vàrem fer en el capítol anterior, iniciarem un recorregut per la ciutat de Tarragona, i pels monestirs i convents de les comarques properes la Camp; i del lloc on seguim disposant de més informació és del Monestir de Poblet.

⁴⁴ «Ley de 25 de octubre de 1820 de supresión de conventos y monasterios». (*Gazeta del Gobierno*, n.º 123, 29 de octubre de 1820), art. 27 <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1820/123/C00544-00544.pdf>> [Consulta: 29 de setembre de 2020].

⁴⁵ «Real orden circular, de 9 de diciembre de 1820, del Ministerio de la Gobernación sobre confección de inventarios de libros y objetos artísticos» (*Gaceta del Gobierno*, n.º 177, 20 de diciembre de 1820).

La ciutat de Tarragona viu un període de certa expansió; s'havia recuperat a poc a poc de les pèrdues demogràfiques i econòmiques de la Guerra del Francès, tenia uns 8.000 habitants, i va ser la primera ciutat catalana que es va declarar a favor del pronunciament de Riego; poc després, el gener de 1822 va ser declarada capital de província, i fou la darrera ciutat catalana que va continuar en mans dels constitucionalistes fins el 7 de novembre de 1823.⁴⁶ Els convents es veuen afectats per les reduccions de comunitats que es produeixen just a finals de 1820, però es té la sensació que van fent; a l'arxiu municipal no es documenten moviments en relació als convents fins l'any 1822 coincidint amb la marxa del govern dels liberals moderats i l'esclat d'insurreccions arreu del país al costat de la proliferació de les guerrilles absolutistes. És al llarg d'aquest any que es van deixant els convents, dominics, agustins, trinitaris que són demanats com a llocs d'ensenyament, en el cas dels agustins i trinitaris, amb l'Escola de Nàutica i Dibuix (segon pis dels trinitaris) i càtedres de segona classe (agustins). Les supressions totals sembla que es van produir a la ciutat el gener de 1823, moment en què es reclama a l'Ajuntament que es faci complir el decret de corts de supressió de convents.⁴⁷ A partir de llavors tot són presses perquè els religiosos marxin. En el cas dels franciscans catedràtics se'ls demana que puguin acabar el curs, això si exigint-los que vesteixin els hàbits seglars, cosa a la qual els franciscans finalment no accedeixen. Pel que fa als caputxins el lloc es destina com a parròquia del nou Barri del Port, i amb aquesta finalitat es crida als veïns per tal d'organitzar-la; aquesta finalitat continuarà en la desamortització de la propera dècada. No obstant, en cap dels moviments i canvis es fa referència a les llibreries ni al patrimoni bibliogràfic, i es possible que en el cas de Tarragona aquestes biblioteques arribessin ja molt minvades per l'episodi violent de la Guerra del Francès.

Dels monestirs Escaladei va quedar afectat per la llei de supressió del mes d'octubre de 1820 que es va fer efectiva des del primer moment, i va ser llavors que els llibres de cor, la Bíblia glossada de Sant Lluís van fer cap a Tarragona i els ornaments litúrgics van ser

⁴⁶ Sofia MATA DE LA CRUZ. «Actuaciones del cabildo de la catedral de Tarragona en el trienio liberal (1820-1823). Pérdida, salvaguarda y recuperación del patrimonio artístico de la catedral y los monasterios de Scala Dei y Poblet» *e-artDocuments: revista sobre col·leccions i col·leccionistes*, Vol. 4, 2011, núm. 14, p. 23 <https://www.raco.cat/index.php/e-art/article/view/245396> [Consulta: 22 de setembre de 2020].

⁴⁷ Arxiu Històric Municipal. Actes. 1823, gener, full 53, recte.

dispersats per les parròquies, i objectes de valor, simplement robats.⁴⁸ Bona part d'autors coincideixen a creure que els habitants dels pobles veïns van aprofitar la sortida dels monjos per entrar i prendre mobles, llibres, plata o tot allò que es pogués transportar.

Des de l'Arquebisbat i el Capítol de la Catedral de Tarragona van iniciar actuacions per tal de recuperar l'art sacre procedent dels monestirs desamortitzats, tot i que amb la finalitat encoberta de substituir elements perduts a la catedral durant la invasió napoleònica, i el canonge Cañellas va anar a la Cartoixa i va recuperar els dos volums de la Bíblia Sacra d'on destaquen les inicials miniades amb éssers fantàstics, i els onze volums de la Bíblia Glossada, que com hem assenyalat a l'apartat anterior dataven del segle XIV. Els volums van ingressar a la Biblioteca del Seminari, on encara es conserven.⁴⁹

L'any 1822 la guerra s'estenia pel Priorat que es convertí en un espai de batalla, amb episodis violents. Sembla que alguns dels monjos cartoixans hi van dirigir directament algunes partides reialistes com les d'Antoni Curt i Joan Pujol, i en general els frares eren considerats promotors de la contrarevolució. De fet, alguns dels cartoixans dispersats pel territori van intentar recuperar el monestir a inici de l'agost de 1822, però sembla que no ho van aconseguir; van tenir algunes pèrdues com fra Hug de Cornudella que va ser capturat i degollat. Més endavant, amb la represa de la comunitat el prior de la Cartoixa li va fer posar una creu. El retorn dels cartoixans va ser a partir de l'estiu de 1823 però van tornar a una cartoixa desolada, on van haver de refer-ho tot.⁵⁰

Sabem que la comunitat de Santes Creus també va ser també suprimida, els frares abandonaren el convent, i es van subhastar les seves propietats, cases i finques, al recinte monàstic, conegudes com a cases dels monjos. Es coneixen els compradors, alguns dels quals van formar societats, i n'adquiriren bones sumes de béns, concentrades per tant, en poques mans. No tenim però coneixement de què va passar amb el patrimoni bibliogràfic, de si es va ocultar, dispersar, o vendre.

⁴⁸ Ezequiel GORT I JOANPERE *Història de la cartoixa de Scala Dei*, p. 40.

⁴⁹ Sofia MATA DE LA CRUZ. «Actuaciones del cabildo de la catedral de Tarragona en el trienio liberal», p. 43-44.

Al Seminari de Missions d'Escornalbou els frares franciscans van abandonar el convent el 15 de novembre de 1822, quan es veié afectat per l'obligació de suspendre convents i monestirs en despoblat, i per tant, foren pocs mesos perquè el restabliment de les comunitats va ser a partir de l'estiu de 1823. Els franciscans d'Escornalbou eren frares missioners que en exercici de la seva tasca evangelitzadora es desplaçaven arreu, sobretot pel món rural, i a causa dels seus sermons van ser acusats reiteradament d'instigadors de l'absolutisme. Se'n fa ressò la premsa liberal⁵¹ i fins i tot les mateixes corts espanyoles el març de 1822, quan acusen Escornalbou juntament amb Poblet de ser focus instigadors de l'absolutisme.⁵²

Per altra part, se'ls vincula amb les partides absolutistes que es mouen pel territori. Segurament per aquest motiu a Tarragona les actes municipals del mes de febrer de 1823 recullen la imperiosa necessitat d'embarcar deu frares d'Escornalbou i Poblet (franciscans i bernats) traslladats a Tarragona pel comandant d'armes de Montblanc Joan Calbet per ser considerats sospitosos perquè anaven divagant pels pobles de la contornada.⁵³ Del Seminari de Missions d'Escornalbou en tenim alguna altra referència; sabem que els frares encara eren al convent el gener de 1823 moment en què el cap polític Jacobo Gil reclama al comissionat de crèdit públic a Tarragona Josep Anton Basora que han de ser distribuïts aviat perquè cal prendre possessió de l'edifici. Però el comissionat de crèdit manifesta que necessita ajuda pel perill dels voltants, i demana que es posi a disposició de l'alcalde de Mont-roig una força armada; i al mateix temps manifesta que cal fer l'entrega de tot amb el vicari de la comunitat. Podem veure com una vegada més es posen de manifesti les dificultats d'accés, més en una situació de conflicte bèl·lic. El delegat del

⁵⁰ Ezequiel GORT I JUANPERE. *Història de la cartoixa de Scala Dei*, p. 49-50.

⁵¹ *Diario constitucional, político y mercantil de Palma*, n.º 63, 2 de junio de 1822; p. 1.

⁵² «Ley de 25 de octubre de 1820 de supresión de conventos y monasterios». (*Gazeta del Gobierno*, n.º 123, 29 de octubre de 1820), art. 27 <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1820/123/C00544-00544.pdf>> [Consulta: 29 de setembre de 2020].

⁵³ «convé per tots els mitjans possibles que s'embarquin els frares posant ma de qualsevol fons, per sagrat que sigui, i com també se separi i aquest capellà que està a la casa del canonge Ribas. En vista del que s'ha acordat que els frares s'embarquin cap a Mallorca comissionant per tractar amb un patró que marxi cap a aquesta illa del referit embarcament als senyors Oliver i Garcia encarregant-los que procurin quan abans aquest embarcament.» AMT Actes, P. 70 70 vers.

comissionat en Francesc Amar de la Torre i l'alcalde de Vilanova tenen l'ordre de fer els inventaris i l'entrega de l'edifici. El mateix mes de gener el cap polític facilita els auxilis de força armada, i per tant el comissionat s'adreça a l'alcalde de Vilanova, poble més proper, perquè una vegada acabat l'inventari i acte de recepció, caldrà publicar un ban al poble que qualsevol individu del poble o del terme que tingui papers, efectes o qualsevol pertinença del convent sense denunciar-ho serà tractat com a encobridor de robatoris i facciosos.

En aquest període, durant el mes de gener, alguns frares abandonaren el convent, a les seves cases o en altres indrets, fins i tot alguns emigraren, però encara a Escornalbou quedà part de la comunitat junt amb el vicari. Va ser el 27 de gener de 1823 que van rebre a les autoritats acompanyades d'un destacament de soldats; es va procedir a l'inventari i a la presa de possessió del convent. Els frares van marxar i retornaren nou mesos més tard, el mes de setembre de 1823. Eduard Toda relata que els frares es van endur els béns mobles del convent abans de marxar, però que van ocultar els llibres ja que el seu pes en va dificultar el trasllat.⁵⁴ Altra cop ens trobem en un cas d'ocultació 'massiva' dins del convent, fet que ens porta a pensar que era el procediment més habitual; el mes de setembre en retornar els frares es devien evidenciar greus conseqüències d'humitat.

Finalment el cas més documentat és el Monestir de Poblet, que tindrà un protagonisme important en totes les vicissituds del Trienni per diversos motius, entre ells, el que pren força la seva significació simbòlica. Les Corts espanyoles debaten àmpliament sobre la necessitat de reformar les comunitats religioses, fet que ve de lluny, però ara es trobem davant del problema de com cal fer-ho. En la sessió de 25 de setembre de 1820 el diputat Vargas Ponce parla de Poblet: fa referència a una visita que suposem era recent; descriu com a element destacat la biblioteca del monestir i ho fa de forma efusiva, referint-se concretament a la de Pere Antoni d'Aragó.⁵⁵ Després venen altres consideracions

⁵⁴ Eduard TODA GÜELL *Història d'Escornalbou* 1926; p. 249-256.

⁵⁵ «la primera alhaja de la nación, en su classe, por su materia y fora està en Poblet, que es una biblioteca que fué de un cardenal, hijo natural del Arzobispo de Zaragoza, que lo era bastardo de Fernando el Católico. Esta biblioteca consta de 25 estantes de ébano y de más de tres vares de alto con cristales amolados y dentro como 4.000 volúmenes, cuyo índice poseo, todos encuadernados en tafilete, y tan aprociables muchos,

mencionades pel diputat que ens semblen interessants, una és l'estat d'abandonament de la biblioteca, deuria fer tres anys que no s'obria, fet que fa extensiu a la majoria de biblioteques monàstiques. Per tant, la percepció de decadència cultural dels monestirs es fa ben palesa; i un altre element la reforça encara més, l'afirmació que no li volien ensenyar la biblioteca perquè el bibliotecari no sabia llatí.

Poblet en aquests primers anys del Trienni va ser exceptuat de la supressió, la comunitat estava autoritzada a residir-hi prenent el títol de «*Monasterio suprimido de Poblet i casa de reunió de Ex-monges Bernardos*», i la Junta Nacional de Crèdit Públic s'endugué els diners de què disposava la comunitat. Es procedí igualment a fer l'inventari de béns, que aniria a càrrec del comissionat Josep Basora de Tarragona, nomenant-se també dos monjos, que a l'endarrerir la formalització dels inventaris foren destituïts. Els problemes amb els inventaris no s'acaben aquí perquè el mateix Josep Basora es declarà llavors incapaç (febrer de 1821) adduint que no entenia ni en pintures ni en història; entretant els frares es reservaren els béns dins del recinte i anaven fent, però Josep Basora aviat ho denuncià i en conseqüència van ser expropiats, i van quedar només en tot allò d'ús personal.⁵⁶

La comunitat de Poblet pateix també lluites internes iniciades a les darreries del segle XVIII, que igual que al món exterior, alternava tendències, absolutistes i liberals. I per acabar-ho de complicar aprofitant aquesta situació es revoltà el monjo de la Trapa hostatjat a Poblet, en Marañón, conegut com *el Trapense*, que va fer estralls al capdavant de partides absolutistes. La inestabilitat creixia amb l'amenaça de partides faccioses als voltants dels monestirs, que van provocar la supressió de tots els monuments situats en despoblat el 15 de novembre de 1822, i els monjos que hi quedaven abandonaren el convent; en aquest cas l'autoritat civil actuà ràpidament, manà tancar portes i traslladar a Tarragona béns mobles de valor com la Biblioteca de Pere Antoni d'Aragó, tot i quedesconeixem detalls del trasllat i del dipòsit temporal on va anar a parar.

como quiera que habiendo muerto tal cardenal a mediados del siglo XVI, todos són ediciones anteriores y solo per ellas són de mucho aprecio» A: *Diario de Cortes*, 25 de septiembre de 1820, núm. 83, p. 1225.

⁵⁶ Agustí ALTISENT. *Història de Poblet*, p. 712-714.

Ben segur que va ser una decisió important que va salvar de moment aquesta col·lecció de les incursions dels veïns de l'Espluga i de Vimbodí, que van arribar poc després saquejant allò que els va semblar, com les llibreries de la Biblioteca de Pere Antoni, que sortosament van trobar sense els llibres. D'aquests moments, possiblement de les ocultacions dels frares, sembla que data l'origen de la llegenda dels tresors de Poblet, amagats abans de la seva fugida, i que tan van afectar en un futur els patrimonis artístic i arquitectònic.⁵⁷

⁵⁷ Joan MENCHON I BES. «Un manuscrit de Bonaventura Hernández Sanahuja sobre Poblet a la Real Academia de la Historia de Madrid (1862)» *Aplec de treballs*, 32, 2014, p. 229-257 <<https://core.ac.uk/download/pdf/38978928.pdf>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

PART I

El patrimoni bibliogràfic a la Biblioteca Provincial de Tarragona: desamortització

CAPÍTOL 2

LES DESAMORTITZACIONS DE MENDIZÁBAL: LA DISPERSIÓ DEL PATRIMONI, 1835-1843

1. L'ÈPOCA DE LES DESAMORTITZACIONS
2. EL MARC LEGISLATIU. LES LLEIS DESAMORTITZADORES: 1835-1837
3. EL CAMP DE TARRAGONA: DESAMORTITZACIONS EN TEMPS DE GUERRA. ENTRE LES INSURRECCIONS I LA GUERRA CARLISTA. DISPERSIÓ I DESTRUCCIÓ DE LLIBRES I OBJECTES ARTÍSTICS (1835)
4. L'OCUPACIÓ DE BÉNS, LLIBRES I OBJECTES CULTURALS: MESURES, DIFICULTATS I CASUÍSTIQUES (1835-1843)

1. L'ÈPOCA DE LES DESAMORTITZACIONS

L'època de les desamortitzacions havia començat abans de 1835 perquè és un fenomen associat a les corrents liberals, tal com hem vist al primer capítol del treball, sobretot durant el Trienni Liberal (1820-1823). Continuarà dins del context dels governs liberals, a partir de l'any 1834 i més concretament amb les mesures desamortitzadores de Toreno i Mendizábal des del 1835 al 1837, moment en què ens enfrontem a la supressió definitiva dels ordes monàstics i a l'amortització dels seus béns en benefici de l'Estat. Dins dels corrents liberals hi havia diverses tendències, algunes de més reformistes, que postulaven per una regulació de convents i monestirs, però l'accés al govern de la corrent més progressista després dels episodis convulsos de l'estiu de 1835, a causa també de l'augment de la pressió popular, va fer que es portessin endavant les mesures desamortitzadores de caire més radical.

La mort de Ferran VII el 1833 amb la regència de Maria Cristina per minoria d'edat d'Isabel II va comportar els aixecaments absolutistes i la primera guerra carlina coneguda també a Catalunya com a *Guerra dels set anys*, i que s'allargarà fins el juliol de 1840. El motiu fou la no acceptació de la filla d'Isabel, filla de Ferran VII, com a reina de part del seu germà Carles; el carlisme era una opció conservadora, que es va armar contra el liberalisme aconseguint fornir una base en els sectors populars, especialment entre la pagesia, recolzats també per part d'eclesiàstics, al clergat regular, amb més ressò al món rural i als monestirs i convents que allí s'ubicaven com Poblet, Escaladei o Escornalbou.

A escala general podem afirmar que estem en un període de guerra civil, que a l'Estat espanyol afectà amb més intensitat zones geogràfiques com València, Aragó, el País Basc, Navarra i Catalunya, regions on els carlins van aconseguir dominar extensos territoris. També a l'any 1834 s'afegí una epidèmia de còlera que a causa d'una elevada mortalitat, va empitjorar encara més la situació. Les conseqüències van ser nefastes, els governs necessitaven diners per mantenir-la, i com qualsevol guerra, la seva pròpia dinàmica va comportar una accentuació de la pobresa, però també un marcat retrocés cultural, especialment al món rural, on els enfrontaments armats impactaren amb més força. A les

ciutats i a la costa, més allunyades de les partides carlistes hi ha unes millors condicions, que fins i tot permeten un cert progrés econòmic. La pèrdua i devastació de patrimoni, especialment en els monuments, expressat en els monestirs com Poblet o Santes Creus, motiva literària i historiogràficament canvis importants. Hi ha una figura clau i és en Pau Piferrer, que junt amb Francesc Xavier Parcerissa escriuen l'obra *Recuerdos y bellezas de España* (1839) que dedica el seu primer volum a Catalunya,⁵⁸ que marcarà una nova època en la historiografia romàntica, i que obrirà el camí a la reivindicació dels monuments com a patrimoni simbòlic, fet que es posarà de manifest a partir de meitats segle XIX, i que contribuirà en gran mesura a la conservació dels edificis.⁵⁹

En el present capítol veurem amb deteniment les mesures desamortitzadores, la seva aplicació al territori, el seu abast, i la seva execució. Descriurem un fet essencial, la crema de convents (1835) i farem un recorregut pels convents i monestirs afectats dels quals en conservem col·leccions a la Biblioteca, com és el cas de Poblet, de Santes Creus, d'Escaladei i d'Escornalbou i la ciutat de Tarragona, tal com he fet en el capítol precedent. I en el darrer apartat, en base a les dades que hem pogut reunir, bibliogràfiques i arxivístiques, veurem amb més deteniment els intents d'ocupació de béns, concretament els llibres de les biblioteques de convents i monestirs, fent un seguiment de les mesures legislatives i especialment de les importants dificultats en la seva aplicació.

⁵⁸ Importància que manifesten diversos autors com és el cas de Josep FONTANA *La revolució liberal* Lleida: Pagès, 2003 i Josep FONTANA «La fi de l'Antic Regim i la industrialització 1787-1868» vol. 5 Història de Catalunya, director: Pierre Vilar. Barcelona: Edicions 62, 1994-2003, p. 122.

⁵⁹ Pau PIFERRER, Francesc Xavier PARCERISSA *Recuerdos y bellezas de España: obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas en láminas dibujadas del natural y litografiadas por FJ Parcerisa, acompañadas de texto por P. Piferrer. Principado de Cataluña: comprende las provincias de Barcelona, Gerona, Tarragona y Lérida.* 1839 <<https://play.google.com/books/reader?id=hFkD4VJuKscC&hl=ca&pg=GBS.PA308-IA3>> p. 308-310 [Consulta: 4 de setembre de 2020].

2. EL MARC LEGISLATIU. LES LLEIS DESAMORTITZADORES: 1835-1837

Les lleis desamortitzadores es van succeir en un període ampli, que compren des de l'any 1834 fins el 1838, anant més enllà de les dictades amb Juan Álvarez Mendizábal, que es correspondran al període més progressista (1835-1837) però que tenen el seu inici en les mesures preses des dels corrents liberals moderats de Francisco Martínez de la Rosa i José María Queipo de Llano i Ruiz de Saravia, conegut com a comte de Toreno (1834-1835).

Des del seu inici l'any 1833 la guerra carlista havia guanyat terreny i eixamplant la seva base. La penetració als ordes regulars de la causa carlista queda palesa en les fermes mesures que es prenen en un intent de frenar la implicació dels religiosos al bàndol carlista. El *Boletín oficial de la provincia de Tarragona* publica el Reial Decret el dia 16 de maig de 1834 que preveu la supressió de convents afins a la causa carlista; es lamenta que alguns religiosos formin plans subversius, amb desercions de frares que passen a formar part de les partides, i també que des dels convents els presta algun tipus de suport, d'indumentària, d'armes, de refugi o altres similars.⁶⁰ En aquests casos els béns es vendran només a excepció dels de culte, per tal que es destinin les vídues de guerra. Les esmentades mesures ens posen de manifest que ens trobem davant d'una situació d'un fet

⁶⁰ «Los asilos que la religión ha consagrado al retiro y a la virtud no pudieran convertirse en centros de rebelión sin mengua y daño de los mismos institutos que són objetos de la veneración de la religión católica. Mas como una lamentable experiencia ha hecho conocer que algunos monasterios y conventos han sido y són profanados con hechos y planes subversivos, deseando atender a la seguridad del estado y al decoro y a la santidad de los claustros.

He venido en decretar el siguiente:

1o queda desde luego suprimido el monasterio o convento, sea cual fuere su instituto, del que se hubiere fugado para pasarse a los rebeldes algún individuo de la comunidad, si dentro del término de 24 horas no diere parte el prelado a la autoridad más inmediata. Y acreditase haber comenzado contra el fugado el procedimiento competente.

2o de que se hubiese fugado a los rebeldes la sexta parte de la comunidad.

3o También se suprimirá el monasterio o convento en que se respeten con connivencia del superior, pertrejos de guerra, vestuarios, armas o municiones.

4o ... se celebren juntas clandestinas con la connivencia del superior.

5o los objetos consagrados al culto de los suprimidos se distribuirán entre las parroquias más necesitadas. Bienes venderán en pública subasta pago pensiones huérfanos viudas españolas leales que murieron por el trono y la patria».

<https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QacXtoAMWegBEKqZmT8tMmJsy2EedkLOg83oy22GLNuMpiyJznwZENZ3DejPfWSXEIqcKKbWff2rZU4quYnsNSv_n3he6wRNXnWuw_UZZj-

[bcUFeLjstvSJHM_5_hoVA8hijEil604Mfx2xRNXTc1HDt4zjvtHHdchd47343CuFRgSeK3MeymZUHXJak8oqjmAileqt2G9VP74JvwpCFMQCb1BkldEr9Re2sSg6cbmqxXNQLAq5nX4ZV7FAeoa4VfUjKzHbCW1r0kT_2pDulvZfZ8SxK6A](https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QacXtoAMWegBEKqZmT8tMmJsy2EedkLOg83oy22GLNuMpiyJznwZENZ3DejPfWSXEIqcKKbWff2rZU4quYnsNSv_n3he6wRNXnWuw_UZZj-bcUFeLjstvSJHM_5_hoVA8hijEil604Mfx2xRNXTc1HDt4zjvtHHdchd47343CuFRgSeK3MeymZUHXJak8oqjmAileqt2G9VP74JvwpCFMQCb1BkldEr9Re2sSg6cbmqxXNQLAq5nX4ZV7FAeoa4VfUjKzHbCW1r0kT_2pDulvZfZ8SxK6A)>, p. 199 [Consulta: 30 de setembre de 2020].

que es va repetint, després de pocs mesos de guerra. Les comarques tarragonines no en són una excepció i es veuran afectats els grans centres monàstics com Poblet, Escaladei o Escornalbou, indrets que per altra part, es troben ubicats en zones rurals i muntanyoses, allunyades de la capital, més idònies per amagar-se, i en conseqüència, seran escenaris d'enfrontaments armats. El primer convent que es va suprimir en base a aquest decret a les comarques tarragonines va ser el convent carmelità de Sant Hilari de Cardó el 10 de febrer de 1835 al terme de Benifallet, en compliment de l'esmentat decret de 25 de març de 1834; sembla que la causa carlista estava clara perquè durant l'estiu de 1834 s'hi havia acollit a la partida carlista del Borrull a la qual s'uniren un llec i un corista del convent.⁶¹ Cal considerar que Sant Hilari situat a la serra de Cardó era una comunitat relativament petita, d'una vintena de membres, en un lloc isolat, a les terres de l'Ebre, que van ser un important escenari de guerra, ocupat de forma quasi permanent per les tropes carlistes. De la seva possible col·lecció bibliogràfica, que suposem poc important, no n'hem sabut res.

El govern dels liberals moderats arriba el mes de gener de l'any 1834 encapçalat per Martínez de la Rosa, i va posar fil a l'agulla a la reforma eclesiàstica, va crear la *Real Junta Eclesiàstica* amb la voluntat de portar a terme la reforma del clergat regular. Una de les primeres accions va ser elaborar una enquesta amb la col·laboració dels prelats dels diferents ordes religiosos per tal de conèixer el seu estat real. El govern es proposava rebaixar considerablement els ordes monacals i mendicants, reduint-ne més de 900 convents; tot estava a punt l'estiu de 1835; però durant l'estiu el govern del comte de Toreno pren també dues mesures que estaven pensades des de feia temps: el 4 de juliol la supressió dels jesuïtes⁶² com va succeir l'any 1767; i ara torna a encapçalar les iniciatives desamortitzadores amb el restabliment de la pragmàtica de 1767 en aplicació del programa presentat per la Real Junta Eclesiàstica. I pocs dies després, el 25 de juliol de 1835 la *Real Orden de Exclaustración Eclesiástica por la que se suprimían todos los conventos en los que no hubiera al menos doce religiosos profesos* en preveu una important reducció. Aquí s'aplicaven els béns, les rendes i els efectes dels convents suprimits a l'extinció del deute

⁶¹ Salvador ROVIRA GÓMEZ Exclaustracions i desamortitzacions a Poblet i Santes Creus (comarques de Tarragona) <<https://docplayer.es/85817795-Exclaustracions-i-desamortitzacions-a-poblet-i-santes-creus-comarques-de-tarragona.html>>, p. 61 [Consulta: 26 de setembre de 2020].

⁶² Real decreto publicado en la *Gaceta de Madrid*, el martes 7 de julio de 1835 <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1835/119/C00725-00735.pdf>> [Consulta: 2 de setembre de 2020].

públic i al pagament dels seus rèdits, amb excepció de les biblioteques, arxius, pintures i altres similars que poguessin ser útils als instituts de ciències i arts.

Amb tot, els fets convulsos arreu de l'Estat, amb l'agreujament del sentiment anticlerical, la crema de convents i l'estat de guerra, van desbordar les previsions i els decrets; i com a conseqüència els liberals progressistes es van anar imposant. A l'estiu de 1835 ens trobem enfront d'una situació on la desamortització es veu també precipitada pel malestar social i per l'estat de guerra. Ara bé, a l'altra banda, trobem una Església que ha anat perdent poder econòmic des de començament de segle, i encara no està recuperada de les desamortitzacions i afectacions que va patir durant Trienni (1820-1823); en bona part les darreres dècades també ha sofert lluites internes entre tendències conservadores o més liberals, que ha fet disminuir considerablement el nombre de frares.

Els aixecaments populars de la primavera i estiu de 1835 es van estendre arreu del país, i ja a partir del mes d'abril, veiem com es descontrolen i es generalitzen el mes de juliol (Saragossa, Casp, Reus i Barcelona), que explicarem en un altre apartat degut a la seva transcendència i a les afectacions que van tenir en relació al patrimoni bibliogràfic. A la insatisfacció popular i anticlerical s'afegiria l'haver de fer front amb eficàcia a la guerra carlista, a la pèrdua de poder adquisitiu, i a un govern poc ferm, que es va veure obligat a prendre mesures poc populars. En aquesta situació els liberals progressistes van entrar al govern, i van proposar ja el mes de setembre a Juan Álvarez Mendizábal com a ministre d'Hisenda, en base a la seva expertesa en finances; sobretot era també un home de reconegut prestigi i experiència en el govern del Trienni, i que romandrà al govern fins el mes maig de 1836. Mendizábal llavors era encara a Londres on s'havia vist obligat a emigrar a causa de les seves idees liberals. Durant el seu govern es dictaran les normes que constituïran el nucli del procés desamortitzador. En aquells moment però la situació dels convents i monestirs arreu de l'estat espanyol era de fet insostenible; la major part de religiosos van haver d'abandonar els convents per la por de ser assassinats i en els llocs on es temia per la seva vida, com en els casos de Barcelona o Tarragona, també se'n va ordenar el tancament més enllà del nombre de religiosos, i es van confiscar els seus béns; al cap i a la fi va ser la única forma que es va veure de garantir-ne la seguretat.

El reial decret d'11 d'agost de 1835 es fa afanyar a donar suport a les mesures

desamortitzadores donant-los cobertura legal, i explicant en la *Circular* de 12 d'agost de 1835, i de forma detallada els procediments per fer els inventaris que eren responsabilitat dels intendants a cada província en col·laboració amb els comissionats i comptadors d'arbitris. Per Junes, per decret o pel simple abandonament, el cert és que a finals de l'estiu de 1835 els convents de Catalunya estaven tancats o abandonats.

A la ciutat de Tarragona, tres dies després de la publicació del Reial Decret de 25 de juliol a la sessió de l'Ajuntament es tracta de l'ofici rebut del Govern Civil on s'afirma que s'ha *expedit passaport* als religiosos dels convents de la capital cap a diferents punts que han sol·licitat de traslladar-se en motiu de les *actuals circumstàncies*. Per tant, entenem també que les revoltes i el clima d'inseguretat a la ciutat i al Camp (Reus està a poc més de 10 kilòmetres) van motivar una extrema rapidesa en treure els religiosos⁶³. Des del Govern civil es demana a l'Ajuntament que es faci càrrec dels inventaris i custòdia formant una comissió; el consistori tarragoní demana no fer-se'n càrrec però si ha de fer-ho proposa que s'encarregui a tres individus una comissió sense necessitat de convocatòria i es pugi disposar els operaris de forma immediata per tal de portar-la a terme⁶⁴; llavors no estava encara clara la legislació però el que realment es constata és la necessitat d'anar ràpid per tal de tancar els convents i procedir als inventaris dels béns; segurament també es desconfia de la burocràcia i lentitud inherents a les convocatòries de les comissions. A títol d'exemple, els caputxins que era una comunitat de 14 religiosos (vuit sacerdots, un corista i cinc germans llecs) van abandonar el convent el dia 27 de juliol de 1835, just quan el Govern civil els va expedir el passaport⁶⁵. També va ser aquest mateix dia quan l'Arquebisbe de Tarragona Antonio Fernando de Echanove y Zaldívar, va rebre el passaport de part del Governador civil per anar cap a Palma de Mallorca a causa de la situació que s'estava vivint a la ciutat; segons ens relata ell mateix en una carta, per clares amenaces a la seva persona i als canonges, de part de gent de la ciutat de Tarragona i també de la que ha arribat dels pobles.⁶⁶

⁶³ AHMT Folis 112 vers i 113.

⁶⁴ AHMT Folis 112 vers i 113.

⁶⁵ Pere CARDONA *El convent dels menors caputxins a la ciutat de Tarragona: 1589-1989: aproximació històrica*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1994.

És en aquestes circumstàncies que arriba Mendizábal al govern amb l'objectiu de fer front a una situació ja molt greu i del tot descontrolada en un país immers en una guerra que calia guanyar; igualment important és poder resoldre el problema del desgovern, d'un deute que no parava de créixer i la reforma dels ordes regulars, iniciada ja des de fa mesos.⁶⁷ Llavors es confiava que la venda de les terres amortitzades dels ordes regulars en favor de les noves classes socials fos una font de riquesa que més enllà d'eixugar deutes, ajudaria també a consolidar el règim liberal. Va ser en aquesta línia que es va fer el *Real Decreto de 11 de octubre de 1835 suprimiendo los monacales*, tal i com es posa de manifest en el seu preàmbul. Els béns, rendes i efectes passaven a l'Estat passant a l'extinció de deute, a excepció dels béns culturals, les esglésies, ornaments i objectes de culte considerats d'utilitat pública. Aquest punt el veurem desenvolupat en el proper capítol. En el cas del RD s'exceptuaven (de moment) encara monestirs com el de Poblet, tot i que també es va abandonar igualment l'estiu de 1835. A finals de l'any 1835 es pot assegurar que bona part del patrimoni de l'Església regular estava ja ens mans de l'Estat. Els propers mesos (*Real Decreto del Ministerio de Gracia y Justicia de 9 de marzo de 1836*)⁶⁸ es procediria a la seva aplicació a la Real Caja de Amortización per fer front a l'extinció del deute públic. És en aquest RD que per primera vegada hi trobem mesures dedicades a l'extinció dels col·legis de monges, i s'estableixen Juntes diocesanes que han de gestionar-ne la seva aplicació. Es tracta de mesures minucioses entre les que destaca clarament **la formació de biblioteques provincials**, i s'obre la porta a que aquells

⁶⁶ «Entretanto avisavase que se aumentaba por momentos la multitud de anarquistas y asesinos, algunos de ellos de la ciudad y los mas venidos de otros pueblos y se preparaban para acometer el amenazado degüello del arzobispo y enseguida de los canónigos. La costernación era general en la ciudad; y a fin de salvar la vida hube de marchar hacia las dos de la tarde, sin ninguna servidumbre ni mas acompañamiento que la de un canónigo, y llegué con gran peligro al muelle del puerto en el instante que por una visible especial providencia de Dios fondeaba inmediato a él la fragata de guerra Tine, de la marina real britanica, al mando del Lord Yngestre, que me acogió con demostraciones de atención y de regocijo como mi liberador. Permanecí a bordo de ella tratado con toda amabilidad y consideración hasta el día 30 por la tarde que me trasladé al cutter de la misma nación, que el caballero Lord hizo ir a aquel puerto recelando que aún podría yo ser perseguido si navegaba en embarcación mercante». Carta de l'Arquebibe datada el 5 d'octubre a Mahó. Vicente CÁRCEL ORTÍ. «Cartas del arzobispo Echánove, de Tarragona» *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 47.1, p. 134 <http://www.icatm.net/bibliotecabalmes/sites/default/files/public/analecta/AST_47.1/AST_47_1_12_9.pdf> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

⁶⁷ Josefina BELLO. *Frailas, intendentes y políticos: los bienes nacionales 1835-1850*, p. 72.

exclaustrats i secularitzats cèlebres per la seva erudició i talent puguin ser col·locats a les biblioteques públiques existents o les que vindran. Serà el cas de la Biblioteca Provincial de Tarragona, però no serà fins deu anys més tard.⁶⁹

Al costat de l'amplitud d'aquestes mesures es debatia sobre la seva rendibilitat real en relació a la important despesa del pagament de les pensions, que varen arribar tard, i que en bastants casos no es van ni arribar a pagar. L'any 1836 les supressions i les confiscacions de béns estaven ja finalitzades, i llavors Mendizábal va voler donar rang de llei al darrer *Real Decreto de 8 de marzo*, convertint-lo en la *Ley de 29 de julio de 1837*; en línies generals es considera el mateix text, però aquí es va incloure una novetat important: la nacionalització dels béns del clergat secular, encara que aquesta mesura no entraria en vigor fins l'any 1841.

El text que fa referència a les biblioteques es el mateix que els precedents, i centrat en la creació de les biblioteques públiques provincials.⁷⁰

⁶⁸<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1836/444/A00001-00003.pdf>.

⁶⁹ «los archivos, cuadros, libros y demás objetos pertenecientes a los institutos de ciencias y artes» que se aplicarán a «las bibliotecas provinciales, museos, academias y demás establecimientos de instrucción pública».555 Los religiosos podían llevarse consigo los libros, muebles y ropas de uso particular.556 Entre otros posibles destinos y ocupaciones futuras, se abría la puerta a que aquellos exclaustrados y secularizados «célebres por su erudición y talentos» pudieran «ser colocados en las bibliotecas públicas existentes, o que en adelante se establecieren». «Real orden, de 24 de marzo de 1836, del Ministerio de Gracia y Justicia, relativo a los regulares de ambos sexos» (*Gaceta de Madrid*, n.º 460, 26 de marzo de 1836), Art. 51.

⁷⁰ «aplicará los archivos, cuadros, libros y demás objetos pertenecientes a ciencias y artes a las bibliotecas provinciales, museos, academias y demás establecimientos de instrucción pública», Art 25 <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1837/977/A00001-00002.pdf>> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

3. EL CAMP DE TARRAGONA: DESAMORTITZACIONS EN TEMPS DE GUERRA. ENTRE LES INSURRECCIONS I LA GUERRA CARLISTA. DISPERSIÓ I DESTRUCCIÓ DE LLIBRES I OBJECTES ARTÍSTICS (1835)

Catalunya l'any 1835 estava en guerra, s'havia iniciat uns mesos abans, i les comarques tarragonines n'eren força afectades; en el moment de començar les desamortitzacions, a finals del mes de juliol, el Camp de Tarragona vivia uns moments especialment convulsos, fet que va provocar que gran part de religiosos haguessin d'abandonar els convents abans de fer-se efectiva la mesura (25 de juliol de 1835). Tal com hem assenyalat anteriorment, la precipitació dels esdeveniments va perjudicar greument al patrimoni bibliogràfic. El 6 de juliol de 1835 a Saragossa un moviment a favor del restabliment de la constitució de 1812 va acabar amb l'assalt als convents i la matança de frares, exemple seguit a Reus el 22 de juliol, i tres dies més tard, a Barcelona. Segons l'historiador Josep Fontana⁷¹ la similitud dels fets obeeix només a l'existència d'uns factors comuns; en els successos de Reus un dels motius adduïts era la implicació dels frares en les partides carlistes; un important el sentiment antireligiós, especialment més evident en les ciutats liberals, en va ser un dels detonants que es van repetir arreu; caldria però matisar que no era tant un odi a la religió sinó als frares, presumptes aliats del Carlisme, i causants més directes de l'estat de guerra; normalment en quedaven exclosos els capellans. Els fets ocorreguts a l'estiu de 1835 es consideren explosions d'ira popular i en cap cas moviments organitzats, i que en bona part compten amb la passivitat de les autoritats, siguin milícies urbanes o destacaments militars. Tal com va passar amb Saragossa i Reus, al seu torn, el contagi de Barcelona s'estenia entre d'altres a Sant Cugat, a Escaladei, i fins un total de 14 convents més.

L'assalt i crema de convents va provocar que una bona part de les seves biblioteques desapareguessin sota l'efecte del foc o de l'acció de destrucció directa de les persones participants en els aldarulls, o bé per altres de més indirectes, com seria la dispersió, les vendes o l'abandonament en locals /dipòsits en males condicions.

⁷¹ Josep FONTANA. *La Revolució liberal a Catalunya*, p. 36-40.

Al Camp de Tarragona el punt àlgid és la crema de convents a la vila de Reus el 22 de juliol de 1835 quan poc més d'un centenar de persones va cremar dos convents, el dels franciscans i el dels carmelites descalços; en aquestes accions hi van morir 22 frares. Aquests fets es propagaren els dies següents a altres indrets com Alcover, la Selva del Camp, Valls, Riudoms, Santes Creus, Poblet o Escaladei.

La vila de Reus vivia uns anys difícils, l'epidèmia de còlera havia causat la mort de més de 600 persones; en aquells moments popularment s'establí un vincle entre els frares i el còlera acusant-los de l'enverinament de les fonts d'aigua. El convent dels franciscans a Reus tenia la fama de faccions per les seves predicacions junt amb el Seminari d'Escornalbou, associades en aquests moments a la causa carlista; s'havia consolidat la idea que la guerra la sustentaven els frares. Aquella nit van ser un centenar de persones armades les que es dirigiren cap al convent de Sant Francesc cremant l'edifici, i també la biblioteca d'on se salvaren pocs llibres, segons ens explica Eduard Toda.⁷² Els que van escapar de les flames, seguint al mateix autor, els van recollir joves reusencs que l'any 1842 van formar la *Societat de recreo i instrucció*, amb una biblioteca feta a partir d'aquests llibres i exemplars també procedents d'altres convents. Més endavant però el govern conservador la va fer tancar i va manar enviar els llibres a la biblioteca provincial, però *no n'hi arribà ni un*;⁷³ Eduard Toda els va identificar per l'exlibris manuscrit del Col·legi de Sant Francesc: creu que era biblioteca d'uns cinc o sis mil volums amb sermonaris, teologia, moral, mística, amb poca proporció de lletres, ciències o geografia, amb ben pocs o cap incunable. L'autor diu haver-ne vist encara (seria entre els anys vint i trenta del segle XX) en poder dels drapaires, i en la seva opinió es va arribar a destruir perquè ningú es va cuidar de recollir-la. Per altra banda també ens parla dels llibres manuscrits que al seu parer només n'hi havia al convent dels franciscans; es tractava de llibres de cor i antifonaris escrits en pergamí. D'aquests creu que tampoc se'n va

⁷² «en la sala de la biblioteca, corresponent al lloc on anys més tard s'habilità el saló de visites de l', es calà foc i prengué pels prestatges de fusta fins a les bigues i cairats del sostre que s'enfonsaren amb fracàs, potser això contribuint a la salvació dels pocs llibres que cobrí la runa, i dels pocs llocs que se salvaren foren el rebost i el celler perquè els exaltats volgueren menjar i beure i endur-se les provisions.» Eduard TODA I GÜELL. *Los convents de Reus i sa destrucció el 1835*. Reus: Revista del Centre de Lectura, 1930, p. 50.

⁷³ *Ibidem*, p 91.

salvar cap perquè es van vendre l'any 1839 a un senyor, Alfons Solanes, comprador de fulls sense cobertes perquè pesaven massa, i al preu de 20 rals l'arrova. Aquells fulls miniats es destinaven llavors a fer timbals per a la milícia.⁷⁴

Malvendre llibres segurament va ser una causa important de destrucció de les col·leccions, que es troba encara poc documentada, però que s'entreveu que podria ser una pràctica habitual en un entorn on hi havia ben poques opcions de compra; seria també el cas del poble de Marçà on es documenta que els habitants del poble van dipositar els llibres junt amb els ornaments del convent abandonat en una casa, i en malvenien els volums després que els frares servites poguessin escapar.⁷⁵

A continuació farem un breu repàs de les biblioteques més importants amb les dades del que va succeir en aquest primer període a Poblet, Santes Creus, Escornalbou, Escaladei i a la ciutat de Tarragona.

A **Poblet**, segons ens explica l'historiador Agustí Altisent, durant la primavera i estiu del 1835 van ser amenaçats repetides vegades, i arran de la crema de convents es va dispersar una bona part de frares, i poc després ho hagueren de fer també els que es van quedar perquè una partida de miquelets els buscava per matar-los. En anar a recollir les coses, van vendre el poc que tenien per repartir-ho i fugir. Es relata que poc després d'haver fugit els frares, quan es dirigien cap a Tarragona, van veure com cremava el monestir; sembla que alguns homes de Vimbodí van calar foc a la biblioteca, fet que també descriu Eduard Toda;⁷⁶ Poblet llavors va quedar seriosament malmès, tot i que de les col·leccions bibliogràfiques sembla que una part ja va desaparèixer durant el Trienni Liberal. Des de l'abandonament del monestir, i els anys que van venir, segons Agustí Altisent, l'espoli va ser sistemàtic i més eficaç a causa de la possibilitat de venda de llibres o de fragments als antiquaris.⁷⁷

⁷⁴ *Ibidem*, p. 94-96.

⁷⁵ Josep M. GRAU PUJOL, Josep M. GÜELL. «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona» *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 31, 2001, p. 65-120.

⁷⁶ Eduard TODA I GÜELL. *La destrucció de Poblet*, p. 166.

⁷⁷ Agustí ALTISENT. *Història de Poblet*, p. 726-732.

És a partir dels anys quaranta quan el monument de Poblet es reconegut i valorat als cercles barcelonins, motivats especialment per la difusió que en va fer Pau Piferrer a les *Memorias y bellezas de España (1839)*. Personatges de prestigi com l'arquitecte Elias Rogent, reconegut arquitecte, o en Claudi Lorenzale, pintor d'estil romàntic i acadèmic de la Reial Acadèmia de Belles Arts de San Fernando de Madrid, al voltant dels anys quaranta visiten Poblet, i asseguren que en guarden restes a casa seva com estatuetes d'alabastre⁷⁸. Segurament aquest fet connecta amb que a partir dels anys cinquanta, es documenta que amb les restes de Poblet hi intervindran els compradors especialitzats, antiquaris, o llibreters de vell, entre d'altres. Constatem però que encara és un tema insuficientment estudiat.

A **Santes Creus** l'estiu de 1835 segons referencia Eufemià Fort i Cogul el darrer capítol de la comunitat va ser a finals del mes de juliol, o com a molt tard els primers dies d'agost. Reunits els frares es decidí que cadascú anés on li semblés pensant que seria una exclaustació temporal com havia succeït durant el Trienni; es van repartir els diners i a continuació es van dispersar; alguns s'allistaren a les files dels carlistes i només un a la dels liberals. Sembla que només un frare es quedà vinculat a la parròquia de Santes Creus, però en un primer moment va haver també de fugir. El monestir va quedar, per tant, abandonat uns anys, pràcticament fins l'any 1843 quan Miquel Mestre, exfrare, actuà com a vicari parroquial durant trenta anys. L'ús dels monestirs i convents com a parròquies és un destí que Santes Creus comparteix amb molts altres convents; aquest fet contribueix a que es consolidi una població al voltant del monestir, i també a la seva conservació. En els anys d'abandonament es documenten furts, pillatges i destruccions en el patrimoni; segons Fort i Cogul, però no van ser tant els habitants dels pobles veïns com s'ha dit tradicionalment, sinó les persones que s'hi vinculaven administrativament les que van anar fent furts sistemàtics buidant-lo d'objectes i convertint-lo en una mena de magatzem que servia als rapinyaires.⁷⁹ Aquí trobem, si realment va ser així, algun cas de

⁷⁸ «Claudi Lorenzale rebé com a regal per part de Rogent dues figuretes d'alabastre procedents de les tombes reials. Les havia recollit durant la seva primera estada al monestir l'any 1841. Amb la mort del pintor tornarien a ésser de la seva propietat. Així les descriu: «[...] Cuando Piferrer visitó por primera vez el monasterio en 1839 aun pudo ver lo que fueron los Panteones Reales como también yo lo ví en 1841 y 1845. Añadiré que guardó dos estatuitas de alabastro en traje monacal que formaban parte de las sepulturas reales [...]». Aquests fragments escultòrics l'any 1933 foren retornats al monestir. També posseïen, i encara les conserven la família, algunes rajoles amb els característics escuts abacials». Ramon RIBERA I GASSOL «Claudi Lorzale, pintor, i la seva estada a la Conca de Barberà» *Aplec de treballs*, núm. 30, 2012, p. 182.

tràfic d'objectes, on es possible que hi haguessin inclosos llibres junt amb altres objectes artístics. Cal recordar que des de les comissions civils al llarg d'aquests anys no hi van arribar a pujar; pels indicis que es tenen van ser els comissionats d'amortització, en general, qui van separar i guardar els llibres. Al monument es documenten també dues destruccions, la primera el 29 de desembre de 1835 quan la legió de l'Alguer de tornada del castell de Querol, retornant a Tarragona, van decidir per no passar fred i calar foc al cadirat i a l'orgue. Poc després, l'agost de 1836, en plena guerra carlista, els escamots que es movien pel territori van fer picar fortament amb martells l'urna de pòrfir de Pere el Gran.

A **Escaladei** la crema de convents de Reus del 22 de juliol els va causar un important trasbals i els monjos van fugir poc després, el dia 25 de juliol. De tots els fugitius, dos van ser detinguts i portats a Reus, divuit es van refugiar a Margalef i uns deu a Cornudella. La notícia d'aquest fet devia córrer aviat pel Priorat i la gent dels pobles es va apressar a entrar i saquejar el monestir. Ezequiel Gort ens dona la referència d'un testimoni coetani que afirma que pocs dies després, el 2 d'agost, ja cremava la cartoixa, i molta gent es dedicava a espoliar el que podia: *lo més segur que tot lo priorat anava a carregar allí que diu que semblava un vespé*. Pere Anguera cita als veïns de la vila Porrera, de tradició liberal, com a causants d'un espoli que va durar dies, deixant el monestir totalment arruïnat, malgrat que el batlle va mirar d'impedir- ho.⁸⁰

A **Escornalbou**, tal com hem vist en els altres monestirs del Camp de Tarragona els frares el van abandonar, i el dia 23 de juliol els franciscans veuen les columnes de fum dels incendis dels convents de Reus, i circulava segons Eduard Toda la notícia que volien pujar al Seminari per exterminar els missioners.⁸¹ Avisats del perill, la comunitat va marxar el dia 25 de juliol, en dues o tres colles, una es dirigí cap Alforja,

⁷⁹ Eufemià FORT I COGUL *Santes Creus, de l'exclaustració ençà: la gestió dels organismes que n'han tingut tutela*. Santes Creus: Fundació Roger de Belfort, 1972, p. 26.

⁸⁰ Ezequiel GORT i JUANPERE *Història de la cartoixa de Scala Dei*, p. 416.

⁸¹ Eduard TODA I GÜELL *Història d'Escornalbou*, p. 259-264.

Lleida i França. Un frare va ser assassinat a Alcover i altres s'escamparen pels pobles i masies, retornaren a les seves cases una vegada va passar la fúria de les primeres persecucions perquè molts provenien del Camp de Tarragona. El mateix autor assegura que el guardià en aquests tres dies que van ser al convent va aprofitar per salvar tot el que va poder, mobles i efectes. No sabem però si entre aquests hi havia alguns llibres. Al convent hi anaren pujant milicians liberals i també partides carlistes en busca de refugi; el 4 de desembre, però, una companyia de soldats liberals el va cremar, i des de llavors els veïns dels pobles l'anaren desballestant; l'any 1845 una petita part es va fer habitable per pastors i l'església es va convertir en corral de bestiar.

A la ciutat de **Tarragona** el clima d'inseguretat i de revolta era manifest; hem vist com el mateix dia 27 de juliol de 1835 el governador s'afanya a treure els religiosos i a demanar que l'Ajuntament faci / participi en els inventaris, i també en aquesta data s'envia a Palma de Mallorca l'arquebisbe Echanove en córrer perill tant la seva vida com la dels canonges. Els fets es van complicant els propers dies i augmenta l'agitació a la ciutat; serà el dia 7 d'agost quan arriben centenars d'exaltats de Reus (la crema de convents havia estat la nit del 22 de juliol) i dels pobles veïns, que junt amb els de Tarragona, recorren els carrers buscant persones oposades a les seves idees. El governador civil va ser avisat i va escapar a cavall poca estona abans de l'arribada dels reusencs, però a la ciutat van matar l'agutzil i també els comandaments de l'exèrcit, malgrat que es van refugiar als convents de Sant Agustí i Sant Francesc i van provar de fugir al port disfressats; entre aquests que van matar hi havia Josep Ignasi d'Aleman, militar i primer alcalde constitucional de la ciutat de Tarragona; per fer front a la situació, i sense exèrcit a la ciutat, el dia 25 d'agost es va constituir una Junta que el dia 11 de setembre va prendre el nom de *Junta Provisional Governativa*, i en formaren part ciutadans mereixedors de confiança pública, tal com havia succeït a Barcelona.⁸²

En els moments més greus d'insurreccions els convents de Tarragona estaven tancats, a mans del govern; els llibres i objectes artístics, junt amb els altres béns, es troben en procés d'inventari des de l'Ajuntament que finalitzarà el dia 20 d'octubre; aquests dies però part dels béns dels monestirs devien ser a cases particulars: el ban el 31 de juliol en

⁸² Salvador-J. ROVIRA GÓMEZ. «L'època de les revolucions, les guerres i el reformisme borbònic». *Història de Tarragona* vol. IV, p. 80-89.

demana la seva devolució i amb més contundència el mes d'agost l'Ajuntament exigeix que es retornin immediatament els objectes dels convents a l'agutzil.⁸³

4. L'OCUPACIÓ DE BÉNS, LLIBRES I OBJECTES CULTURALS: MESURES, DIFICULTATS I CASUÍSTIQUES (1835-1843)

Ens trobem a finals de l'estiu de 1835 amb uns convents i monestirs desocupats, i en molts casos desballestats, on els religiosos havien fugit precipitadament, especialment als monestirs i a les ciutats afectades per les insurreccions com seria el cas dels convents de Reus o els que estaven situats en zones rurals i en descampat (Poblet, Santes Creus, Escaladei, Escornalbou). A altres llocs com a Tarragona són a temps de rebre el passaport des del Govern Civil i marxen més o menys ordenadament el dia 27 de juliol, no sense presses ni sense por per la notòria inseguretat, que els arxius nomenen de forma genèrica com a '*circumstàncies*'. Aquesta precipitació dels esdeveniments fa que l'ocupació i les confiscacions fossin més difícils i també més complexes.

Més enllà de la situació, els organismes que van intervenir en la confiscació depenien de tres ministeris que s'havien de coordinar: la supressió de comunitats corresponia al de Gracia i Justícia, mentre que els ministeris d'Hisenda i de Governació havien de gestionar i decomissar les respectives classes de béns. El Ministeri d'Hisenda, a través dels intendants, comissionats i comptadors d'arbitris es feia càrrec d'aquells béns destinats a l'amortització del deute, mentre que el Ministeri de Governació, a través de les comissions civils que havia de designar el cap polític, li correspondrien els objectes relacionats amb les ciències i les arts: biblioteques, pintures o escultures. Per la seva part, els bisbes es farien càrrec dels objectes religiosos, vasos sagrats i ornaments, tal com havia succeït durant el Trienni Liberal.

Així mateix, cal considerar les institucions culturals com ara l'Acadèmia de Belles Arts de San Fernando, la qual tingué un protagonisme de primer ordre en la salvaguarda del patrimoni cultural, i en un altre grau, també l'Acadèmia de la Història o les Societats

⁸³ Arxiu Històric Municipal de Tarragona, Actes. 1835, Fol. 112 vers i 113; Fol. 117.

Econòmiques d'Amics del País,⁸⁴ que en el cas de Tarragona, tal com va succeir també en altres indrets, van jugar un important paper com a col·laboradores per acollir i valorar, en alguns casos, els objectes artístics i els llibres, i pel que fa a l'assessorament durant el procés d'ocupació i selecció de béns; a Tarragona la Societat d'Amics del País va deixar d'estar operativa cap a l'any 1845, moment en què es pot considerar que la va substituir la Reial Societat Arqueològica Tarraconense, aquesta però més dedicada a la recuperació dels vestigis arqueològics i monumentals de la ciutat de Tarragona.

L'esquema i procediment que es repetia arreu establia que, en l'àmbit provincial, l'intendent era la màxima autoritat governativa: havia d'actuar de jutge en tot el contenciós referit a la seva matèria, i estava sota les ordres immediates del director general d'Amortització. En allò que respectava a l'amortització la seva autoritat era superior a la del governador civil; a les seves ordres hi havia els comissionats principals d'arbitris amb caràcter d'administradors, recaptadors i encarregats principals de la recaptació dels seus productes. Els comissionats principals havien de nomenar als comissionats subalterns que actuaven al territori. Per altra part els comptadors eren els caps de comptabilitat a les províncies, i a les seves oficines es custodiaven els títols de propietat. Comissionats i comptadors eren els executors materials de les expropiacions; en alguns casos de no poder donar abast es creaven comissions temporals, integrades per comissionats subalterns, i en cas de no poder- les constituir es recorria també als alcaldes. Sent així, en els territoris en què el patrimoni religiós era dispers, com el cas de la província de Tarragona l'ocupació dels béns es fa més complexa i difícil atenent a les condicions que comportava un escenari de guerra (1833-1840) en què en els desplaçaments pel territori requerien sovint d'escortes armades.

A la ciutat de Tarragona ben aviat, el 31 de juliol de 1835 el governador civil engegava la comissió i va escriure a l'Ajuntament perquè en formés part, es fes l'inventari dels béns, i s'encarregués de la seva custòdia en dipòsit fins que hi hagués una ulterior resolució. L'Ajuntament demanà que se l'exonerés donada la situació en què es trobava la ciutat, i

⁸⁴ Josefina BELLO, p. 80-81.

tampoc veia clar que li pertoqués, però en el cas que ho hagués de fer demanà que es nomenessin tres individus de dins perquè formessin inventari sense necessitat de convocatòria, agafant directament els operaris que es veiessin necessaris per dur-ho a terme.⁸⁵ Pocs dies més tard de l'ocupació dels convents a la ciutat, el 8 d'agost, es publicava un ban on es demanava que s'entreguessin immediatament a l'agutzil tots aquells objectes dels convents a mans de ciutadans, i que els que en tinguessin notícia que en fessin la denúncia pertinent⁸⁶. La contundència amb què s'expressava el redactat fa pensar que la dispersió i el furt d'objectes dels convents era una pràctica més que comuna.

A Tarragona no va ser fins a finals de setembre quan es va nomenar formalment una delegació d'Amortització de bens i restes de monestirs i convents on s'hi va incorporar amb la persona de Josep Fàbregues en representació de l'Ajuntament. Sembla que aquesta comissió el 20 d'octubre de 1835 ja tenia feta la feina dels inventaris amb els efectes trobats dels convents de la Mercè, Trinitat, franciscans, carmelites i Sant Domènec, que es van passar amb un ofici a la delegació d'Intendència. Aquesta delegació era la part d'Hisenda que havia d'intervenir de forma ràpida per expropiar-ne els béns.

A l'altra part hi havia la tasca laboriosa d'inspecció i recollida que havia de fer-se des del Govern civil, creant comissions d'àmbit provincial (*Real orden de 29 de julio de 1835*), que estaven destinades a examinar, inventariar i recollir tot allò que contenien els convents i monestirs fossin arxius, llibres, quadres o escultures. A Tarragona va ser el 19 de desembre de 1835 quan es tingué constància d'un ofici del cap polític de Tarragona Juan Lopez de Ochoa en el qual informava que ja estava formada la comissió d'arxius, biblioteques, pintures i altres objectes artístics dels convents i monestirs suprimits, i estava composta per: Joaquim Oliva president; Joaquim Berenguer, vicepresident; Josep Vidal i Garriga, vocal; Jose Crivillé; Tomàs Pedrol secretari.⁸⁷ Aquestes comissions civils

⁸⁵ Arxiu Històric Municipal de la Ciutat de Tarragona Actes 8 d'agost, Fol. 113, recte.

⁸⁶ Arxiu Històric Municipal de Tarragona. Actes, Fol 117, recte.

⁸⁷ Archivo de la Real Academia de San Fernando, Madrid, 53-6 /2.

també havien de fer o localitzar, en el cas que estiguessin fets, els inventaris dels béns artístics i literaris, i traslladar-los a la capital en un lloc segur i còmode, a l'espera del seu destí posterior. De partida, el problema greu era que no tenien finançament ni per desplaçar-se ni pel trasllat dels objectes, i els comissionats havien de fer la feina per amor a l'art, i per patriotisme, concepte al qual les disposicions legislatives acostumaven a recórrer.

La comissió de la província de Tarragona es posà immediatament en marxa; ho demostra que en aquesta mateixa data (19 de desembre de 1835) arribà a l'Ajuntament de Tarragona un ofici de la *Comisión Central de archivos, bibliotecas y objetos artísticos de los exclaustros* d'aquesta província on es demanava que se li entreguessin tots els efectes recollits i retinguts per l'Ajuntament, així com un inventari del que s'hi va trobar. Però sembla que tot això ja s'havia posat a disposició de la Intendència junt amb els inventaris corresponents en el moment de la seva realització. Per tant, sense cap dubte, se'ls adreça a la Intendència.⁸⁸

A finals de 1835, a la ciutat de Tarragona tot sembla indicar que els fons dels convents han passat a disposició de la Intendència, entre ells els llibres, i la part que es conserva de la biblioteca del canonge Foguet, que a inicis de segle no va arribar a anar a la Biblioteca episcopal tal com estava previst, i es va quedar al convent dels franciscans, segurament en les mateixes males condicions en què la va trobar el pare Villanueva l'any 1808; d'aquests moments ignorem però la ubicació dels dipòsits de la Intendència de Tarragona.

Els autors que han treballat el tema de les ocupacions de convents i monestirs detecten duplicitats i problemes de descoordinació entre els organismes que porten a terme les ocupacions dels béns, i el cas de Tarragona en podria ser un exemple més. Primerament l'Ajuntament es mostra sorprès i demana no portar a terme els inventaris; sembla però que els acaba fent o hi acaba participant, i traslladant a l'Intendent junt amb els béns; això passava des de vessant d'Hisenda, que tenia tota l'autoritat pel que fa a les desamortitzacions sense dependre tampoc dels caps polítics. A finals d'any, es constitueixen des del govern civil les comissions de custòdia, en aquest cas porta per nom

⁸⁸ Arxiu Històric Municipal de Tarragona. Actes, Foli 213 vers.

Comissió d'arxius, biblioteques, pintures i altres objectes artístics dels convents i monestirs suprimits i una de les primeres actuacions es localitzar els béns que li pertoca examinar i custodiar; i comença per preguntar a l'Ajuntament, quan en realitat sembla que els béns els estan reunint els intendants en els seus dipòsits.

La primera meitat del 1836 està especialment marcada per la guerra, les comunicacions entre les ciutats i viles del Camp estan normalment interceptades per les partides de facciosos, i es demana la intervenció de la milícia nacional entre les viles de Reus, Valls i Tarragona; també cal fer per mar les de València i Barcelona. són reiterades les queixes dels municipis a la Diputació de Tarragona sobre la seva situació incerta i perillosa; també es repeteixen les queixes sobre la pobresa i el contraban. A mitjan mes de maig una columna del corregiment de Tarragona va perseguir una facció i la va aconseguir dispersar matant a 50 homes; va decomissar 26 armes, una mula i un morral amb quatre llibres. Entre els presos que condueix es remarca que n'hi ha un que ha sigut frare.⁸⁹

Durant l'any 1836 s'avança el procés de les ocupacions amb noves normes donades els mesos de febrer i març,⁹⁰ amb els edificis que poden destinar-se pel servei públic, per conservar monuments de les arts (Art. 2); en el del mes de març es preveia que les esglésies dels convents poguessin també dedicar-se a parròquies i que aquestes es pugin dotar dels ornaments provinents dels convents (vasos sagrats, ornaments i altres objectes relacionats amb el culte. Art. 23); en aquest mateix RD s'obre també la porta a que els llibres, arxius, quadres, puguin anar a les biblioteques, museus, però també als establiments d'instrucció pública com ara instituts de ciències i arts o acadèmies. (Art. 25). A partir d'aquest decret de març es crearan les Juntes diocesanes, que han de prendre part en la recollida i redistribució dels objectes sagrats.

La pressió sobre els edificis no es fa esperar: a la ciutat de Tarragona ja és el 28 d'agost de 1835 quan l'Ajuntament demana que es retirin les tropes de la legió estrangera que hi ha al convent dels caputxins perquè ja està actuant de fet com de parròquia i es considera

⁸⁹ Arxiu de la Diputació de Tarragona. Actes 1836. Maig; p. 2.

⁹⁰ *Real Decreto de 19 de febrero i Real Decreto de 9 demarzo.*

que hi ha altres convents desocupats dels que es pot fer ús ja que es creu del tot necessària la parròquia del port; pel que fa als exèrcits ja s'ha destinat el convent dels Mercedaris a hospital militar per la *Junta provincial de sanitat*⁹¹ Si bé la pressió civil sobre els edificis era important, també ho era la necessitat d'allotjar a les tropes en un moments en què l'estat de guerra avançava. A la ciutat de Tarragona el barri del Port necessitava una parròquia que ja es va constituir al convent dels caputxins durant el Trienni, i ara sense els frares, també en té aquesta utilitat. Veiem també com a la ciutat de Tarragona el mes de març de 1836 demanaven el convent de Sant Domènec per allotjar a la milícia nacional, el dels carmelites descalços per la casa de beneficència i des de Valls volien el convent dels caputxins per traslladar-hi l'hospital. Formalment no serà fins el mes d'agost d'aquest any quan la Diputació demanava a l'Ajuntament els possibles destins dels convents suprimits. El mes d'octubre d'aquest mateix any 1836 sembla que la Diputació ja té una proposta en ferm de destinacions atenent a les demandes presentades des dels diferents municipis,⁹² però és un tema que no es tancarà fins els anys 1841-1842. Serà el mateix any 1836 quan s'acordà la seu per l'Ajuntament de Tarragona i la Diputació del convent del Sant Domènec no sense desavinences.⁹³ En general, els usos dels convents per serveis públics és el que és més freqüent arreu, i també a Tarragona. Durant la guerra temporalment es constata la necessitat d'aquateraments per la tropes, però els usos pels serveis civils (beneficència, hospitals, organismes oficials, centres d'ensenyament, biblioteques i museus, entre d'altres) són els que s'acaben imposant al Camp de Tarragona quan la pressió de la guerra baixa, des de 1839.

Les disposicions legals es traslladen pel seu compliment de forma ràpida, i és així, com en un altre ordre de coses, el mateix 22 de març, i com a resultat del RD de 8 de març l'Ajuntament de la ciutat rep del governador civil un ofici on trasllada l'esmentada Reial ordre, i es demana que es restableixi un *Gabinet d'antiguitats*, al qual l'Ajuntament acorda buscar els antecedents per poder-li donar compliment; més endavant assenyala que

⁹¹ Arxiu Històric Municipal de Tarragona Actes, 1835 146 vers.

⁹² Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona. Actes, 3 d'octubre de 1836.

⁹³ Arxiu Històric Municipal Actes. 1841. Gener-octubre.

ho tindrà en compte al pressupost, ja que en aquell moment estava ja tancat.

Per la seva banda, el 17 de maig del mateix any 1836, la Comissió Central d'Arxius, Biblioteca i Objectes Artístics de regulars exclaustats d'aquesta província sol·licita a la Diputació que se li concedeixi el refectori del suprimit convent de pares franciscans de Tarragona per col·locar allí la Biblioteca Pública i Museu que vol establir i s'ha acordat que es traslladi un ofici al governador civil dient que encara no s'ha dut a terme el pla d'ocupació dels convents de regulars, i pensa que es podria concedir interinament per ser aquest local dependència del mateix govern de la província.⁹⁴ El mes d'octubre la proposta que fa la Diputació es consolida amb la biblioteca i el museu al convent de Sant Francesc, junt amb altres serveis i organismes.

La Comissió civil segueix la seva feina i vol recuperar els béns, llibres i objectes artístics, especialment es parla de quadres dels monestirs, i sap que estan concentrats sobretot en dos punts, Reus i Valls, llocs on també possiblement s'aplegarien els dels monestirs (Poblet, Escaladei o Santes Creus). Per aquest motiu el mes de febrer s'exposa a l'Acadèmia de san Fernando que no es poden desplaçar a aquests llocs i per tant no en poden fer-ne la valoració. Es necessiten diners, concretament 2.000 rals per la seva conducció a Tarragona i des de la Comissió, es demana vendre pintures, fet que l'Acadèmia no veu amb bons ulls sense que s'hagi fet una classificació dels quadres.

Després d'anades i vingudes de correspondència i oficis, s'acorda manllevar aquests diners a la Intendència perquè aquests estan fent vendes a Tarragona, i a posteriori, després de la classificació feta a la vista del material, es vendrà allò que no estigui triat.

Però aquí no s'acaba el tema perquè la Intendència va donant llargues, i els llibres segueixen als dipòsits de Reus i Valls, una part a mans particulars, altres en mans dels comandants d'armes; regularment es va reclamant des del govern civil i la comissió a l'Acadèmia de San Fernando; s'alerta del perill que estiguin ja en molt mal estat, però no hi ha manera. El gener de l'any següent, serà un altre cap polític el que adverteixi de la

⁹⁴ Arxiu De la Diputació de Tarragona. Actes 1836. Maig; p. 2.

comissió segueix sense tenir els diners per la conducció però tampoc poc desplaçar-se als llocs perquè hi ha facciosos i saben que els objectes estan ubicats als pobles més propers als monestirs. Es lamenta, ja han passat quasi dos anys, **que ha desaparegut tot allò més preciós a causa de les convulsions que hi va haver just al moment de suprimir-se;** però del que ha quedat encara no s'han pogut fer inventaris, ni s'ha pogut tampoc acompanyar als comissionats als llocs.

Tenim notícies del **Monestir de Santes Creus** on segons explica Eufemià Fort i Cogul⁹⁵ sembla que la Comissió va fer traslladar al Pont d'Armentera 1.200 volums al voltant de l'any 1836 sota la tutela de l'alcalde, i que van ser-hi almenys fins el segon semestre de 1840. El 23 de juny d'aquest any 1840 l'alcalde del Pont comunicà a la llavors Comissió Científica i Artística que la vídua de Joan Bardina i Vicens que li havia lliurat 1638 llibres més provinents de la Biblioteca de Santes Creus que augmentaven molt els llibres que hi havia ja al Pont, i els demanà que se'n fessin càrrec, en una de les primeres comunicacions perquè llavors, l'any 1836, s'exposava que es feien malbé.

Tenim també notícies del **Seminari d'Escornalbou**, on els comissionats d'arbitris havien de separar els llibres i els objectes artístics i entregar-los a la Comissió d'Arxius, biblioteques i objectes artístics de Tarragona; cal remarcar que aquesta en els casos que hem treballat no participava als inventaris ni anava als llocs per examinar les peces; per tant, la primera recollida i selecció la feien els comissionats d'Hisenda. Va ser Jacint Pla, comissionat, qui va pujar a Escornalbou poc després de marxar els frares, va prendre'n possessió i va escorcollar el Seminari i hi va trobar alguns baguls i fardells amagats entre les parets amb casulles robes i llibres. Aquest fet ens demostra que l'ocultació de part dels frares seguia sent habitual, com ho havia estat al Trienni. La part important però de llibres, robes i altres objectes van fer cap a les 'cases amigues' dels pobles dels voltants, pràctica també comuna. Eduard Toda ens transcriu els inventaris de les cases on es descriuen només a grans tres (coixineres plenes de llibres; llibres molt bons enquadernats a la francesa). El problema ve quan arribem al tema del transport i conducció: Joan Martí Salvany comissionat subaltern del districte ha aconseguit reunir els llibres i presenta un rebut per la seva conducció, i han d'entregar-se a la comissió d'arxius, biblioteques i objectes artístics

⁹⁵ Eufemià FORT I COGUL. *Santes Creus, de l'exclaustració ençà: la gestió dels organismes que n'han tingut tutela*, p. 26.

els llibres, i els de culte a la diòcesi de Tarragona; a l'estiu de 1836 Josep Munté reclama 525 rals de la conducció a l'Amortització, però aquesta deixa clar que en són objectes aliens i que cal que s'entengui a les autoritats civils i eclesiàstiques, i comissionats pertinents però dubta que cobri perquè ells estan demanant 2.000 rals per la conducció de llibres a la capital. Es proposa la venda de llibres fins a aquest import avisant abans a les comissions i Diocesà per si prefereixen recollir-ho per aquest import. Sigui com sigui tal com ens relata Eduard Toda es va arribar a algun acord perquè abans d'acabar el 1836 els llibres de cor van fer cap a la catedral i els altres més endavant a la biblioteca provincial.⁹⁶

Ens queda ben de manifest que hi ha seriosos problemes de recursos econòmics i de coordinació. En general també arreu de l'Estat s'han constatat greus mancances en el tema de protecció dels béns culturals desamortitzats, amb la inoperància en el funcionament dels organismes que havien d'intervenir en la protecció, especialment pel que fa a les comissions. Aquest fet va provocar que l'any 1837 la Reial ordre de 27 de maig demanés de constituir unes altres comissions les anomenades *Comissions Científiques i Artístiques* a les capitals de província, amb més competències i més clares; també teòricament més dotades recursos i suport. S'insisteix en els inventaris, i en la creació de comissions subalternes que havien de traslladar a la capital provincial les obres elegides. A la ciutat de Tarragona es constitueixen el dia 11 d'agost, i la composaven el president, Rafel de Magriñà, degà de la diputació provincial, Joaquim Berenguer, administrador de correus d'aquesta ciutat, Josep Crivillé arquitecte, Josep Vidal i Garriga, comerciant, Tomàs Pedrol, prevere, i Joaquim Maximilià Gibert, oficial del govern polític. A diferència de les anteriors, aquestes comissions podien vendre en subhasta pública les obres que no consideressin prou valuoses per ser conservades, i amb les despeses de la venda es podria pagar les despeses generades pels inventaris, el trasllat dels objectes i la formació de biblioteques.

En compliment del primer article de la RO es demana a la comissió que proposi a persones que per la seva intel·ligència i integritat siguin nomenats i facultats per formar els inventaris classificats dels objectes científics i artístics procedents dels convents suprimits de la província i reunits de '*tiempo ha*' en alguns punts de la província per

⁹⁶ Eduard TODA Història d'Escornalbou, p. 263-278.

l'antiga comissió nomenada en virtut de la Reial ordre de 23 de juliol de 1835, sense poder-los traslladar a la capital per falta de mitjans per procedir a la formació de l'inventari general⁹⁷. L'any següent el tema segueix enquistat, amb els fons escampats i sense inventaris. Cal notar que a la ciutat de Tarragona que es van fer els inventaris abans de finalitzar el 1835 i que consta que des l'Ajuntament es van passar a la delegació de la Intendència, es reclamen quasi tres anys després al mateix ajuntament, demanant-los el nom de les persones que hi van intervenir.

La situació però es desesperant perquè un any després de la constitució de la comissió, a mitjan 1838, s'està al mateix punt, tal i com manifesta el cap polític, Francisco Alejandro Fernández, persona que es considera amant de les arts, i que no pot acceptar aquesta situació. En una carta crítica i contundent a l'Academia de San Fernando demana més poders, una autorització àmplia, i que el deixin fer; ell ha provat de convèncer a les comissions, de salvar obstacles, de poder fer immediatament una biblioteca portant els llibres, però, quan ho tenia tot, li han assegurat que no hi haurà local disponible. Deixa constància que les juntes i comissions, els seus homes, vetllen més pels seus interessos particulars, especialment a províncies.

Entretant els objectes desapareixen entre la pols d'un magatzem.⁹⁸ A finals d'any l'Acadèmia li dona la raó, corrobora la importància de la riquesa que hi va haver als monestirs, lamentant-se també del seu estat i de les pèrdues; finalment li demana que per les tasques de seleccionar i protegir allò que queda es rodegi de persones d'intel·ligència, puresa i patriotisme.

Les iniciatives des dels governs es repeteixen perquè a la pràctica resulta molt complicat reunir i traslladar els llibres i altres objectes, sobretot valorar-los i fer-ne els inventaris. Aquestes persones intel·ligents que tant es mencionen costen de trobar i sobretot que treballin per patriotisme i sense res a canvi. Amb l'objectiu que les iniciatives de fer

⁹⁷ Archivo de la Real Academia de San Fernando. Madrid, 53-6 /2.

⁹⁸ Respecte a la RO 27 de maig de 1837 i posteriors .relatives a la classificació, translació i destí dels efectes científics i artístics procedents dels convents suprimits, peticions per escrit, de paraula, precés, i inclús reconvençions que he utilitzat amb els individus d'aquesta comissió encarregada d'aquest assumpte sense

biblioteques es consolidin i s'agilitzin es dicta una altra reial ordre el 22 de setembre de 1838⁹⁹ que va permetre que les universitats assumissin a la província les funcions de les comissions en la formació de biblioteques. Però a Tarragona el mes d'octubre el cap polític va respondre a l'Acadèmia de San Fernando que aquesta reial ordre no es podria aplicar perquè no es disposava d'universitat on poder dipositar i classificar els llibres.¹⁰⁰

La següent informació sobre fons de llibres a la ciutat de Tarragona no la localitzem fins a la dècada dels quaranta; i ens arriba de la Societat d'Amics del País de la ciutat; als seus llibres de comptes de l'any 1841 trobem que hi ha anotades unes despeses per recollir els llibres dels convents a la sagristia del convent de Sant Domènec; per clavar i desclavar els caixons de l'Arxiu de Poblet, al mateix moment en què es realitza l'inventari, per un pany i una clau que es va posar al convent de Sant Francesc i per blanquejar-ne la sala de la llibreria.¹⁰¹ No en sabem però la procedència, però el fet que hi consti el Monestir de Poblet, ens fa pensar que és possible que vagin arribant fons bibliogràfics; son uns moments més tranquils perquè la guerra carlina havia finalitzat l'any 1840.

Quedava encara molta feina per fer: l'Ajuntament de Tarragona el 30 d'octubre de l'any següent (1841) informa de l'ofici rebut de l'intendent (26 d'octubre) que preveu esbrinar

que res hagi estant bastant perquè s'avanci en un sol punt. Primer adduïen la falta de fons perquè l'amortització no pagava els 2.000 rals concedits per reial ordre concedits per reial ordre de 13 de juliol de 1836 i quan la de 27 de març última anava formar els pressupostos i les meves ofertes d'avançar de la meva butxaca la quantitat necessària es va manifestar que no hi havia local per col·locar els objectes recollits ni per establir la biblioteca que jo desitjava immediatament, vaig fer algunes gestions per evitar aquest nou obstacle i veient que no produïrien els resultats desitjats vaig proposar que servís pels objectes indicats en l'edifici que es troba el govern públic però amb tot només he obtingut promeses i inútils protestes de zel. Entretant els preciosos objectes que existeixen en aquesta província van desapareixent o deteriorant-se la buscada col·lecció de segells dels reis d'Aragó que segons tinc entès està entre la pols d'un magatzem perdent-se perquè es de cera i ni un inventari es forma ni es dona un pas per solucionar tants mals.

Amant de les arts com soc i que he cultivat i obligat pel meu destí a protegir-les li demano que em concedeixi una autorització ampla per obrar per mi sense tenir que dependre de la comissió ja que per desgràcia la cooperació d'aquest tipus de juntes es ineficaç almenys en províncies en què els homes s'ocupen dels seus interessos particulars. Alejandro Fernández 12 d'agost de 1838. Archivo de la Real Academia de San Fernando; 53-6 /2.

⁹⁹ «Real orden de 22 de septiembre de 1838» (*Gaceta de Madrid*, n.º 1407, 23 de septiembre de 1838).

¹⁰⁰ Archivo de la Real Academia de San Fernando. Madrid 53-6 /2 [1838, octubre].

¹⁰¹ Arxiu Històric Municipal de Tarragona. Fons Acadèmia Nàutica i Dibuix. Llibres de comptes. 1840.

les pertinences dels convents a través d'una formació d'una Junta per resoldre els inventaris dels convents d'aquesta ciutat i terme formant part d'ella el comptador i el comissionat d'Amortització. També dues persones nomenades per l'Ajuntament (Josep Batet, mestre d'obres i Domènec Soler, pagès).¹⁰² Al cap de set anys de l'extinció dels convents i monestirs, queden encara molts interrogants oberts, i es forma la «*Junta de enagenación de bienes del clero regular de la provincia de Tarragona*»; a la ciutat de Tarragona, amb inventaris o sense, es van localitzant alguns objectes dels convents desamortitzats, i des de l'Ajuntament el maig de 1842 han obtingut el permís de l'intendent per tirar endavant una altra parròquia, aquesta seria la de l'església dels carmelites i en reclamen els ornaments. Per aquest motiu s'adrecen a la Comissió Central d'Arxius, Biblioteques i Objectes Artístics de la província de Tarragona, que per altra part no sabem si estava encara activa: ells saben on són, els té en Francesc Morató, comissionat, i demanen a l'intendent que li faci entrega perquè els ornaments eren dels carmelites i dels mínims, '*així s'evitaria el seu deteriorament i els tindria la parròquia que els fa molta falta*'.¹⁰³ L'any 1842 es valoren els resultats de les comissions científiques i dels seus avenços arreu del territori espanyol en les respostes a l'enquesta del 13 de juliol de 1842,¹⁰⁴ i el 16 de juliol i de seguida el cap polític en trasllada la circular que conté l'enquesta, en aquest cas a la Societat Econòmica d'Amics del País, a l'anomenada Junta Literària on hi havia les persones preparades i on per altra banda es custodiaven els béns de llibres i objectes artístics; se'ls demana que de forma ràpida formin l'inventari dels llibres, pintures i demés objectes literaris i artístics que posseeixi dels convents extingits, expressant la classe, mèrit i nom de l'autor, si consistís, respecte a la pintura i objectes artístics. Aquesta vegada van més enllà, i per primera cop es demana un pressupost de les despeses que serà precís fer per l'establiment del museu i de la biblioteca provincial, la instal·lació de la qual es recomana i recorda al govern, que han de finançar la Diputació Provincial i l'Ajuntament de la ciutat.¹⁰⁵

¹⁰² Arxiu Històric Municipal. Actes 1840, Full 225.

¹⁰³ Arxiu Històric Municipal. Actes. 1842, Full 148.

¹⁰⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 2834, 14 de juliol de 1842.

¹⁰⁵ Arxiu Històric Municipal de Tarragona. Fons de l'Acadèmia Nàutica i Dibuix [Comptabilitat, papers solts, sense numerar].

PART I

El patrimoni bibliogràfic a la Biblioteca Provincial de Tarragona: desamortització

CAPÍTOL 3

LA FORMACIÓ DE LA BIBLIOTECA, 1844-1847

1. LES COMISSIONS DE MONUMENTS (1844-) UNA NOVA ETAPA DE PROTECCIÓ DEL PATRIMONI
 - 1.1 Els precedents. Les comissions de 1835 i 1837
 - 1.2 Les comissions provincials de monuments (1844-)
 - 1.3 La Comissió Provincial de Monuments de Tarragona

2. LA TARRAGONA DE MITJAN SEGLE XIX. LES INSTITUCIONS CULTURALS I D'ENSENYAMENT
 - 2.1 Els dipòsits a la Societat d'Amics del País (1836-1845)
 - 2.2 L'Institut d'Ensenyament Secundari (1845)

3. EL SISTEMA DE BIBLIOTEQUES PÚBLIQUES. ORIGEN I CARACTERÍSTIQUES

4. LA BIBLIOTECA PROVINCIAL DE TARRAGONA: FORMACIÓ I DIFICULTATS
 - 4.1 Reunió dels dipòsits a l'Acadèmia de Nobles Arts (1844-1846)
 - 4.2 Joaquim Caballero, primer bibliotecari i obertura al públic (1846- 1847)

1. LES COMISSIONS DE MONUMENTS UNA NOVA ETAPA DE PROTECCIÓ DEL PATRIMONI

1.1 Els precedents. Les comissions de 1835 i 1837

Les comissions provincials de monuments que es creen a Espanya l'any 1844 per Reial ordre de 13 de juny del Ministeri de Governació perquè la situació del patrimoni arreu de l'Estat seguia sent preocupant, amb els edificis malmesos o enrunats en molts casos i el patrimoni artístic i bibliogràfic en gran part desaparegut o dispers, controlat en el millor dels casos en dipòsits, i només en molt pocs, formant part de biblioteques o museus.¹⁰⁶

Els intents reiterats de reunir els béns van donar pocs resultats des del 1835; tal com hem vist en el capítol anterior; ni les juntes ni les comissions van poder evitar que una bona part del patrimoni es perdés de forma irrecuperable. Certament era molt difícil en un estat de guerra fer trasllats d'objectes i llibres, i fer-ne els inventaris, més disposant de persones capacitades que es poguessin, si era el cas, desplaçar per fer inventaris in situ, quan els camins eren interceptats; o en el seu defecte, que el comissionats d'hisenda els ho fessin arribar a la capital amb facilitat; aquesta situació es va mantenir des de 1835, moment en què es van abandonar els convents, fins a les darreries de 1839, quan es va allunyar el perill dels carlistes. Tal com hem constatat també les mesures de desamortització que s'anaven dictant comportaven sovint dubtes i descoordinació entre les administracions que hi intervenien.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Genaro Luis GARCÍA LÓPEZ. *Libros para no leer: el nacimiento de la política documental en España*. Gijón: Trea, 2004.

En referència a la destrucció del patrimoni bibliogràfic i documental del Camp de Tarragona, vist amb més deteniment al capítol anterior:

Gener GONZALVO I BOU. «Desamortització i arxius: l'exemple del Monestir de Poblet». *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 11, 1997, p. 11-29.

Manuel GÜELL I JUNKERT; Josep Maria GRAU I PUJOL. «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona» *Lligall: revista catalana d'arxivística*, núm. 18, 2001, p. 65-118. <https://arxivers.com/index.php/documents/publicacions/revista-lligall-1/lligall-18-1> [Consulta 4 d'agost de 2020].

Eduard TODA I GÜELL. *La destrucció de Poblet. 1800-1900: ocurrencies al monestir, fugides de la comunitat, dispersió de les riqueses, llegendes dels tresors enterrats*. Poblet: Monestir de Poblet, 1935.

¹⁰⁷ Taurino BURÓN CASTRO. «Los inventarios de desamortización: recurso para el seguimiento del patrimonio documental», *Boletín de la ANABAD*, 45, 4, 1995, p. 25-50.

Hisenda i Governació actuaven en més d'una ocasió de forma poc coordinada; hem vist com els comissionats i els intendants no van veure bé les propostes dels caps polítics: a Tarragona els 2.000 rals que costava el trasllat a la capital dels llibres i objectes artístics des dels punts de Valls i Reus, van ser font de discòrdia durant anys, mentre els llibres suposadament no es van moure de lloc; l'Intendent de Tarragona no va veure mai amb bons ulls avançar els diners de les vendes dels béns desamortitzats que s'estaven efectuant a la ciutat sota la seva responsabilitat. No van voler fer-ho adduint que no els havia arribat l'ordre pertinent.

Les comissions científiques i artístiques creades per Reial ordre de 27 de maig de 1837 volen posar solució a la inoperància de les comissions derivades del decret de desamortització de 1835 (*Comissió d'arxius, biblioteques, pintures i altres objectes artístics dels convents i monestirs suprimits*), aportant la possibilitat de la venda en subhasta pública les obres artístiques i bibliogràfics que no es consideressin prou valuoses per a conservar-les; els diners resultants s'aplicarien a la formació dels inventaris, i trasllat de les obres a la capital. També hi havia la nova opció de crear comissions subalternes, constituïdes expressament per tal d'abastar a llocs on no arribessin les que estaven actives. Aquestes comissions civils seguien tenint també una base poc sòlida, i és que les persones intel·ligents i competents en bibliografia i arts, havien de fer primer els inventaris, eina que era clau en la selecció i posterior conservació de les peces. I els havien de fer per patriotisme, element alqual addueixen de forma reiterada des de 1835 tant des de l'Acadèmia com des del Govern polític.¹⁰⁸ A províncies, lluny dels àmbits acadèmics de primera línia era difícil trobar aquestes persones i més que poguessin treballar desinteressadament, amb una dedicació de temps important. Quan l'any 1838 les universitats es van poder fer càrrec de la tasca de les comissions científiques i artístiques els llocs on hi havia universitat, en general va representar un pas endavant en la preservació del patrimoni. Per contra, a llocs com a Tarragona, tot plegat encara presentava dificultats importants; en general la Societat d'Amics del País estava de capa caiguda, amb poca activitat; les Acadèmies de Nàutica i Dibuix, l'Acadèmia de Belles Arts tampoc tenien prou potencial ni recursos com per portar a terme els inventaris de forma desinteressada.

¹⁰⁸ Silvia ARABAIZA BLANCO-SOLER. «La Comisión de Monumentos y Patrimonio Histórico en la Real Academia de San Fernando». *Academia: Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, 102-103 (2006), p. 103-136.

Poc després quan anaren arribant més contingents de llibres es recorregué a dos clergues perquè anessin fent les identificacions i procedir a la formació de l'inventari; també les obres els eren més familiars. Ja a l'estiu de 1846 es recorre a un exfrare secularitzat, i professor de religió del recent creat Institut d'Ensenyament Secundari per fer-se càrrec de la Biblioteca Provincial, en Joaquim Caballero. Tal com manifestava el cap polític de Tarragona l'any 1838 Francisco Alejandro Fernández, voler salvar el patrimoni es una carrera d'obstacles, i quan ell va creure que es podrien reunir els llibres, l'assabentaren que no es disposava del local per ubicar la biblioteca. El cap polític veia unes comissions inoperants, amb persones que no es prenen la seva tasca prou seriosament, malgrat els seus reiterats intents per convèncer-los i motivar-los. I entretant es lamenta que com més va el patrimoni s'està malmetent cada vegada més, ple de pols als dipòsits i als magatzems escampats arreu del territori.¹⁰⁹ L'Acadèmia a finals del mateix any 1838, més enllà de donar-li la raó, veu bé que ell com a cap polític tingui més poder per actuar al marge de les comissions, però veu important i li demana que es rodegi de persones d'intel·ligència, puresa i patriotisme. És possible que ens faltin encara elements per la valoració de les tasques de salvaguarda del patrimoni, però, tal com opinen alguns autors la feina feta va ser desigual, sempre també en funció de les persones que les composaven, i de la situació del moment perquè els períodes més convulsos deixaven poc marge a per pensar i actuar envers la salvaguarda el patrimoni.

1.2 Les comissions provincials de monuments (1844-)

A poc a poc es va avançant tant en els organismes de protecció com en la sensibilització cap al patrimoni, tot i que encara estiguem lluny d'accions prou contundents i adequades a la realitat. Amb la pujada al govern dels moderats, el 13 de juny de 1844 es van crear les Comissions Provincials de Monuments Històrics i Artístics; en el seu articulat es posa èmfasi en que, tal com succeïa a les antigues Comissions científiques, han d'estar compostades per cinc persones intel·ligents i amb zel per la conservació de les nostres antiguitats, dues nomenades pel cap polític, i altres dues a càrrec de la Diputació, i una

¹⁰⁹ Archivo de la Real Academia de San Fernando. Madrid, 53-6 /2.

d'aquestes podria ser de dins de la seva organització. La presidència correspon al cap polític, i en el seu defecte al vocal que aquesta autoritat nomeni.

Les seves funcions i atribucions estan ben definides: adquirir notícia de tots els edificis i antiguitats que calgui conservar-se dins de la província. Reunir els llibres, còdexs, documents, quadres estàtues, medalles i demés objectes precisos de caire literari o artístics pertanyents a l'estat i que estiguin dispersos a la província, reclamat també els que haguessin estat sostrets i es poguessin descobrir. Rehabilitar panteons, traslladar relíquies. Tenir cura dels museus i de les biblioteques provincials, augmentar els seus fons, ordenant-los i formant catàlegs dels objectes que conserven.¹¹⁰ Crear arxius amb manuscrits, còdexs i documents que es puguin recollir, classificant-los i inventariant-los. En el moment de la seva formació es recomanava tenir en compte els antics membres de les comissions científiques i artístiques, posant l'accent en la seva preparació cultural, i en general es constata que faltaven persones enteses en arts, i que els clergues eren els que es dedicaven més al patrimoni bibliogràfic.

Entre les novetats destaca la creació a Madrid d'una Comissió Central presidida pel ministre de Governació Pedro José Pidal i composta per un vicepresident i quatre vocals nomenats pel Govern. El seu objectiu és impulsar i regularitzar els treballs de les comissions provincials, sobretot recuperar allò que encara es podia.¹¹¹ i els resultats publicar-los a la memòria anual elaborada amb les dades que anaven arribant des de les províncies¹¹². De fet se seguia el model francès més aviat tendent a unificar i uniformitzar els procediments, com veurem més endavant. La Reina va nomenar la Junta central que estava formada pel vicepresident Serafín María de Soto, comte de Clouard, mariscal de Camp, director del *Colegio General de todas las Armas*, i membre Reial Acadèmia de la

¹¹⁰ Leticia MARTÍN GÓMEZ. *Libros para envolver en las boticas: bibliotecas y política bibliotecaria en España durante la década moderada*. Mérida: Editora Regional de Extremadura, 2014.

¹¹¹ Las palabras de José Amador de los Ríos, secretario de la primera Comisión Central, expresan las motivaciones que movieron a su fundación: «siendo su misión enteramente conservadora, serían del todo inútiles las lamentaciones, cuando sólo debía pensarse en salvar los restos de nuestra gloria nacional que afortunadamente habían sobrevivido a las pasadas borrascas».

Raquel LÓPEZ RODRIGUEZ. *La Comisión provincial de monumentos histórico-artísticos de Sevilla* [tesi doctoral]; p. 38 <<https://core.ac.uk/download/pdf/157761757.pdf>> [Consulta: 29 de setembre de 2020].

¹¹² Josefina BELLO. *Frtales, intendentes y políticos*, p. 331.

Història, i vocals a Martín Fernández Navarrete, director de la Reial Acadèmia de la Història, viceprotector de la de San Fernando, membre de la Espanyola i director dels treballs Hidrogràfics; a José de Madrazo, acadèmic de mèrit de la de San Fernando i director del Reial Museu de Pintures; a Antonio Gil de Zarate, membre de la Reial Acadèmia Espanyola i Oficial Primer del Ministeri de la Governació; a Valentín Carderera i Aníbal Álvarez, acadèmics de mèrit de la de San Fernando; i per secretari es va designar a D. José Amador de los Ríos, membre de varis cossos literaris.

Poc abans però de la creació de les Comissions el Ministre de Governació va encarregar als caps polítics de les províncies que en el termini d'uns mes (R.O. de 2 d'abril de 1844) enviessin al ministeri de Governació nota dels edificis, monuments i objectes artístics de qualsevol tipus que atenent a les seves qualitats caldria conservar, i calia que s'assessoressin per tal de fer la feina de persones intel·ligents de la seva demarcació; es va tipificar els monuments per èpoques i es va preguntar als alcaldes, tot i que una part no van respondre. Aquí es volia tenir una idea dels danys de la desamortització i dels espolis anteriors convençuts de les sortides de patrimoni de tots tipus cap a col·leccions particulars i a l'estranger, i en general en va resultar una informació valuosa que va confirmar la necessitat d'actuar.¹¹³

Es van donar unes instruccions a les comissions que per una millor eficiència es van dividir en tres seccions: arxius i biblioteques, que havien de coordinar els treballs amb els responsables de l'amortització per tal de localitzar els còdexs, manuscrits, llibres i documents que caldria classificar per èpoques, per matèries i autors, amb destí de les biblioteques públiques provincials, i calia utilitzar-se els inventaris antics si n'hi havia, i els més recents. La segona secció era la de pintura i escultura, i la tercera d'arqueologia i arquitectura. Cada tres mesos havien de donar comptes dels seus treballs i dels resultats que havien obtingut, però al cap d'un temps, a poc a poc, les comissions ho van deixar de complir.

¹¹³ Genaro Luis GARCÍA LÓPEZ. «La administración territorial ante la política cultural y la recogida de los bienes nacionales durante la revolución liberal: Análisis especial de su actuación en materia bibliotecaria» *II Seminario de Historia de la Administración: El municipio constitucional*. Madrid: INAP, 2003, p. 349–360.

Les instruccions més concretes es van donar el 24 de juliol del mateix any 1844, quan encara no s'havien constituït les comissions provincials, i van ser dictades pel Ministeri de Governació. Conscients que una part del patrimoni estava encara en mans dels intendants i de la poca coordinació entre intendants i les comissions civils es demana que han d'arribar a acords amb l'objectiu de poder reunir tots els còdexs, manuscrits i llibres. Els recomana buscar els catàlegs de les antigues biblioteques monàstiques per examinar-los detingudament tot i comparar-los amb el que estaven fent ara. Calia informar al Govern dels resultats, a fi i efecte de veure tot allò que s'havia perdut, venut, extraviat o destruït. Al costat d'això preocupen els documents llibres extraviats, i es volen recuperar, es tracta d'esbrinar les usurpacions o simplement els dipòsits o documents i llibres no recollits, o fins i tot oblidats. El destí final havia de ser les biblioteques i per donar un impuls a la il·lustració del país, i havien de ser les comissions provincials les encarregades de reunir en un sol local tots els llibres que van pertànyer a la nació, separant-los per matèries i formant els corresponents índexs.

Un punt interessant en aquesta Comissió Central i recollit també en les seves instruccions del mes de juliol era que per la recuperació del patrimoni es va veure clar que calia comprometre a les autoritats locals, focalitzades en l'alcalde i el rector de la parròquia. Ells encara en part tenien custodiats dipòsits (llibres, pintures, escultures, etc.), i al mateix temps eren els qui també en el cas dels edificis havien de vetllar per la seva conservació. Per altra banda, alcaldes i capellans eren coneixedors dels seus entorns, i tenien accés a informacions que difícilment podien estar controlades des de la capital. A canvi, figurarien els seus noms a les memòries de la Comissió Central de Monuments.

Arreu d'Espanya s'anaren constituint a els darrers mesos de 1844, i el seu punt de partida havia de ser el coneixement dels béns dels que calia encarregar-se, aixecant acta del seu estat de conservació, del volum i de la qualitat. Es va programar un itinerari de visites als llocs; i una eina de treball havia de ser els inventaris existents de les comissions anteriors o altres, tot i que en molts casos no es van poder localitzar amb facilitat, perquè eren encara a les oficines d'amortització, i en el cas de tenir-los s'havia prestat poca atenció al patrimoni bibliogràfic o artístic. A grans trets els primers mesos i anys de les comissions van ser productius i intensos arreu de les províncies, i es va fer una tasca important pel que fa a la recollida de llibres, pintures i altres objectes, i també de buscar mitjans i

promoure la restauració dels edificis monumentals. Per altra part, els seus membres eren persones certament ben preparades; era molta la feina i costava força dur-la a terme però sobretot va costava encara més el que fos sostenible en el temps.

Un punt important i relacionat és el finançament, que al llarg dels anys sempre va ser del tot insuficient; anava a càrrec del capítol d'imprevists del Ministeri de governació, i els seus membres feien el treball de forma voluntària sense percebre cap tipus de remuneració. S'establirà també per via directa a través de les diputacions provincials, però no s'especifiquen les característiques que ha tenir, ni la periodicitat ni les quantitats dins del pressupost, i com a conseqüència en general s'estableix una precarietat que poca cosa permet més enllà de les despeses més mínimes pel seu funcionament. Les biblioteques no es podran pràcticament consolidar per falta de recursos, i aquests no van augmentar, al contrari, les normatives es rebaixaven per adaptar-se a aquesta situació, i això tampoc generava cap solució a mitjà termini; al final, segon Letícia Martín, les comissions van haver de deixar d'actuar.¹¹⁴

Per altra banda altres mancances serien de tipus més estructural però també importants, com serien les escasses atribucions de la Comissió Central que van impedir poder disposar de l'autoritat suficient sobre les comissions provincials. Tampoc la central els podia donar el suport ni els recursos necessaris per tal de complir les funcions, que en el cas de les biblioteques tindrien establertes per normativa.

1.3 La Comissió Provincial de Monuments de Tarragona

La Comissió Provincial de Tarragona fou la primera de Catalunya en formar-se i va ser constituïda el dia 10 d'agost atenent a la Reial ordre de 13 de juny; les comissions provincials de monuments substituïen les comissions científiques i artístiques, que havien

¹¹⁴ Patrícia MARTÍN GÓMEZ. Las bibliotecas públicas durante la década moderada (1844-1845): la consolidación del sistema bibliotecario liberal en España <https://gedos.usal.es/bitstream/handle/10366/121465/DBD_MartinGomez_Resumentesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Consulta: 29 de setembre de 2020].

estat vigents, i teòricament actives des de l'any 1837.¹¹⁵ Al *Boletín oficial de la provincia* el dia 30 de juliol de 1844, se'n publiquen les instruccions concretes de 24 de juliol que amplien i concreten les tasques que cal desenvolupar. Des del *Boletín oficial de la provincia*, emanat des de la Diputació Provincial de Tarragona per tal de fer arribar al territori les informacions i disposicions oficials, és interessant notar l'al·lusió directa que es fa als alcaldes constitucionals i als rectors de les parròquies en el sentit que han de procurar complir tot allò que la Reial ordre els demana. En general, i no només a Tarragona, arribar al territori és un problema, i sobretot fer-lo partícip. Tal com hem esmentat, és l'article 34 que fa referència a les seves necessàries intervencions als municipis a canvi de les recompenses honorífiques.¹¹⁶

És el dia 10 d'agost al despatx del cap superior polític,¹¹⁷ de la província de Tarragona, que ho serà fins el 1845, Antoni Batlle. Tal com li corresponia com a cap polític va nomenar tres vocals, de la mateixa manera que entre les seves atribucions hi havia la de convocar les sessions. Els vocals nomenats pel cap superior polític van ser José López Enguidano, jutge de primera instància, Joaquim Berenguer i Domingo Theiling. Per la Diputació Provincial es va nomenar Josep Crivillé i Josep Aleu; el secretari, per ser-ho de la Diputació, va ser Ivo de la Cortina.¹¹⁸ Pel que fa a les seccions, de la corresponent a

¹¹⁵ Per Girona i Lleida hi ha estudis que tracten de la tasca duta a terme per les comissions provincials: Josep CALZADA I OLIVERAS, «La Desamortització i la Comissió de Monuments de Girona» *Revista de Girona*, 113, 1985, p. 316-323 <<https://www.raco.cat/index.php/RevistaGirona/article/view/85385>>. I per Lleida Carme ARICHE AXPE, *Història de la Biblioteca Pública de l'Estat a Lleida*. Lleida: Biblioteca Pública de Lleida, 2012.

¹¹⁶ AHDT *Boletín oficial de la provincia* «Lo que se inserta en el Boletín oficial para que llegando la noticia de los alcaldes constitucionales y curas párrocos de los pueblos de la provincia procuren cumplir cuanto por dicha real orden se les proceptua. Tarragona 30 de julio de 1844». Art. 34 Los alcaldes y curas párrocos que llevados por un verdadero patriotismo se distinguieren en el cumplimiento de estas disposiciones contribuyendo a ilustrar a las glorias de su patria serán acreedores de las recompensas honoríficas que se indican en los artículos 31 y 32.

¹¹⁷ Des de 1835 a 1881, el president de la Diputació era el governador civil, circumstància que explica amb tot detall. En aquest període trobem intítulat el càrrec com «Jefe Superior» (1822-1840), «Jefe Superior Político» (1841-1842), «Jefe Político» (1843-1847), i «Gobernador / civil» (1848-1881) Antoni JORDÀ FERNÁNDEZ. *Orígens de la Diputació de Tarragona 1822-1840: Divisió territorial, organització institucional i relacions amb els ajuntaments*. Tarragona: la Diputació, 2008.

¹¹⁸ Eufemià FORT i COGUL Santes Creus de l'exclaustració ençà, p. 39-40.

Arxius i Biblioteques s'encarregaran el president Antoni Batlle i en Josep Aleu. De la d'Escultures i Pintures, José López de Enguidano i Joaquim Berenguer, i de la tercera, corresponent a Arqueologia i Arquitectura, Josep Crivillé i Domingo Theiling.

Per altra part, en la constitució de les comissions des de la Comissió Central es recomanava donar continuïtat a persones que haguessin treballat en les comissions civils anteriors, i en aquest cas de l'extingida Comissió Científica i Artística (constituïda l'11 d'agost a la ciutat de Tarragona) es repeteixen dos noms, el de Joaquim Berenguer, administrador de correus i el de Josep Crivillé que constava com a arquitecte.

Ben aviat, però, van arribar els primers canvis quan el president, cap superior polític, Antoni Batlle, va ser substituït el 16 de gener de 1845 per Francisco Belza, que va portar com a conseqüència la dimissió de José López de Enguidano i Josep Aleu, que van ser substituïts per Joan Francesc Albiñana i Borràs i Josep Maria de Torres. Pel que fa a la secció de biblioteques va començar de nou; de fet no tenim constància de les accions empreses en aquesta primera etapa. L'activitat no devia ser molta perquè des de la Comissió Central de Madrid el dia 8 de maig de 1845 es queixen que no saben res de Tarragona d'ençà del mes de setembre de 1844, i tampoc que la comissió no s'havia pogut tornar a reunir fins el mes de març de 1845, a causa de les vicissituds del cap polític. Es té notícia que per tal de donar agilitat a la Comissió – ja que era complicat que el cap superior polític trobés el temps necessari–, el dia 8 de setembre del mateix 1844 el govern de la província va nomenar un vicepresident, que va recaure en Josep Aleu.¹¹⁹

La Comissió Central de monuments, tal com havia succeït també en anteriors comissions civils, posava l'accent en la preparació dels seus membres que es considerava del tot important per tal de dur a terme les tasques que tenien encomanades. Ben aviat, el 21 d'agost de 1844, va emetre una circular demanant una nota dels individus que les composaven, havent d'especificar les carreres i estudis, i a quin ram de les arts i de les lletres es dedicaven. Des de Tarragona, tal com hem observat, hi va haver un període d'inactivitat i canvis, i es va respondre a la Comissió Central el dia 14 de juny de 1845 a la

¹¹⁹ Joan SERRA I VILARÓ. *La Comisión de Monumentos históricos y artísticos de la provincia de Tarragona ante las ruinas del Monasterio de Poblet*. Tarragona: [s.n.], 1846.

Central amb una nota en la qual s'especificaven les professions i els estudis dels seus components:

Francisco Belza. El president, cap polític. Les seves carreres havien estat la literària, la militar i l'administració civil. Havia estudiat: humanitats, filosofia, teologia, economia política, dret públic, botànica, agricultura, mecànica, matemàtiques, dibuix militar i fortificacions. Afegeix que a totes s'ha dedicat amb interès a adquirir els coneixements que li són peculiars.

D. Ivo de la Cortina: Havia estudiat gramàtica castellana, llatí, idiomes: francès i italià, matemàtiques, pintura, litografia, física, botànica i agricultura, història i arqueologia. Es manifesta també que ha donat clars serveis a l'estat, a les corporacions científiques nacionals i estrangeres, tal com demostra el seu full de serveis. D'aquest personatge, s'ha escrit recentment com un dels pocs que es poden considerar arqueòlegs amb reconeixement internacional durant el segle XIX malgrat que no va pertànyer mai a l'àmbit acadèmic.¹²⁰

Josep M. de Torres: Advocat, amb 41 anys d'exercici de la professió. Era vocal de la «Sociedad Económica de Amigos del País» i secretari de la Comissió Provincial d'Instrucció Primària, i també de la Societat Arqueològica Tarraconense. A més dels estudis propis de la seva facultat, tenia coneixements de matemàtiques i d'història natural, havia estudiat grec i numismàtica, tenia una natural inclinació a les belles arts i es dedicava al dibuix, pintura i escultura. Consta que va ser també promotor fiscal i assessor als jutjats de Barcelona i censor del teatre de Tarragona els anys 1833 i 1834. En la seva nota s'afegeix la seva inclinació a les belles arts, i que estava aprenent grec.

Joan Francesc Albiñana: Escrivà de número, de Tarragona, en exercici des de l'any 1835. Va ser notari regent i actuari principal de la Cúria Metropolitana Eclesiàstica. Havia estat secretari de la Comissió d'Instrucció Primària de la Província. Era individu de la

¹²⁰ Alicia M CANTO. «Ivo de la Cortina y su obra. "Antigüedades de Itálica" (1840): una revista arqueològica malograda». *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología* (CuPAUAM), Núm. 27, 2001, p. 153-161.

Sociedad Económica de Amigos del País de Tarragona i també de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; fou soci de Mèrit de la Societat Arqueològica Tarraconense. S'havia dedicat a l'estudi de la numismàtica i de les antiguitats desde feia molts anys.

Joaquim Berenguer: Era administrador de Correus de Tarragona, va fer la carrera de Pintura a l'Acadèmia d'Alacant i a continuació a la de Sant Carles de València. Soci comptador de la «Sociedad Económica Tarraconense» i de la Comissió de l'Acadèmia de Dibuix, Nàutica, Matemàtiques i Arquitectura d'aquesta Societat. S'assenyala també que va prestar serveis a l'exèrcit a la guerra de la independència.

Josep Criviller: Era Capità d'Enginyers de l'Exèrcit i des de 1827 a 1830 fou Director de l'Escola d'Arquitectura, també fou membre de la «Sociedad Económica Tarraconense» on tenia el càrrec de Censor i Examinador de Matemàtiques. Va ser encarregat de fer l'informe de l'estat dels monestirs de Poblet i santes Creus, i autor de l'obra «Descripción topográfica de la Provincia de Tarragona y plano geométrico de la misma». Es tracta de l'únic cas on consta que ja va ser delegat de la comissió pels convents suprimits.

Domingo Teiling: Era comerciant i consol de diversos Estats i havia estudiat gramàtica llatina i castellana, dominava els idiomes: alemany, francès, italià i anglès, així com també matemàtiques, navegació, càlcul mercantil, economia política i història.

En el període que estudiem que abasta fins l'any 1847, data en què la Biblioteca obre al públic trobem algun canvi més en la comissió: la presentació de la dimissió d'Ivo de la Cortina, que exercia de secretari, i que per ser-ho també del govern civil, no donava abast a la feina de la Comissió, i va presentar la dimissió el dia 6 de març de 1846; es va nomenar per substituir-lo a Josep Maria de Torres, qui al cap de poc temps, el 10 de juliol, també va renunciar perquè no li permetia continuar al càrrec les seves obligacions personals i professionals. Després, al cap d'uns anys hi retorna. A Josep Maria de Torres el va substituir com a secretari de la comissió el 9 de desembre de 1846 va ser proposat el canonge Esteve Verdager. Tal com constatem els canvis són freqüents, i suposadament impliquen també interrupcions en les tasques de salvaguarda.

Més enllà de la formació de la biblioteca i de la recollida prèvia dels llibres que veurem

en un altre apartat, la Comissió de Monuments aquests anys s'enfronta a la formació del Museu provincial amb les peces provinents de la desamortització i especialment al problema dels edificis dels monestirs que es van degradant, en alguns casos, acabant d'enrunar en d'altres, patint continuades extorsions en els seus béns. La dimensió d'aquest tema farà que durant forces anys la prioritat de les comissions provincials de monuments sigui la salvaguarda dels monestirs de Poblet i de Santes Creus. Qui ben aviat va denunciar aquesta situació d'espoli a la Comissió va ser el que llavors era el seu secretari Ivo de la Cortina a la sessió de la comissió de maig de 1845, quan va explicar que al monestir de Santes Creus havien arrancat les portes i que s'extreien quants llibres, pintures i quants objectes preciosos s'havien respectat fins aleshores, i per tant que demanava mesures a la Comissió. Es va concloure que calia la intervenció dels pobles més propers, i se'ls va fer responsables de la seva conservació, i també es va demanar a l'Intendent que hi col·laborés.¹²¹ Sembla que aconseguïen evitar les vendes de Poblet i Santes Creus a particulars tal com havia passar amb les terres i altres béns, però no es va ser a temps amb Escaladei que passa a mans privades.

Des de finals de l'any 1845 i el de 1846 treballen en la recollida de dades dels monuments i objectes artístics que cal conservar de la demarcació de Tarragona. Per tal que ho elaborin i en facin la valoració pertinent ho han tramès a la Societat Econòmica d'Amics del País i Acadèmia de nobles arts, i també a la Societat Arqueològica Tarraconense recent constituïda. Va ser aquesta la que va redactar una memòria amb dades referents als monuments de la província de Tarragona, nomenant una comissió formada per Modest de Ferrer, Ignasi Carbó, Ivo de la Cortina, Josep M. De Torres i Manuel Satorras.¹²²

¹²¹ Arxiu Històric de Tarragona. Fons de la Comissió Provincial de Monuments de Tarragona. Any 1845.

¹²² Antònia FERRER I BOSCH, Andreu DASCA I ROIGÉ, Jordi ROVIRA I SORIANO. *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense: una aproximació a la seva història (1844-1994)*. [Tarragona]: [Reial Societat Arqueològica Tarraconense], 1994, p. 118.

2. LA TARRAGONA DE MITJAN SEGLE XIX. LES INSTITUCIONS CULTURALS I D'ENSENYAMENT

2.1 La Societat d'Amics del País (1836-1845)

2.2 L'Institut d'Ensenyament Secundari (1845)

2.1 La Societat d'Amics del País (1836-1845)

La Tarragona de mitjan segle XIX era una ciutat que s'estava recuperant de les guerres, primer del setge (1811), de les insurreccions populars (1835), i de la guerra carlista (1833-1840); tot i amb això la represa de les obres del Port, i l'increment comercial comportaren un cert revifament econòmic que al seu torn, de la mà d'una recent burgesia comercial, presentà mostres d'un lent ressorgir cultural que anirà agafant peu i es consolidarà a la segona meitat de segle.

Les Societats econòmiques d'amics del país es van crear el darrer terç del segle XVIII en el context del reformisme il·lustrat espanyol, i moltes d'elles van sobreviure fins bona part també del segle XIX, i fins i tot algunes han sobreviscut fins el segle XX o als nostres dies. La promoció econòmica era una important missió al costat del foment de l'educació, camp en el que, en general, van destacar per damunt dels altres perquè l'educació era un requisit indispensable per aixecar el nivell de vida material i moral de la població.

A Tarragona va ser l'any 1784 quan Gaspar Alemany i Vernís (1741-1787), síndic i procurador General, en va proposar la seva creació, i va començar la seva actuació el 10 de febrer de 1787; el director era l'arquebisbe, Francesc Armanyà, i vicedirector el governador militar, Gaspar Braunnsh. La Junta comptava amb els canonges Fèlix Amat i Antoni Font, el regidor Carles de Morenes i els patricis tarragonins Bernat de Senmenat, Antoni Martí i Gatell i Antoni Franas i Franquès.¹²³ S'hi van vincular també Antoni de Martí i Franquès o el canonge Ramon Foguet, bona part d'ells destacades figures del món cultural i intel·lectual tarragoní. Només recordar que Ramon Foguet i Foraster va reunir

¹²³ Leandre IBAR ALBIÑANA. «Els museus arqueològics de Tarragona al segle XIX». *Butlletí arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 14, 1992, p. 149-179.

una de les biblioteques més importants de Catalunya junt amb el ganivet d'història natural i una col·lecció de monedes; dels llibres, una petita part que es va salvar es conserva a la Biblioteca Provincial.

Des del començament es va dedicar a incentivar la indústria tèxtil, a promoure els artesans, a impulsar les obres del Port i a treballar en el proveïment d'aigua a la ciutat, conduïda directament per l'Arquebisbe Armanyà. Més endavant, a l'any 1836, es documenta que es fa càrrec d'excavacions a la ciutat per tal de disposar de les peces, amb l'objectiu suposem que formin part del Museu d'antiguitats.¹²⁴

Com succeïa en general a les societats econòmiques d'arreu, a Tarragona la seva vinculació a l'ensenyament al segle XIX, va ser important, l'Acadèmia de Belles Arts, i l'Escola (o Acadèmia) de Dibuix i Nàutica (1801), que tot i que varia la nomenclatura al llarg dels anys, aquesta Escola destaca per la direcció de l'escultor Vicent Roig, «Vicentó», personatge d'una interessant trajectòria artística que va reunir un petit museu conegut com a «Museu d'Antiguitats» depenent de la Societat Econòmica d'Amics del País, i format al voltant del 1834-1837. Es considera el precedent del Museu Nacional Arqueològic ja que els seus fons hi van arribar a través de la Comissió Provincial de Monuments.

A la ciutat de Tarragona la Societat Econòmica i les acadèmies vinculades van tenir un protagonisme cultural destacat perquè eren els llocs de referència en aquest terreny, malgrat tenir alguna etapa d'inactivitat; l'any 1835 demanen a l'Ajuntament la seva instal·lació amb la voluntat de promoure la instrucció pública i la prosperitat del país, i els demanen poder llogar el local del Pallol; sembla que en aquest moment torna a reassumir l'Escola de Dibuix i Nàutica.¹²⁵

¹²⁴ Arxiu Històric Municipal de Tarragona. Fons de l'Acadèmia de Nàutica i Dibuix. Societat Econòmica, Fulls solts sense numerar.

¹²⁵ Arxiu Històric Municipal de Tarragona. Fons de l'Acadèmia de Nàutica i Dibuix. Societat Econòmica d'Amics del País. Fulls solts sense numerar.

La Societat Econòmica va ser interlocutor amb l'Acadèmia de San Fernando arran de les desamortitzacions, i va ser la seva seu que va aplegar els primers dipòsits de llibres a la ciutat des de 1836. L'any següent reben una comunicació de la mateixa Acadèmia de San Fernando en què els posa en coneixement de la constitució de les comissions científiques, tot esperant a reunir les riqueses de província.¹²⁶ Aquest any la trobem molt activa també en evitar la demolició del convent de Sant Domènec. Uns anys més tard, a poc a poc, rebaixà l'activitat; el 1845 es constitueix la Societat Arqueològica Tarraconense amb una bona part dels seus membres; en l'àmbit de l'ensenyament és també el mateix any, quan una Reial ordre decreta la fundació d'un institut de segon ensenyament a la ciutat de Tarragona; llavors les escoles sembla que s'incorporen a l'Institut de Segon Ensenyament. Possiblement aquests fets, junt amb la desaparició de la Societat Econòmica marquen un final d'etapa, i de forma inequívoca un canvi de paradigma. Cal afegir que repassant els noms de les persones que en aquesta darrera etapa formen part de la Societat econòmica, bona part a més de ser a la Societat Arqueològica Tarraconense, també aniran sent membres de les comissions provincials de Monuments en l'època que treballen (1844-1847).

2.2 L'Institut d'Ensenyament Secundari (1845)

Cap a mitjans dels anys quaranta és una època on s'inicien canvis importants, hem vist que deixa de funcionar després de més de mig segle la Societat Econòmica d'Amics del País al mateix temps que neix una societat civil dedicada exclusivament a la salvaguarda del patrimoni (Societat Arqueològica Tarraconense), conscients de l'envergadura del patrimoni romà a partir de les obres del Port; l'any 1844 es creen les comissions provincials de monuments que volen donar un pas endavant en la consolidació del patrimoni desamortitzat, sigui amb la formació de biblioteques o museus, sigui amb accions de sensibilització i protecció dels monestirs que han quedat seriosament malmesos de Poblet i Santes Creus.

¹²⁶ *Ibidem*, Fulls solts sense numerar.

La formació de la biblioteca provincial va lligada a l'Institut d'Ensenyament Secundari, i el seu director consta també com a director de la Biblioteca, i és per aquest motiu que veurem amb més deteniment el context de l'ensenyament i del naixement de l'Institut a la Tarragona de mitjan segle XIX. La creació dels instituts d'ensenyament secundari tenen el precedent l'any 1836 amb el ministeri d'Istúriz, però la seva implementació va ser parcial arreu de l'Estat. Més endavant es consolida per Reial Decret de 17 de setembre de 1845 de Pedro José Pidal que era ministre llavors; en realitat però l'inspirador del Pla va ser Antonio Gil de Zárate, cap de la Secció d'Instrucció Pública en aquells anys. Es pot considerar que l'esmentat Pla encaixava amb la ideologia i el tarannà liberal moderat en un moment de pau social, acabada la guerra carlista, que van permetre de forma centralitzada i uniforme, la consolidació del sistema escolar espanyol. Es posava al servei d'una burgesia que s'estava afermant i d'una societat que precisava formar a les classes mitjanes, o bé en els estudis per exercir professions o bé com a pas previ dels estudis universitaris. Per altra banda, els instituts s'havien de sostenir amb fons públics a càrrec de les províncies, i n'estaven previstos a totes les capitals. En la seva concepció hi tenien un paper rellevant les biblioteques, junt amb la docència però també amb la investigació, lectura i experimentació. En part de les províncies s'ha vist els seu rol com a focus de dinamització cultural.¹²⁷ Les biblioteques formant part dels instituts espanyols es van mantenir pel que fa a les despeses de les subvencions i previsions de les diputacions on hi estaven incloses també les despeses que comportava l'edifici.

En aquest context veurem que es desenvolupa un pensament que atorgarà a la biblioteca un rol diferent de la biblioteca-museu que hem vist fins aleshores, i que conceptualment la consideren un recurs pedagògic, tot i que la falta de mitjans, com veurem, seguirà sent el principal problema per desenvolupar aquesta línia.

¹²⁷ Julio RUIZ BERRIO. «El Plan Pidal de 1845: Los institutos públicos, dinamizadores de las capitales de provincia». *Revista cuatrimestral del Consejo Escolar del Estado*, 7, 2008, p. 28-38 <http://www.educacionyfp.gob.es/dam/jcr:91164978-14a7-40c7-8c44-0467ae763e4c/07_marzo_2008.pdf#page=28> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

A la ciutat de Tarragona es va publicar la Reial ordre el 13 de novembre que decretava la fundació d'un institut de segon ensenyament; va aparèixer al *Boletín oficial de la provincia* el dia 27 del mes de novembre. Es va formar una junta inspectora amb la missió d'organitzar i vigilar el centre formada pel cap polític, en Francisco Belza, en qualitat de president, un representant de la Diputació Provincial, un altre de l'Ajuntament i dos veïns de la ciutat de reconeguda il·lustració i arrelament, escollits pel cap polític; calia organitzar-ho tot i es fixava la data d'inauguració el dia 1 de desembre, i el 15 de juliol següent per la clausura del curs.

Es va instal·lar a la plaça del Pallol, local de l'Escola de Nàutica, que es va crear a la ciutat l'any 1801, i que també era la seu de l'Estudi literari i Acadèmia de Belles Arts, institucions que havien estat vinculades a l'Escola de Nàutica i a la Societat Econòmica d'Amics del País, ara ja força inactiva. Sembla que l'Escola de Nàutica es va integrar a l'Institut igual que l'Estudi literari i l'Acadèmia de Belles Arts. De fet el primer claustre estava format pel professorat procedent d'aquestes. L'any 1849 va canviar l'edifici perquè a la Plaça Pallol tenia unes mancances importants, sobretot pel que fa a l'espai, i es traslladà a l'exconvent de Sant Francesc, lloc on hi havia fins aleshores l'Escola Normal, que va interrompre la docència que venia fent de 1843, i no es tornà a reobrir fins el 1859.

Pel que fa a la implementació del pla d'estudis de 17 de setembre de 1845, es van dictar disposicions que en concreten les seves característiques, i un d'elles es publica el mes de gener de 1846, i on s'especifica que «sigui quina sigui la naturalesa de l'establiment, hi haurà una biblioteca i un arxiu; on hi hagi universitat o institut, la biblioteca provincial es reunirà a la de les escoles i s'augmentaran tots els llibres que es puguin aplegar dels que van pertànyer als suprimits convents».¹²⁸ D'aquesta manera trobarem la biblioteca provincial, dotada amb els fons dels convents exclaustrats, com un punt de partida, però que perquè faci la seva funció caldrà augmentar. Però això ho veurem més endavant.

3. EL SISTEMA ESPANYOL DE BIBLIOTEQUES PÚBLIQUES. ORIGEN I CARACTERÍSTIQUES

Els precedents de la creació d'un sistema de biblioteques públiques a Espanya es remunta a l'any 1813 amb el «*Reglamento para la planta fundamental de la Biblioteca de Cortes y establecimiento de Bibliotecas Provinciales*» elaborat per José Bartolomé Gallardo, on quedava establert la formació de biblioteques públiques a les capitals de província¹²⁹.

José Bartolomé Gallardo (1776-1852), polític, crític literari, bibliògraf i bibliotecari, va ser qui com a professional bibliotecari programà el primer sistema de biblioteques públiques de l'estat, a partir d'una biblioteca parlamentària amb funcions de biblioteca nacional. Al llarg de la seva controvertida trajectòria va destacar com a bibliòfil i bibliògraf, però al mateix temps com a bibliotecari va preocupar-se pel destí dels llibres i per la conveniència de fer-los assequibles als ciutadans. Professionalment va ser responsable de la Biblioteca de Cortes, vinculada llavors a les corts de Cadis, càrrec que exercí més endavant també en les etapes liberals fins que, l'any 1838, va ser destituït definitivament amb la supressió de l'esmentada biblioteca.

En aquest treball ens interessa destacar pel seu caràcter innovador a l'època l'articulat del Reglament de l'any 1813, que van durar només uns mesos perquè les corts de Cadis es van dissoldre amb l'arribada de l'absolutisme l'any 1814. Les biblioteques públiques que s'havien d'establir a les capitals de província havien d'anar a càrrec de les diputacions provincials; les obres que en formarien part s'havien de fer constar en un catàleg imprès que calia enviar a la Biblioteca Nacional i a les altres biblioteques provincials; per una altra part, es preveia també l'augment de les col·leccions a través dels impressors i estampadors de les localitats de la província, que havien de dipositar-ne un exemplar a les biblioteques.¹³⁰ A la seva mentalitat es feia palès la recollida i conservació de la

¹²⁸ Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona *Boletín oficial de la provincia de Tarragona*, 1 de gener de 1846. Suplement pla d'estudis decretat per S.M. 17 de setembre de 1845.

¹²⁹ Genaro Luis GARCÍA LÓPEZ. «Evolución histórica de los conceptos de biblioteca pública, sistema de bibliotecas y política bibliotecaria» *Revista Códice*, Vol. 3, 2, 2007, p. 9-20.

¹³⁰ Nora VELA «El bibliògraf i el bibliotecari Bartolomé José Gallardo» *Métodos de información* vol. 6, núm. 28, 1999, p. 25-30. <<http://eprints.rclis.org/4908/>> [Consulta: 6 de setembre de 2020].

bibliografia local, fet que també estarà temps a recuperar el concepte.

Més endavant, la primera menció que es fa a les biblioteques provincials és l'any 1836, en plena època de governs liberals, i en el Reial Decret d'11 de novembre, arran de l'expropiació dels béns eclesiàstics, que en el cas dels llibres havien de tenir el seu destí a les biblioteques públiques de cada província. En els anys successius anem trobant més referències, amb la creació de les comissions científiques i artístiques provincials de l'any 1837, i en les també comissions provincials de monuments de 1844. són un seguit d'anys on els contingents de llibres van arribant des de convents i monestirs a les capitals de província, i no sense dificultats, tal com hem vist en els capítols precedents. També hem constatat que és cap als anys quaranta del segle XIX, quan es produeix la necessitat d'una nova instrucció pública més adequada a la realitat social, vincula aquestes biblioteques provincials als centres d'ensenyament, i a un nou concepte més instrumental, diferent a les biblioteques- museu de conservació. Cal tenir en compte però que en la seva major part ni els fons ni els professionals al càrrec, ni els recursos disponibles estaven ni de bon tros a l'alçada d'aquest nou concepte.

D'una altra banda, per la formació de biblioteques durant l'etapa liberal es va insistir amb els inventaris com a eina imprescindible en els primers moments, però en la seva major part, els inventaris no es van arribar a fer. Hem vist com les comissions civils no es desplaçaven als monuments per reconèixer els fons de primera mà, certament era complicat en una situació de guerra, i que es fes sense cap tipus de remuneració encara més, i els van acabar fent només els comissionats, i quan els van fer. Estaven elaborats de forma molt general, sense xifres ni elements bibliogràfics, tot a grosso modo ja que a Hisenda era un tema que no tenia interès i tampoc en principi els podria vendre; a l'igual que va fer amb els altres béns artístics van ser uns inventaris del tot superficials. Per altra banda, quan van arribar els llibres, al cap dels anys, sovint estaven truncats, sense portades, o plens d'humitats que van dificultar-ne la identificació.

Arribats als dipòsits i a les primeres biblioteques la Comissió Central de Monuments els tramet els models d'índex, tot insistint a caps polítics i comissions provincials en el seu

compliment. Aquests però es van elaborant molt lentament una vegada els llibres recollits poden tenir unes condicions mínimes, com serien persones preparades i prestatges per deixar-los. Ara, dipositats a la capital la tasca serà assolible, però sempre rodejada de dificultats (descoordinació entre Intendència i cap polític, mancances en els locals que acullen els dipòsits, etc.). Per altra banda, estem parlant només d'un model d'índex i no es va més enllà; durant la seva primera etapa de formació les biblioteques provincials no rebran eines, ni normativa ni directrius tècniques de la Comissió Central de Monuments, i cada biblioteca se'n va sortir com va poder. La seva dependència teòrica del Ministeri de Governació a través de la Comissió Central va afectar el desenvolupament del sistema bibliotecari que va patir una greu falta d'efectivitat; certament, Comissió Central i provincials eren una administració honorífica, amb pocs recursos ni a Madrid ni a les províncies, sovint fonamentada només en les bones voluntats d'homes de reconegut prestigi. El llistó dels objectius de la biblioteques va baixant a poc a poc perquè hi havia una endèmica manca de recursos, d'estructura que fos operativa; tampoc hi havia una demanda social en una societat amb uns elevats índex d'analfabetisme.¹³¹ Caldria afegir que els fons d'aquestes biblioteques eren poc actualitzats i gens adequats al gust per la lectura de la societat de l'època (dels pocs que llegien per plaer). La lectura a la Tarragona dels anys quaranta fora dels àmbits professionals i religiosos, era encara una pràctica excepcional, es llegien els pocs diaris de l'època de caire marcadament polític, o bé es compraven i intercanviaven els llibres de primera o segona ma, o es manllevaven en préstec a les poques llibreries de la ciutat. Per altra banda, la formació del sistema de biblioteques provincials tampoc va ser un procés planificat, i el Ministeri de Governació n'anà rebaixant objectius en funció de la realitat del moment i de la manca de recursos, i cada biblioteca provincial s'enfrontà a una història diferent.

¹³¹ Jesús A MARTÍNEZ MARTÍN « Las transformaciones editoriales y la circulación de libros» *Orígenes culturales de la sociedad liberal: (España siglo XIX)*. Madrid: Biblioteca Nueva, [2003], p. 37-64.

4. LA BIBLIOTECA PROVINCIAL DE TARRAGONA: FORMACIÓ I DIFICULTATS

4.1 Reunió dels dipòsits a l'Acadèmia de Nobles Arts (1844-1846)

4.2 Joaquim Caballero primer bibliotecari i obertura al públic (1846-1847)

4.1 Reunió dels dipòsits a l'Acadèmia de Nobles Arts (1844-1846)

A Tarragona arribem a l'any 1844 i la Comissió Central de Monuments el mes de gener preguntava als caps polítics sobre l'estat de les biblioteques provincials; llavors Antoni Batlle, cap polític de la província, respon que a Tarragona la biblioteca no existeix, tot el que hi ha és una reunió de llibres, uns 4.000 procedents dels convents suprimits que es conserven a l'Acadèmia de Belles Arts, que es van reunir per obra de la Societat Econòmica d'Amics del País junt amb l'esmentada Acadèmia; va ser l'*Academia de San Fernando* qui els ho va demanar junt amb les comissions civils després de les desamortitzacions, entre finals de 1835 i 1836.¹³² Francisco Belsa afegeix que quasi tots els llibres són de teologia eclesiàstica, sense ordre ni classificació i en la seva major part estan truncats en motiu dels saquejos que va patir la província. No hi ha recursos de cap espècie si bé estan conservats en el possible. Per aquest motiu no es pot remetre l'inventari.

La Comissió Provincial de Monuments es forma a la ciutat el mes d'agost de 1844, i poc després (3 de setembre) rep l'encàrrec precís de la Comissió Central de formar amb aquests llibres una biblioteca, identificant les obres escrupolosament, classificar-les i formar-ne els inventaris per mitjà d'un catàleg raonat i exacte que caldrà remetre a la Comissió Central.¹³³ La pressió per la formació de les biblioteques i per l'elaboració dels índexs serà una constant els propers mesos i anys, de la Comissió Central a Madrid cap a les comissions provincials de monuments recent constituïdes; s'argumenta que la creació

¹³² Archivo de la Real Academia de San Fernando. [Correspondència sense numerar. resposta a la Real ordre circular número de 14 de gener darrer. 28 de març de 1844].

¹³³ Arxiu Històric de Tarragona. Fons de la Comissió de Monuments. Constitució de la Comissió 10 d'agost de 1844 complint el mandat de la *Reial ordre de 13 de juny*, al despatx del cap superior polític de la província Antoni Batlle. I Archivo de la Real Academia de San Fernando. [Correspondència sense numerar. resposta a la Real ordre circular número de 14 de gener darrer. 28 de març de 1844].

de biblioteques és una de les principals atencions del Govern amb la finalitat de donar impuls a la il·lustració del país.¹³⁴

A Tarragona però estan uns mesos a reunir-se, i segons s'informa a la Comissió Central és a causa de les vicissituds del cap polític; finalment reprenen les reunions el mes de març de 1845 i també una important activitat. La Biblioteca tornarà a ser un dels punts centrals de l'ordre del dia: es manifesta que encara queden llibres escampats a diversos punts de la província, però es constata que els manquen fons per poder-ho fer; segueix el mateix problema que feia nou anys, quan el 1836, la primera comissió civil demanava 2.000 rals per conduir llibres des de Reus i Valls; llavors des del Monestir de Santes Creus s'havien traslladat al Pont d'Armentera per tal que fos l'alcalde qui en tingués cura. El cap polític, Francisco Belsa, segueix argumentant que no disposa de mitjans, no té pressupost, i constata que no hi ha fons a les arques perquè les carreteres han estat el principal objectiu de la província.

Estem en una etapa de màxima activitat, tal i com passava els primers temps de les comissions a gran part de les províncies: es fa entrega a la Comissió Central de Madrid dels currículums dels membres, i alguns fins i tot, del full de serveis, tal com se'ls havia demanat a inici del mateix any 1845; es constata que són persones preparades, i que posaran la seva expertesa al servei de la cultura. De forma clara aquests propers mesos el cap polític s'hi posa a fons; la comissió es reuneix el mes de març de 1845, es localitzen i recullen llibres de diversos punts, a pressa feta, el senyor Berenguer, membre de la comissió, investiga i localitza els dipòsits de llibres escampats per la demarcació. Es recorda als alcaldes i als rectors de les parròquies que facin de manera per saber els llocs on s'oculten els llibres i els objectes suposadament 'perduts' i es demana que passin notes de les persones i dels volums al cap polític.

La feina comença a donar resultat: 3 de setembre del mateix any es manifesta que s'han rebut de l'alcalde del Pont d'Armentera 1400 volums procedents del Monestir de Santes Creus i es disposa que es custodiessin com els altres, a l'Acadèmia de Nobles Arts havent

¹³⁴ *Ordre de la creació de les comissions de monuments* RO 13 de juny. Art. 12.

avançat 48 rals per la seva instal·lació i ordenació; també se'ls proposa que facin l'inventari /índex atenent al model normalitzat, i en diguin les despeses. Es demana a la Comissió Central i a l'Acadèmia de San Fernando 1500 rals, indispensables per les despeses, com a fons provisionals.

Però també hi ha entrebancs i un dels primers d'aquesta nova etapa el tindrà la Comissió i el seu cap polític amb l'Intendència, a l'Oficina de Béns Nacionals. No és la primera vegada que hi ha problemes de coordinació, i també d'entesa, entre Hisenda i Govern civil, ho hem vist al capítol anterior quan l'any 1838 no volen avançar als diners pel trasllat dels llibres. Ara hi tornarem. En aquest cas el protagonista és en Jacint Pla, comissionat d'Hisenda i personatge funest, ben conegut pels historiadors, de renom Xafarucs, per la poca cura que va tenir amb els documents i llibres de Poblet, i dels convents en general; s'escriu que els guardava abans del trasllat a Tarragona en un magatzem de Reus en males condicions, i plens d'humitat. Segons Eduard Toda el van destituir per 'males pràctiques'.¹³⁵

Els problemes entre l'Administració d'Hisenda i el Govern civil es documenten sovint a tot l'Estat perquè les atribucions i l'organització estan mal formulades, i les mancances de base porten problemes de coordinació. En el nostre cas la Comissió té constància que a l'oficina de Bens Nacionals hi ha una partida amb documents i llibres procedents del Monestir de Poblet i es proposa recollir-los perquè han de passar a formar la Biblioteca. Per Francisco Belsa es tracta d'una entrega indeguda del comissionat perquè els llibres els ha de recollir la comissió provincial (abans comissions civils), i cal que es dipositin a les seves dependències; en Jacint Pla no ho veu igual i manifesta que hi té drets perquè ell, junt amb Antonio Ayala, n'han fet l'inventari i no està disposat a que se'ls enduguin sense més, i sembla que compta amb el recolzament de l'Intendent. Es tracta d'una remesa amb llibres i documents barrejats; els documents, si estan relacionats amb títols de propietat, cal que vagin a Hisenda. I aquí se situa el conflicte, quan el mes de març de 1845 des de la comissió es demana a l'Intendent que posi el dipòsit a la seva disposició per tal de procedir a un nou inventari, ben fet atenent a les normatives de la Comissió Central, i es

¹³⁵ Eduard TODA I GÜELL *Història d'Escornalbou*, p. 259-277.

farà amb persones capacitades, respectables, i segons relata Francisco Belsa, ho faran també per amor a l'art. L'inventari de Jacint Pla i Antonio Ayala era, com els que es feien des d'Intendència en relació amb els llibres i objectes artístics, genèric, i sense referències que en permetessin la identificació; i per tant, cal tornar-lo a fer.

En el marc de la Comissió preocupa també força que aquesta partida està guardada en males condicions, cal afanyar-se, per a poder salvaguardar els llibres i documents de Poblet. I aquest fet l'ha informat també la Societat Econòmica d'Amics del País a Tarragona, que detalla que estan en un estat de gran abandonament. En canvi, des de la Comissió Provincial s'assegura que els que hi ha dipositats a l'Acadèmia de Nobles Arts estan en millors condicions; almenys no es tem pel seu empitjorament.

En conseqüència, el cap polític veu clara i urgent la seva intervenció, i el 25 d'octubre de 1845 envia a la Intendència dos eclesiàstics perquè vegin i valorin els fons; i el 28 del mateix mes encarrega a Ramon Mata que faci l'inventari al local de l'Acadèmia de Nobles Arts; hi ha molta feina perquè cal fer la transcripció dels documents i veure quins serien els que es quedaria Hisenda vinculats amb títols de propietat. Però des d'Intendència, el 7 de novembre no deixen prendre la partida de llibres i documents adduint que hi falten papers i les formalitats necessàries. En Francisco Belsa ha fet més gestions per salvar aquests llibres i documents, conscient de la seva importància; assegura que hi ha una part molt important de l'Arxiu de Poblet, i s'ha contactat i acordat amb l'Arxiu de la Corona d'Aragó perquè en facin la tria, coneixedors com seran de la seva vàlua. Però això no agrada a Hisenda que es nega a les entregues. El cap polític, en un llarg expedient, es queixa formalment a la Comissió Central de les continuades negatives d'Hisenda, i demana la intervenció del ministre de Governació, ja que cal que es faci càrrec de la importància dels documents mencionats, que s'estan malmetent greument. L'intendent sembla que entregarà els llibres i que els pergamins es distribuïran segons correspongui a cada àrea, hisenda o biblioteca/arxiu. La reclamació formal d'aquest tema des de la Comissió Central es fa el 18 de març de l'any 1846 demanant l'entrega dels llibres de la Intendència de Tarragona a la Comissió, així com altres que hi poguessin haver en poder dels intendants. El mes d'abril de 1846 la Comissió Provincial de Tarragona dona notícia que han arribat els llibres que hi havia a la Intendència, suposem

que podria tractar-se d'aquesta partida. Des de Madrid es van reclamar els Índexs, es recorda que no es poden vendre llibres; a Tarragona però no donen a l'abast, asseguren que no venen pas els llibres però que no poden avançar els índexs, amb tantes entrades de llibres.

Durant l'any 1846 es produeixen també dues importants recuperacions de llibres que arriben a Tarragona: una primera de 428 volums procedents de la vila de Montblanc, i que correspondrien a la Biblioteca del virrei de Nàpols Pere Antoni d'Aragó dipositada a Poblet el segle XVII i ara a la Biblioteca Provincial. Francisco Belza parla del reconeixement que va fer el 19 de febrer de 1846 de l'edifici del convent dels franciscans de Montblanc i que va trobar una porció de llibres enquadernats en tafilet, procedents del Monestir de Poblet i que atribueix equivocadament al rei Pere. Sortosament es van conservar en bones condicions i el l'administrador de béns nacionals del districte de Montblanc no va posar cap inconvenient en trametre'ls a Tarragona directament a la Comissió de Monuments, fent-se càrrec de les despeses de conducció.

La segona, procedent del Monestir de Santes Creus, es dona notícia a la comissió provincial de Monuments reunida el mes de juliol de l'arribada l'arribada de quatre carretades de llibres conduïts des de Vila-rodona, i se n'estableix el pagament per la conducció. Es constata que serien els últims que calia recollir.

La Comissió Central, a finals del mes de juliol, celebra que a Tarragona hi hagi 4.000 volums més i que no han de parar els treballs en la seva identificació, i s'assegura que la Biblioteca de Tarragona serà una de les més riques de la nació. S'assabenta també que el 28 de juliol s'ha nomenat bibliotecari de la biblioteca provincial D. Joaquín Caballero, prevere, i exfrare franciscà exclaustat, que havia conegut els llibres de jove, a les biblioteques dels convents franciscans en aquest cas d'Escornalbou i a la ciutat de Tarragona.

4.2 Joaquim Caballero, primer bibliotecari, i obertura al públic (1846-1847)

Joaquim Caballero era prevere, professor de religió, home d'una vasta cultura religiosa,

estava disposat l'estiu de 1846 a fer front als 10.000 volums que estaven dipositats llavors a la Plaça Pallol. Havia estat nomenat bibliotecari el 28 de juliol, i des de 1844 amb la constitució de la Comissió de Monuments que es reclamen uns índexs que permetin identificar les col·leccions bibliogràfiques salvades dels convents i monestirs de la demarcació tarragonina.

Després de deu anys, una primera afirmació és que dels que es van reunir n'hi va haver més que no van arribar, tal com hem vist en els capítols anteriors, especialment pels successos convulsos als quals es van enfrontar convents i monestirs al llarg del segle XIX, fins el 1835, en què els frares van fugir tement per la seva vida. I una altra problema no menys greu, és saber en quines condicions van arribar després d'anys ocultats, o en dipòsits / llocs en condicions precàries, i finalment quants realment es van poder preservar. Les apreciacions que s'han anat fent fins ara sobre l'estat de les col·leccions des de diferents àmbits sempre ha posat l'accent en llibres truncats, amb humitats i que estaven amuntegats.

Entretant a Tarragona ha començat fa poc mesos l'Institut d'Ensenyament Secundari, al mateix lloc, a la plaça Pallol, ambdós contemplats al Pla d'instrucció pública. L'administració provincial, al pressupost de la Diputació de l'any 1846 consta la Biblioteca Provincial, junt amb l'Institut d'Educació Secundària, la Comissió de Monuments, entre d'altres. Les biblioteques han de cuidar les classificacions, han de formar índexs exactes i metòdics, per matèries i per autors; han de proporcionar un horari, i cal que en procurin el seu augment.¹³⁶

A Tarragona Joaquim Caballero tenia molta feina per davant; informa a la Comissió Central de Monuments¹³⁷ del que va fer tan bon punt va arribar a la Biblioteca: va trobar els llibres amuntegats i els va col·locar en prestatges per tal de preservar-los de la humitat que estava ja inutilitzant-se una bona part. Explica que aquesta tasca era imprescindible

¹³⁶ Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona. *Boletín oficial de la provincia*, Circular 37, Registre 144 (1845, 17 de febrer).

¹³⁷ Archivo de la Real Academia de San Fernando, enero 1847. [Correspondència. Esborranys sense numerar].

més que no pas posar-se a elaborar l'índex que tan li reclamen. Abans de poder-lo fer, continua explicant, li calia saber les obres que estaven senceres entre els més de 10.000 volums, i les va haver d'escampar per tal d'anar completant les obres; també al mateix temps anava separant per matèries, i en aquesta era la tasca que es va fer des del mes de juliol, i es continuava fent el mes de desembre de 1846, data en què es tramet l'informe. La Comissió Central, el gener de 1847, aprova la feina feta, encoratja que continuïn els treballs i que se'n faci la memòria anual, i és clar, quan abans millor, els índexs.

El 18 de gener de 1847 es publica al *Boletín oficial de la provincia* que s'obre al públic, sota la direcció de Joan Soler, director interí de l'institut de segon ensenyament, i es qualifica l'obertura com una *operació de gran interès*. També es fa referència a un petit museu amb peces que tenia reunides l'Acadèmia de Nobles Arts, que ha de servir de base al Museu Provincial, on cal també fer un inventari, que quedaria a càrrec del bibliotecari.¹³⁸ De l'obertura en dona també notícia a la *Gazeta de Madrid* el 28 de febrer de 1847, tot remarcant la importància de reunir 9.000 volums de riqueses literàries que formaven part de les destacades biblioteques de monestirs i convents, que van ser molt afectades per la destrucció de 1835.¹³⁹ I en el mateix butlletí oficial, el cap polític, Francisco Belza, en fa una àmplia descripció, tot definint les biblioteques com a grans vehicles d'instrucció pública i mitjans auxiliars d'ensenyament, que s'obrirà als estudiosos de totes classes de la societat, en horari de matí i tarda, de deu a dotze del matí i de les tres a dos quarts de cinc de la tarda.

El cap polític remarca que no ha defallit per crear la biblioteca a la capital, i finalment ho ha aconseguit, ajudat per Josep Aleu i per l'eclesiàstic Joaquim Caballero; repassa els convents i monestirs d'on provenen les obres: «*Poblet i Scala-Dei, dels convents de Sant Francesc, Escornalbou, Sant Domènec i Descalços d'aquesta ciutat, dels Mínims i Descalços de Valls i dels Recol·lectes d'Alcover, i particularment del ric llegat de llibres que va fer generosament el difunt Sr. Foguet, canonge de la Metropolitana Església, i el retrat de qual està a la mateixa biblioteca per la veneració de tots els concurrents*». És

¹³⁸ Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona. *Boletín oficial de la provincia*. 1847, 18 de gener.

¹³⁹ *Gazeta* núm. 4519. 1847, 28 de febrero <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1847/4519/A00001-00001.pdf>> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

interessant el reconeixement al canonge Ramon Foguet i Foraster (1729-1794), que tingué la voluntat que la seva biblioteca personal, llegada als franciscans, fos oberta a la ciutat.

En Francisco Belza descriu també les seccions de la biblioteca, dividida en diverses seccions que comprenen la filosofia antiga amb tots els estudis clàssics, morals i físico-matemàtics, la teologia, jurisprudència, dret canònic, història eclesiàstica, història profana, arqueologia, oradors sagrats i bíblics, sants pares grecs i llatins i manuscrits del segle XII. Aquesta serà la base d'una gran biblioteca mereixedora de la província, que posseirà després que els seus recursos permetin augmentar-la amb totes les obres modernes d'història, literatura, administració, dret públic, física, química, història natural i tractats internacionals. És important veure com es reconeixen les mancances i es dedueix la poca adequació al servei de la instrucció pública, però per altra part, no es vol retardar la seva obertura. A partir d'aquest moment la Biblioteca continua la seva trajectòria, en una primera etapa de salvaguarda, que va més enllà de 1947 i a la qual el prevere Joaquin Caballero hi dedica tots seus esforços amb ben pocs recursos.

PART II

Estudi de les marques de propietat. El cas dels fons d'Escornalbou

CAPÍTOL 4

ESTUDIS DE PROCEDÈNCIA I MARQUES DE PROPIETAT. LA BIBLIOTECA PÚBLICA DE TARRAGONA

1. ELS ESTUDIS DE LES PROCEDÈNCIES I LES MARQUES DE PROPIETAT A LES COL·LECCIONS PATRIMONIALS
2. ELS PROJECTES EUROPEUS DELS ESTUDIS DE LES PROCEDÈNCIES. ESTAT DE LA QÜESTIÓ
3. CATÀLEGS, CATÀLEGS COL·LECTIUS I INFORMACIONS DE PROCEDÈNCIA. ELS REPTES
4. LA BIBLIOTECA PROVINCIAL DE TARRAGONA: COL·LECCIONS PATRIMONIALS I PROCEDÈNCIES
 - 4.1 Les col·leccions de la Biblioteca Provincial de Tarragona
 - 4.2 Procedències, estudis de procedències i necessitat de projecte

1. ELS ESTUDIS DE LES PROCEDÈNCIES I LES MARQUES DE PROPIETAT A LES COL·LECCIONS PATRIMONIALS

Des de finals dels anys noranta del segle XX ha crescut l'interès pels estudis de procedències dels exemplars conservats a les biblioteques, i per aquest motiu les marques de propietat, com a principal element, han estat un focus d'interès.¹⁴⁰ Dins de la categoria de marques de propietat trobem als exlibris, els segells o els escuts heràldics. El concepte de les informacions de procedència és més ampli, recolliria a més de les marques de propietat, per exemple, les anotacions manuscrites. Més recentment s'han incorporat les marques de lectura, els subratllats o les censures, i també en formarien part els elements decoratius o les enquadernacions.¹⁴¹ Com ens assenyala Neus Verger «els prestatges de les biblioteques amaguen altres testimonis com ara les antigues signatures topogràfiques, notes de compra, notes *ad usum*, glosses, proves cal·ligràfiques, notes de censura, etc., que constitueixen també senyals que identifiquen la història d'un exemplar. Notes d'aquest gènere, així com altres marques de naturalesa diferent presents en els llibres, són identificats i elevats a la categoria de «còpia individual»;¹⁴² només una part d'aquestes informacions s'han recollit i descrit en els catàlegs tradicionals amb més o menys rigor; aquest és un aspecte important i que desenvoluparem més endavant.

L'interès per les marques de propietat durant els segles XVIII i XIX provenia només de bibliòfils i col·leccionistes que buscaven en determinades procedències un valor afegit

¹⁴⁰ David PEARSON. *Provenance research in book history: a handbook*. London: British Library; New Castle: Oak Knoll Press, 1994; reimpresso, con una nueva introducción, 1998. Nueva edición ampliada, 2019. --«Provenance and rare book cataloguing: its importance and its challenges». Shaw, David J. (ed.). *Books and their owners: provenance information and the European cultural heritage: papers presented on 12 November 2004 at the CERL conference hosted by the National Library of Scotland, Edinburgh*. London: CERL, 2005, p. 1-9.

¹⁴¹ Diego NAVARRO BONILLA. «Las huellas de la lectura: marcas y anotaciones manuscritas en impresos de los siglos XVI a XVIII». *Libro y lectura en la Península Ibérica y América: siglos XIII a XVIII*. [Valladolid]: Junta de Castilla y León, 2003, p. 243-287.

¹⁴² Isabel, ASTALS, et al. «La base de dades *Antics posseïdors* de la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona». *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, 24 (2010); p. 1 <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/13685/1/astals_bid_24.pdf> [Consulta: 17 d'octubre de 2020].

a la seva possessió. Ben diferent però ha estat el cas de les anotacions dels llibres que tradicionalment eren considerades defectes que restaven importància al seu valor, i d'aquí la moda, sobretot a finals del segle XVIII i principis del XIX, per desmuntar llibres i rentar les fulles per eliminar les marques de tinta ofensives, pràctica que avui lamentem ja que considerem que un llibre antic comentat és sempre més interessant d'un altre que sigui impecable, i sense cap marca.

Per altra banda, en els estudis sobre les procedències, David Pearson,¹⁴³ acadèmic de renom al camp de la història del llibre i exdirector de la University of London Research Library Services, a finals dels anys noranta, va ser un dels primers autors en posar de manifest la importància de l'exemplar, i que més ha influït en projectes i investigacions en el marc del Consorci de Biblioteques Europees de Recerca, CERL. Aquest organisme va promoure i aglutinar les investigacions sobre les procedències com a línia de treball, i es van desenvolupar des de finals dels noranta estudis en diferents països.¹⁴⁴ Per Pearson és fonamental considerar els llibres i les biblioteques com a parts integrants del patrimoni cultural, i com a tals, contenen un valor històric i de recerca que va més enllà dels objectius per les que van ser formades en els seus orígens. En els llibres antics el valor de la investigació més enllà del seu contingut textual, i el reconeixement dels valors que contenen els fa cada vegada més importants, malgrat que el seu valor textual pugui disminuir. Els llibres i les biblioteques són història en un sentit completament positiu, contenen propietats úniques en el teixit del patrimoni cultural, amb una riquesa de significats que cal preservar i interpretar. Fins a quin punt es conservin en el futur estarà fortament influït pels valors que la societat els atribueixi.¹⁴⁵

Tradicionalment la identificació de l'edició en el llibre antic ha suposat un dels reptes de la bibliografia i continua tenint un notable valor per analitzar impresos antics. El llibre en

¹⁴³ David PEARSON. *Books as history: the importance of books beyond their texts*. New Castle: Oak Knoll Press, 2008.

¹⁴⁴ *Books and their owners: Provenance information and the European cultural heritage Papers presented on 12 November 2004 at the CERL conference hosted by the National Library of Scotland, Edinburgh* edited by David J. Shaw <http://documents.cerl.org/publications/cerl_papers_v.pdf> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

¹⁴⁵ David PEARSON. «Libraries as history: the importance of libraries beyond their texts», 2007. <<https://sas-space.sas.ac.uk/645/1/libsashistory.pdf>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

ús, a través de les seves marques d'ús o propietat, revela que més enllà de l'edició hi ha nombroses preguntes sense respondre del pas dels llibres d'unes col·leccions a unes altres, així com dels usos dels llibres al llarg del temps.¹⁴⁶ Preguntes que s'han formulat en els últims anys, bibliotecaris i investigadors en un context d'interès creixent per l'impacte social dels llibres i per la història de la lectura, que també s'ha convertit en una àrea de ràpid creixement.¹⁴⁷

Les informacions de procedència esdevenen extraordinàriament valuoses perquè proporcionen dades precises sobre la història de la lectura, pública i privada, és a dir, dels gustos culturals d'una època, sobre la història de les biblioteques i sobre el comerç del llibre. Per altra banda, i en paraules de Pearson, «un llibre anotat ens pot donar una visió directa de la interfície entre autor i lector, pot demostrar no només que definitivament es va llegir un text i absorbit, però també com es va rebre».¹⁴⁸

En el cas concret de les marques de propietat, aquestes ens permeten reconstruir la col·lecció i donar una imatge de la comunitat de lectors al voltant de les biblioteques. Les biblioteques reconstruïdes a través de les marques ens permeten entendre com es van formar les col·leccions, quins van ser els usuaris potencials (i reals) i quins usos van tenir, de tal manera que l'anàlisi de les anotacions formaria part d'una visió més global de la història social i cultural del llibre. La reconstrucció de les biblioteques privades i institucionals més enllà de poder-les comparar amb altres col·leccions del seu temps, ens poden aportar informacions més àmplies sobre la propietat dels llibres al llarg dels segles, mirant les tendències canviants en la llengua o el tema.¹⁴⁹ Podrem veure quins llibres eren populars i que no ho eren tant, dada que no sempre es correspon amb el major nombre de

¹⁴⁶ Pedro J. RUEDA; Dolors SAUMELL. «Les marques de propietat dels llibres de la Biblioteca d'Escornalbou: un patrimoni recuperat». *Item: revista de biblioteconomia i documentació*, 65-66, (2019), p. 100-116 <<http://hdl.handle.net/2445/132146>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

¹⁴⁷ Marcia REED. «Provenance of rare books». *Encyclopedia of library and information sciences*, edited by John D. McDonald and Michael Levine-Clark. 4th Edition. Boca Raton, FL: CRC Press, 2017, p. 3766-3773. <<https://doi-org.sire.ub.edu/10.1081/E-ELIS4>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

¹⁴⁸ David PEARSON. «Libraries as history: the importance of libraries beyond their texts», 2007, <<https://sas-space.sas.ac.uk/645/1/libsashistory.pdf>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

¹⁴⁹ Gonzalo SÁNCHEZ-MOLERO. «Metodologías de la investigación sobre procedencias en las bibliotecas con fondos antiguos». A: Carpallo Bautista, M. Olivera Zaldúa (eds.). *El patrimonio bibliográfico y documental: diferentes metodologías de investigación, idénticos objetivos*. Madrid: Fragua, 2020, p. 121-166.

llibres conservats. Segons David Pearson les col·leccions especials i patrimonials adquireixen un valor de recerca superior a la suma de les seves parts. Els investigadors més enllà de la lectura dels textos, busquen en les informacions de procedències dels exemplars, dades i materials que els permetin un millor coneixement de la història cultural de l'època.

2. ELS PROJECTES EUROPEUS DELS ESTUDIS DE LES PROCEDÈNCIES. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

La traçabilitat dels exemplars ofereix perspectives innovadores d'estudi, tal com s'observa en el renovat interès per estudiar-ne les procedències. La reconstrucció de biblioteques utilitzant les marques de propietat es combina amb els registres dels catàlegs, cosa que pot aportar noves pistes sobre l'estratigrafia de les col·leccions patrimonials.

En el cas dels manuscrits, les marques de procedències s'han treballat des de fa temps i han assolit projectes importants com serien els de Bibale (<http://bibale.irht.cnrs.fr/>), impulsat des de l'Institut de recherche et d'histoire des textes del Centre national de la recherche scientifique.¹⁵⁰ A través d'un sistema d'associacions entre registres, Bibale permet, d'una banda, reconstruir la trajectòria de cada manuscrit fins a la col·lecció on es conserva avui, a través de biblioteques medievals i modernes, col·leccions públiques i privades, vendes i col·leccions de llibreries i, per altra banda, per descobrir les diverses col·leccions que han existit al llarg dels segles. A l'actualitat ja compta amb més de 13.500 marques de procedència, i 450 altres recursos. Els registres de Bibale inclouen la descripció dels exlibris, dels escuts i d'altres marques de procedència dels manuscrits conservats però també donen notícia de manuscrits ressenyats a altres fonts com serien els inventaris i els catàlegs, les cròniques o la correspondència.¹⁵¹

¹⁵⁰ Hanno WIJMAN. «The Bibale Database at the IRHT: a digital tool for researching manuscript provenance». *Manuscript studies: a journal of the Schoenberg Institute for Manuscript*, 1, 2 (2016), p. 328-341. <<https://doi.org/10.1353/mns.2016.0020>> [Consulta: 20 d'octubre de 2020].

¹⁵¹ Hanno WIJMAN. «The Bibale Database at the IRHT: a digital tool for researching manuscript provenance». *Manuscript studies: a journal of the Schoenberg Institute for Manuscript*, 1, 2 (2016), p. 328-341. <<https://doi.org/10.1353/mns.2016.0020>> [Consulta: 20 d'octubre de 2020].

Un altre gran projecte és el de *Mapping Manuscript Migrations*, coordinat per Toby Burrows a la University of Oxford (<http://mappingmanuscriptmigrations.org/>). Es defineix com un portal semàntic per trobar i estudiar manuscrits i els seus moviments, basat en col·leccions vinculades del Schoenberg Institute for Manuscript Studies, les Biblioteques Bodleianes i l'*Institut de recerca i història dels textos*. És important destacar que a través de l'ús de Linked Open Data, *Mapping Manuscript Migrations* està enllaçat amb les més importants bases de dades / projectes de manuscrits com són Bibale, Medieval Manuscripts in Oxford Libraries i Schoenberg Database of Manuscripts. Per exemple, hem localitzat dos manuscrits procedents del Monestir de Poblet que han passat per diversos posseïdors; destaca el de Sant Bernat de Claravall datat al segle XII que va estar en possessió de Thomas Phillipps (1792-1872), col·leccionista i antiquari anglès que va arribar a reunir prop de 60.000 manuscrits, però no els va poder arribar a classificar en vida. D'aquest fet es dedueix que almenys dos dels manuscrits de Poblet van arribar a Londres abans de 1872.

Tal com hem vist, un dels organismes capdavanters en les iniciatives sobre procedències és el CERL, Consorci de Biblioteques Europees de Recerca, que des dels anys noranta suma esforços per incorporar la investigació de procedència entre els seus objectius prioritaris.¹⁵² En els primers moments la idea era el poder enllaçar la informació biogràfica i bibliogràfica sobre els primers posseïdors dels llibres amb les seves marques de propietat i crear un instrument que fos útil tant pels catalogadors com pels investigadors. De retruc, el treball del CERL contribueix a la salvaguarda de les col·leccions preservades, ja que les marques de propietat són elements distintius, i en ocasions poden ser clau per recuperar peces robades o denunciar la presència de llibres de procedència il·lícita.

Aquests projectes estan basats en el treball cooperatiu, sobretot per l'elevada dispersió de les biblioteques a Europa; en aquest són importants la transparència informativa sobre els procediments, l'organització de grups de treball i seminaris, o la bona comunicació de les dades obtingudes. Un altre premissa es el fet d'estar molt atents a les noves necessitats de bibliotecaris i d'investigadors.

¹⁵² David J SHAW. (ed.). *Books and their owners: provenance information and the European cultural heritage: papers presented on 12 November 2004 at the CERL conference hosted by the National Library of Scotland. Edinburgh*. London: CERL, 2005.

Des dels anys noranta el CERL va desenvolupar importants recursos que recullen el registre de dades de procedència en diferents nivells de detall, tant de manuscrits com de llibres des dels inicis de la impremta manual, entre 1455 i 1830; compta amb l'avantatge de poder reunir els catàlegs de les principals biblioteques d'investigació i universitàries europees i americanes en una important base de dades, en constant creixement, i que registra les dades de procedències: *The Heritage of the Printed Book Database (HPB)* <<https://www.cerl.org/resources/hpb/main>>; conté més de tres milions de registres i està únicament disponible des de les biblioteques participants al projecte.

En els estudis sobre procedències hi ha altres recursos de primer ordre com el *Thesaurus CERL* <https://www.cerl.org/resources/cerl_thesaurus/main>, que conté informació multilingüe sobre noms i variants de persones i llocs relacionats amb llibres del període de la impremta manual (1455-1830), i com a tal és una eina de recerca essencial per a estudiosos i bibliotecaris d'aquest període. En aquest sentit els fitxers d'autoritats són aportats per les biblioteques membres del CERL i s'han anat ampliant també a informacions biogràfiques i bibliogràfiques sobre els autors, o en el cas dels noms de lloc, coordenades i localitzacions als mapes.

Un altre projecte de primer ordre centrat en les procedències és *The Material Evidence in Incunabula (MEI)* <<https://www.cerl.org/resources/mei/main>> està dissenyat específicament per registrar i buscar aspectes materials dels llibres impresos del segle XV captant la propietat i altres proves de procedència com ara enquadernacions, anotacions de manuscrits, preus de llibres i llibrets. Aquest projecte està coordinat per Cristina Dondi. S'ha aplicat el mateix model als llibres impresos italians posteriors a 1500 en una base de dades, *Patrimoni* <<https://data.cerl.org/patrimoni/search>>, desenvolupada entre 2016 i 2018, i coordinada per Laura Carnelos. En la mateixa línia d'estudiar la història nacional del llibre, el CERL allotja recursos com *Early Book Owners in Britain* <<https://www.cerl.org/help/ebob/main>> creats per Margaret Lane Ford; en aquest cas es tracta de la història dels primers llibres britànics, incloent els llibres privats de finals del segle XV i principis del XVI, reunits a partir dels elements de procedències, comptant amb més de 4300 obres.¹⁵³

¹⁵³ Marieke VAN DELFT. «Researching provenance with two new tools developed by the Consortium of European Research Libraries (CERL)» *Quaerendo* 50.1-2 (2020): 194-206. <<https://doi-org.sire.ub.edu/10.1163/15700690-12341461>> [Consulta: 19 d'octubre de 2020].

Tots els recursos esmentats fins ara es basen en el text, i aquest fet suposa una limitació important perquè la procedència sovint es manifesta físicament, i s'associa a imatges com serien exlibris, signatures, inscripcions o segells. Les tecnologies informàtiques i l'ús de les imatges han permès una millor comprensió de la funció cultural i social dels llibres;¹⁵⁴ tant en els manuscrits, com en el posterior ús de les xilografies les imatges aporten informacions que han permès avenços sense precedents.

En un primer moment en el marc del CERL, i des del 2009, David Shaw va obrir una secció que es dedicava a respondre consultes de procedència, les descripcions amb la inclusió de les imatges. Ben aviat es va demostrar insuficient i es va desenvolupar en el marc del grup de treball sobre procedències del CERL una base de dades en accés obert que es va finalitzar el setembre de 2019, *Provenance Digital Archive (PDA)* https://www.arkyves.org/r/section/him_CERLPDA/; aquí es poden emmagatzemar i buscar imatges de marques de procedència, connectades a altres recursos del CERL, i també a altres bases de dades de procedències. El mes de juny de 2020 es van publicar les pautes pel seu ús.¹⁵⁵

D'aquests projectes en volem destacar el Material Evidence Incunabula (MEI), pel seu impacte en el sector professional i en la investigació; per la captura dels registres bibliogràfics utilitza [Incunabula Short Title Catalogue \(ISTC\)](#) de la British Library. Més enllà de la catalogació compartida i de la recerca integrada es va veure una gran capacitat per examinar la distribució i l'ús dels exemplars de les edicions dels incunables. MEI ha estat posat com a exemple i ha estat considerat com el paradigma del concepte dinàmic de procedència en el món del llibre, identificant les etapes de moviment, en base als elements recollits en les procedències, marques i notes de propietat, enquadernacions i

Marieke VAN DELFT. «A new tool for describing provenance images: CERL's Provenance Digital Archive». *Printing R-Evolution and Society 1450-1500*. Edizioni Ca'Foscari, 2020. <<https://doi.org/10.30687/978-88-6969-332-8/034>> [Consulta: 19 d'octubre de 2020].

¹⁵⁴ Matilde MALASPINA, ZHONG, Yujie. «Image-matching technology applied to Fifteenth-century printed book illustration». *Lettera matematica* 5.4 (2017): 287-292 <https://www.researchgate.net/publication/321949173_Image-matching_technology_applied_to_Fifteenth-century_printed_book_illustration> [Consulta: 13 d'octubre de 2020].

¹⁵⁵ *Guidelines for uploading and describing images in the CERL Provenance Digital Archive* <<https://www.cerl.org/resources/provenance/pgguidelines>> [Consulta: 13 d'octubre de 2020].

altres notes. En paraules de Cristina Dondi, coordinadora del projecte, s'ha evidenciat que les biblioteques són entitats estàtiques però els llibres són dinàmics, entren i surten de les biblioteques, es perden o sobreviuen en altres indrets. Això ens permet comprendre tendències a llarg termini també en les compres i en la formació de les col·leccions.¹⁵⁶

De forma global, aquests projectes revelen el procés de patrimonialització dels llibres, la mobilitat geogràfica i l'evolució de l'interès, al llarg del temps per determinats materials convertits en objecte de col·lecció; com hem vist, estan basats en les grans biblioteques europees i americanes, on s'inclouen part de les universitàries. Des del nostre país s'han afegit també a aquestes iniciatives la Universitat de Barcelona, que ha format les bases de dades de marques d'impressors i antics posseïdors; més recentment ha afegit registres i documents digitals a recursos com *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW), el *CERL Thesaurus* (per a la inclusió d'impressors i antics propietaris de les col·leccions de reserva), *Material Projecte Evidence in Incunabula*, la biblioteca digital Europea, el projecte *Footprints: Jewish Llibres a través del temps i el lloc*, *Iberian Books*, la procedència de les biblioteques dels jesuïtes europeus.¹⁵⁷

En aquest context les biblioteques universitàries s'han afegit a aquestes iniciatives en comptar amb importants fons patrimonials i grups de recerca actius en l'estudi de les col·leccions; n'és un exemple el *Grupo de Patrimonio Bibliográfico de la Red de Bibliotecas Universitarias Españolas (REBIUN)* <<http://blog.uclm.es/exlibris/>> que té per objectiu la difusió del patrimoni bibliogràfic de les biblioteques universitàries que en formen part, i cada dos anys celebra jornades dedicades. Des d'altres centres patrimonials importants com seria el cas de l'Ateneu Barcelonès s'han consolidat també la realització de jornades dedicades al patrimoni, especialment al bibliogràfic des de l'any 2010. Com a esdeveniment d'interès el març de 2016 va tenir lloc a la Universitat de Salamanca la

¹⁵⁶ Cristina DONDI. «The mapping of the early Italian book heritage around the world, from distribution to dispersal: lectio magistralis in Library science». *The mapping of the early Italian book heritage around the world, from distribution to dispersal*, 2020, p. 1-60.

¹⁵⁷ Neus VERGER. «The Rare Book and Manuscript CRAI Library of the University of Barcelona inside the process management model». *Ponència a: 12th Qualitative and Quantitative Methods in Libraries International Conference (QQML2020)*. 26-29 May 2020. Athens, Greece. Virtual. 2020.

REBIUN-CERL Conference, centrada en les procedències; aquí es van presentar els treballs des del CRAI Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona, la base de dades d'antics posseïdors <<https://crai.ub.edu/sites/default/files/posseidors/home.htm>>, la base de dades de la Universitat de Salamanca <<https://bibliotecageneralhistorica.usal.es/>>, i el portal que tracta sobre els antics posseïdors de la Universitat Complutense <<https://biblioteca.ucm.es/historica/procedencias-1>>.

Les biblioteques públiques provincials disposen de fons patrimonials importants procedents de convents i monestirs, però a hores d'ara estan insuficientment treballats, i en general, tampoc s'han posat prou en valor. No s'han iniciat pràcticament estudis amb dades de procedències, i s'han impulsat poques recerques d'altres tipus. Algunes d'aquestes biblioteques estan encara fent catalogacions i revisions d'exemplars, lluny de participar en les línies de recerca i en els projectes europeus.

3. CATÀLEGS, CATÀLEGS COL·LECTIUS I INFORMACIONS DE PROCEDÈNCIES. ELS REPTES

Sovint, els catàlegs, impresos o automatitzats, informaven poc les marques de propietat i dels antics posseïdors que s'anotaven, quan es feia, sense normalitzar, cosa que ha dificultat la recuperació dels catàlegs en línia.¹⁵⁸ En els casos d'altres elements com anotacions o dades sobre l'enquadració, en la major part de casos no s'han afegit; la tendència general ha estat considerar-les dades d'ús local i per tant, no han estat públiques.

La realitat dels nostres catàlegs patrimonials demostra que les dades dels antics posseïdors s'ha fet de manera molt diferent en cada cas, amb escassa uniformitat terminològica i poca o nul·la visibilitat en les eines de cerca en línia; fet que ha comportat que les dades d'exemplar provinents de les catalogacions no s'han integrat de forma fàcil en els projectes cooperatius, i aquest ha estat un problema greu. A l'altra banda, tampoc és

¹⁵⁸ Michaela SCHEIBE. «The 'biography of copies': provenance description in online catalogues». Bettina Wagner, Marcia Reed (eds.), *Early printed books as material objects: proceedings of the Conference Organized by the IFLA Rare Books and Manuscripts Section, Munich, 19-21 August 2009*, Walter de Gruyter, 2010, p. 269-278.

fàcil des dels investigadors el poder localitzar i entendre amb facilitat les dades de procedències que estan introduïdes als catàlegs.

Des dels entorns professionals s'ha vist la necessitat de millorar els estàndards de catalogació perquè puguin incloure i recuperar els elements de les procedències; s'és conscient que el repte és aconseguir un equilibri entre les normes i els estàndards i la incorporació d'elements que puguin reflectir el valor de les col·leccions; cal descriure els llibres acuradament i en el context en què es van produir i evolucionar. Aquesta tasca per altra part, tractant-se de fons patrimonials, no es gens fàcil, i evidencia la necessitat de formació professional en la identificació i transcripció acurada tant de les marques de propietat com d'altres elements. A més, aquestes descripcions augmenten molt el temps invertit en el procés de catalogació.

Un altre problema no menys greu és que les informacions de procedència es recuperen poc en els catàlegs col·lectius, tot i recuperar-se en els OPAC locals; en aquest punt també els professionals són conscients de la importància dels catàlegs col·lectius en la recuperació de les informacions de procedència. La reconstrucció de biblioteques històriques en base a les procedències en tots els casos exigeix la cerca a multitud de fonts disperses, fet que també planteja Ana Santos respecte a la biblioteca de la Universitat Complutense.¹⁵⁹

Autors com Tony Curwen i Gunilla Jonsson, l'any 2006, van centrar aquests problemes a escala global, a través de l'anàlisi de diferents catàlegs i en el paper clau que tenen els catàlegs col·lectius.¹⁶⁰ Des de llavors ha augmentat la presa de consciència des del sector professional que junt als avenços tecnològics, les digitalitzacions i els treballs cooperatius han repercutit en la visualització internacional de les col·leccions. En aquest sentit, en el cas de Catalunya el *Consorci de Serveis Universitaris de Catalunya*, CSUC, va elaborar

¹⁵⁹ Ana SANTOS ARAMBURO, et al. «La Biblioteca Histórica de la Universidad Complutense: una primera aproximación a sus procedencias, *La Memoria de los libros: estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*», bajo la dirección de Pedro M. Cátedra y María Luisa López-Vidriero. Salamanca: Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, 2004, t. II, p. 265-286.

¹⁶⁰ Tony CURWEN et al. «Provenance and the itinerary of the book: recording provenance data in on-line catalogues» *Imprints and owners: recording the cultural geography of Europe. Papers presented on 10, 2006*, p. 31-47.

eines de visibilitat i cerca com el portal Col·leccions especials de les biblioteques de Catalunya i la Memòria Digital de Catalunya (creada l'any 2006) i va promoure unes pautes de catalogació de col·leccions especials i fons personals (2012), amb l'objectiu d'unificar criteris catalogràfics.¹⁶¹ També des del *Grupo de Patrimonio Bibliográfico de REBIUN* l'any 2013 es recomana a totes les biblioteques universitàries amb fons anteriors a 1900 que incloguin als seus catàlegs les dades relatives a la procedència dels exemplars quan hi constin exlibris, signatures o qualsevol tipus d'informació que permeti la identificació d'un antic posseïdor o d'un antic usuari, i cal fer-ho creant punts d'accés recuperables.¹⁶² Darrere d'aquestes recomanacions hi ha la conscienciació que cada llibre i cada volum és un producte històric per ell mateix i arrossega la seva pròpia història.

Ara bé, les recomanacions que s'han aplicat des dels diversos centres catalogràfics no han estat del tot uniformes, i els catàlegs col·lectius de patrimoni bibliogràfic no han experimentat canvis importants perquè a data d'avui no són recuperables bona part de les informacions de procedència, i sovint tampoc sabem quins llibres descrits estan digitalitzats. Com a primera conclusió es fa evident la necessitat de renovació de les funcionalitats dels catàlegs col·lectius; tecnologies com *Linked Open Data* permeten establir vincles, relacions i accedir a informacions i portals diversos connectant i enriquint les col·leccions. Per exemple, seria de gran importància enllaçar els catàlegs col·lectius de patrimoni a bases de dades com Heritage of the Printed Books Database <<https://www.cerl.org/resources/hpb/main>>, la base de dades més important de biblioteques europees i nord-americanes.

Al costat d'uns catàlegs patrimonials amb pocs canvis han avançat vertiginosament els projectes d'humanitats digitals, amb un desplegament de portals i biblioteques virtuals creades i mantingudes en bona part dels de l'entorn universitari que responen a projectes

¹⁶¹ Gemma CABALLER ALBAREDA et al. «Biblioteques patrimonials a Catalunya (2016-2017)». *Anuari de l'Observatori de Biblioteques, Llibres i Lectura*, 2018, vol. 5, p. 186-216.

¹⁶² *Recomendaciones sobre las marcas de los antiguos poseedores en los libros*. ANABAD, 2013 https://www.rebiun.org/sites/default/files/2017-11/Recomendaciones%20sobre%20marcas%20de%20antiguos%20poseedores%20en%20los%20libros_0.pdf [Consulta: 14 d'octubre de 2020].

concrets amb aportacions interessants, però que estan poc connectades entre elles, i són poc utilitzades en entorns professionals. Generalment els nous repositoris de l'entorn de les humanitats digitals s'han concebut amb un doble objectiu, el de construir eines especialitzades pel món de la investigació i per l'altra banda constituir-se en instruments generadors de nou coneixement. Tecnològicament l'actual dispersió ha propiciat el desenvolupament d'alguns portals com seria l'exemple d'Arcane <<http://www.red-aracne.es/presentacion>> amb la finalitat de coordinar els projectes basats en les lletres hispanes, que incorpora un metabuscador que permeti localitzar els recursos a les diferents bases de dades.

No hi ha dubte que els projectes virtuals vinculats a les humanitats digitals junt a molts altres recursos en constant creixement han de ser vinculats als catàlegs patrimonials, però al costat d'això és també important que s'obrin els catàlegs patrimonials i els catàlegs col·lectius; la incorporació de les RDA basades en el model conceptual FRBR facilitarà les captures dels catàlegs i contribuirà en la millora de la seva visibilitat al web; les descripcions catalogràfiques contribuiran de forma més eficient a enriquir les col·leccions patrimonials, traspasant el concepte tradicional que es tenia fins ara de catàleg automatitzat.¹⁶³ Deixar parlar les col·leccions i reconstruir les biblioteques disperses es fonamentarà per tant, en un exhaustiu treball de descripció dels fons; aspecte també plantejat en l'estudi dels manuscrits.¹⁶⁴ A l'altra banda, els investigadors, els portals i els projectes universitaris, han de conformar un camí d'anada i tornada, i de diàleg permanent, també des de les biblioteques patrimonials.

¹⁶³ María José RUCIO ZAMORANO. «Lo que ocultan los catálogos y revelan las colecciones patrimoniales: el tratamiento documental como elemento de valoración». *XII Jornadas de la Asociación de Bibliotecarios de la Iglesia en España*. Madrid, 2017 <<http://www.abie.es/images/ponencias/2018/mjose.pdf>> .

¹⁶⁴ Raymond CLEMENS, Timothy GRAHAM. «Assessing manuscript origin and provenance», *Introduction to Manuscript Studies*, Ithaca: Cornell University Press, 2007, p. 117-128.

4. LA BIBLIOTECA PROVINCIAL DE TARRAGONA: COL·LECCIONS PATRIMONIALS I PROCEDÈNCIES

- 4.1 Les col·leccions de la Biblioteca Provincial de Tarragona
- 4.2 Procedències, estudis de procedències i necessitat de projecte

4.1 Les col·leccions patrimonials de la Biblioteca Provincial de Tarragona

La Biblioteca Pública de Tarragona es una biblioteca de titularitat estatal i gestionada per la Generalitat de Catalunya que té funcions de biblioteca pública i provincial, posseeix importants col·leccions patrimonials resultat de les desamortitzacions eclesiàstiques (1835-1837), i que per altra banda, tal com hem vist, són l'origen de la seva formació. Com la major part de biblioteques provincials ha reunit des de la seva formació a mitjan segle XIX unes col·leccions importants (de més de 250.000 volums) que inclouen també els documents procedents del Dipòsit Legal de Tarragona des de 1959; aquestes són d'especial rellevància perquè, junt amb els fons de caràcter patrimonial, han contribuït a la formació de col·leccions especialitzades de les comarques tarragonines.

Els fons pròpiament patrimonial (si considerem com a tals els que arriben al primer terç del segle XX) el constitueixen aproximadament uns 35.000 volums, majoritàriament dels segles XVI al XIX amb prop de 10.000 fulletons dels segles XVIII al XX, i una extensa col·lecció de diaris i revistes des del segle XIX. Les col·leccions bibliogràfiques dels segles XV al XVIII són en la seva major part provinents dels convents i monestirs del territori de les comarques tarragonines, així com pràcticament la totalitat de manuscrits, des del segle XI al XIX. Més endavant, especialment al darrer terç del segle XIX, la Biblioteca va sumar altres procedències, algunes donacions, i compres que es van anar mantenint, malgrat el poc volum d'inversions, al llarg dels anys.

Per altra banda, les procedències de convents i monestirs són molt desiguals, destaquen els gran monestirs com Santes Creus, Poblet o Escornalbou que representen importants col·leccions, i que veurem en propers apartats de forma més desenvolupada. A aquests s'hi suma una petita part de la biblioteca del Canonge Ramon Foguet del que hem parlat en anteriors capítols, formada a la segona meitat del segle XVIII, que va reunir peces

importants, entre els que s'han conservat alguns incunables, i que reflecteix l'interès del pensament il·lustrat del personatge, tant en la seva composició com en el seu interès en fer-la pública; en el seu moment va estar unida a un monetari i a un ganivet d'antiguitats. D'aquests malauradament no se'n conserva cap rastre.

D'altres convents i monestirs van arribar fons però de forma parcial; després dels que hem mencionat es conserven exemplars dels Carmelites de Valls, dels franciscans d'Alcover o algunes procedències conventuals de Montblanc però que representen pocs exemplars. Cal advertir que no s'ha fet un estudi exhaustiu de procedències, que aquestes no consten en els catàlegs a excepció d'Escornalbou i que caldria revisar els exemplars amb deteniment per poder-los identificar sense dubtes.

Un aspecte sovint comentat de les biblioteques monàstiques de les comarques tarragonines, és la seva riquesa, d'on destaquen els manuscrits i els incunables: de manuscrits en són 318 manuscrits (segles X-XVIII), procedents principalment dels monestirs de Santes Creus i Poblet. La procedència més important és la de Santes Creus, amb 169 manuscrits dels segles X al XVIII, la majoria llatins, un grec i quatre catalans, dedicats bàsicament a disciplines sagrades o eclesiàstiques. De Poblet, destaquen els 20 manuscrits de la llibreria del virrei Pere Antoni d'Aragó, quasi tots del segle XVII, de temàtica històrica, diplomàtica i literària. Els manuscrits procedents d'altres ordes monàstics de la província són molt menys nombrosos.

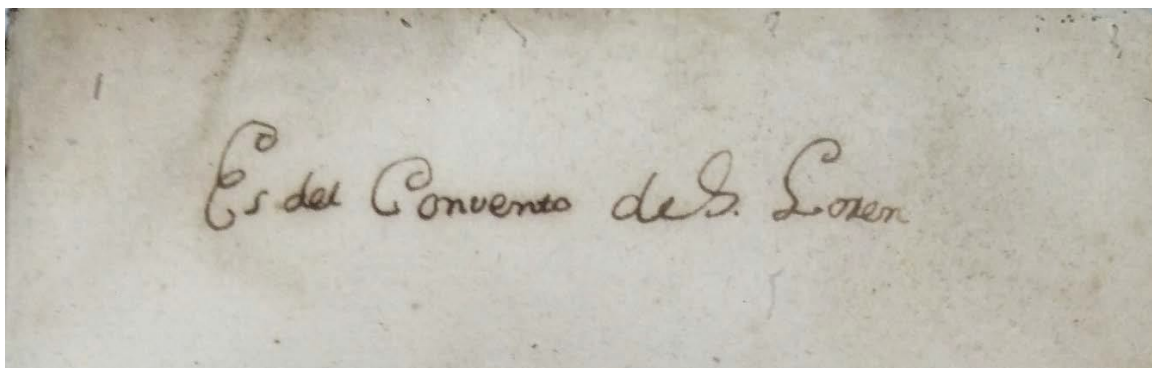
Es comptabilitzen 230 incunables, procedents principalment dels monestirs de Santes Creus i Poblet, carmelites de Valls i Tarragona, franciscans d'Escornalbou i llibreria del canonge Ramón Foguet i Foraster. Destaquen per la seva importància i raresa el *Missale Tarraconense* (Tarragona: 1499), la *Physica Pauperum* (Barcelona: 1482) i en llengua catalana el *Regiment dels Prínceps d'Aegidius Columna* (Barcelona: 1480), les *Constitucions de Catalunya* (Barcelona: 1495), i *Lo primer llibre del Crestià* de Francesc Eximenis (València: 1483). Es conserva també el primer llibre imprès a la ciutat de Tarragona el 1484, el *Manipulus Curatorum* de Guido de Monte Rocherii.

Tant els manuscrits com els incunables van ser estudiats per Jesús Domínguez Bordona qui ens va llegar una important bibliografia, i a dia d'avui n'és encara un dels seus principals referents.

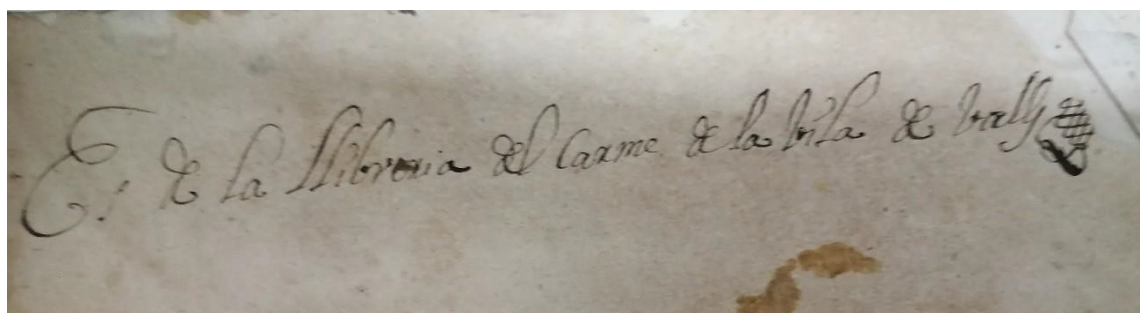
Bona part dels fons estan catalogats i inclosos als catàlegs patrimonials, *Catálogo*

colectivo del patrimonio bibliográfico español <<http://catalogos.mecd.es/CCPB/cgi-ccpb/abnetopac/O12298/IDe5dafac2/NT1?ACC=101>> i *Catàleg col·lectiu del patrimoni bibliogràfic de Catalunya* <https://ccuc.csuc.cat/search~S22*cat>, al voltant del 75 %. Alguns estan digitalitzats a la Biblioteca Virtual del Patrimoni Bibliogràfic <<https://bvpb.mcu.es/es/inicio/inicio.do>> on s'inclouen els 306 manuscrits procedents dels escriptors dels monestirs de Santes Creus i de Poblet; d'aquests a l'actualitat en línia hi ha 211 peces, que coincideixen amb les de més valor. Hi ha altres fons digitalitzats però no estan encara accessibles a la xarxa. Pel que fa a la catalogació en els que estan introduïts hi ha un percentatge que es va entrar en una primera fase, als anys vuitanta, en base a les fitxes bibliogràfiques sense contrastar amb l'original. Aquest fet ha comportat tant descripcions bibliogràfiques incompletes com errors en la identificació d'alguns documents. De forma global la catalogació i revisió de catalogacions primerenques és una tasca urgent que ha avançat massa lentament; l'accessibilitat als catàlegs presenta encara elements de dispersió entre dos catàlegs en funció de qui els ha catalogat. Les catalogacions en principi es comparteixen però es manifesten encara un seguit de diferències que dificulten l'accés als bibliotecaris i als investigadors.

Una característica comuna a bona part d'aquests 35.000 volums és el seu mal estat de conservació, i en alguns casos ha estat irrecuperable, amb taques d'humitat, òxids i altres afectacions d'insectes o paràsits; també les enquadernacions en són afectades i part dels exemplars estan mutilats, hi falten la major part de les làmines o els exemplars estan incomplets també per successives enquadernacions. L'emmagatzematge inadequat al llarg del temps, l'alt grau d'humitat, l'haver sofert canvis bruscs de temperatura, el rastre de pols acumulada, i tot plegat ha provocat deformacions, pèrdues de suport, estrips, pèrdua de flexibilitat de les enquadernacions en pergami, taques d'humitat, *foxing* i papers esgrogueïts. A tot això cal afegir altres causes de deteriorament vinculades a les intervencions humanes com portades arrencades o malmeses, retallades (escuts, frontispicis...), il·lustracions i làmines mutilades, o enquadernacions que han guillotinat part de les pàgines o reclams. Fins i tot les primeres restauracions que es van fer als incunables han deixat efectes nocius en el paper. Només una part està en un estat acceptable, amb afectacions lleus que permeten un bon ús dels exemplars.

Exlibris manuscrit del Convent de Sant Llorenç, possiblement dels Carmelites descalços de la ciutat de Tarragona

Exlibris manuscrit de la Llibreria del Carme de la vila de Valls. En aquest cas va ser una col·lecció important atenent al nombre i característiques dels exemplars conservats. Es possible que les nomenin llibreries quan tenen ja un volum considerable, com seria els casos de Santes Creus, Poblet o Escornalbou

4.2 Procedències, estudis de procedències, i necessitat de projecte

Tret del cas del Convent d'Escornalbou que veurem en el proper capítol, les procedències no estan han treballades ni tampoc recollides de forma sistemàtica als catàlegs; només s'han introduït en les darreres catalogacions i també com a punt d'accés. Amb anterioritat es feien constar a vegades en nota i més aviat a criteri del catalogador; com a resultat poques vegades han estat recuperables, i menys en els catàlegs col·lectius de patrimoni. No obstant hi ha alguns estudis concrets de col·leccions en les universitats de Sevilla o Saragossa.¹⁶⁵ També estudis puntuals com la Biblioteca de Hernán Núñez, el Pinciano a la Universitat de Salamanca.¹⁶⁶

Per altra banda, a primer cop d'ull tampoc tots els exemplars contenen exlibris, i alguns d'aquests han estat cancel·lats, o simplement mutilats, en la major part de casos perquè falta la portada on estaven anotats. Un examen detallat del llibre revela que es pot esbrinar l'origen en les enquadernacions, en les signatures tant del lloc com de les escrites a l'interior del llibre, i inclús ens poden ajudar a la identificació algunes anotacions. Aquests exàmens exhaustius dels llibres a la biblioteca de Tarragona no s'han fet de forma generalitzada.

I hauria un altre factor important, és la necessitat de posar en valor uns fons ara per ara encara força desconeguts, fet extensiu a les biblioteques provincials catalanes no universitàries. Si bé en els darrers anys les biblioteques universitàries i part de les biblioteques d'ateneus han fet un pas endavant en l'estudi i difusió del seu patrimoni, en el cas de les provincials es detecten encara serioses mancances: en primer lloc de recursos, on hi ha una endèmica falta d'inversió vers el patrimoni bibliogràfic en relació a la resta d'inversions (col·leccions, manteniment d'equipaments, o recursos humans), i el que és també important, i és la falta un projecte de treball, que contempli de forma eficient el procés de valorització d'aquestes col·leccions.

¹⁶⁵ Biblioteca de la Universidad de Zaragoza. *Libros y procedencias: historia de una colección: exposición bibliográfica: catálogo*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 2017. <https://biblioteca.unizar.es/sites/biblioteca.unizar.es/files/exposiciones/procedencias/catalogo_procedencias.pdf> [Consulta: 23 d'octubre de 2020].

¹⁶⁶ Biblioteca General Histórica. Universidad de Salamanca. «Biblioteca de Hernán Núñez, el Pinciano». *Poseedores y antiguas procedencias*, 11 de gener de 2016. <<https://bibliotecahistorica.usal.es/es/recursos/historicodenoticias/21-poseedores-y-antiguas-procedencias>> [Consulta: 23 d'octubre de 2020].

Tal com hem anat veient al llarg d'aquest capítol les tendències arreu en relació al patrimoni bibliogràfic tenen el punt de partida en *deixar parlar les col·leccions*, a través de catalogacions exhaustives que han de recollir els elements de procedències. Aquestes premisses són bàsiques i constitueixen el punt de partida en el procés de valorització del patrimoni, aspecte recentment treballat per José Luis Gonzalo.¹⁶⁷ I també han tingut un gran interès exposicions algunes exposicions com *Marks in books, illustrated and explained* feta a Cambridge l'any 1985.¹⁶⁸

Tot i sent conscients de la distància que separa els patrimonis de les biblioteques provincials a d'altres universitàries o similars, creiem que el fet d'articular un projecte en base al treball a les marques de propietat i antics posseïdors de les biblioteques conservades pot ser un bon punt de partida.

En el nostre cas, a la Biblioteca Provincial de Tarragona disposem, tal com hem anat veient en anteriors capítols, de fons destacats que caldria posar en valor, a través d'un projecte que permeti avançar la reconstrucció de les biblioteques d'origen. El 2016 vàrem començar a treballar amb el convent d'Escornalbou, al voltant d'un miler d'exemplars, que ens ha permès establir i posar en funcionament una metodologia aplicable a altres col·leccions patrimonials.

Hi ha uns elements de caire metodològic que volem destacar; en primer lloc en el procés d'identificació dels llibres es imprescindible examinar amb deteniment l'exemplar, incloses les encuadernacions. És important també revisar a fons les descripcions dels exemplars, i refer-les en la majoria de casos; són elements que cal tenir en compte en el moment de plantejar els recursos i planificar la metodologia concreta de treball. Un tercer element que voldríem destacar seria la necessitat de fer el treball amb la cooperació i col·laboració d'altres agents més enllà de la biblioteca, lligats amb el patrimoni; en el nostre cas, van ser la Universitat de Barcelona a través de la Fundació Bosch i Gimpera, i l'Agència Catalana del Patrimoni. Aquest fer ha de contribuir a 'obrir les col·leccions' i a

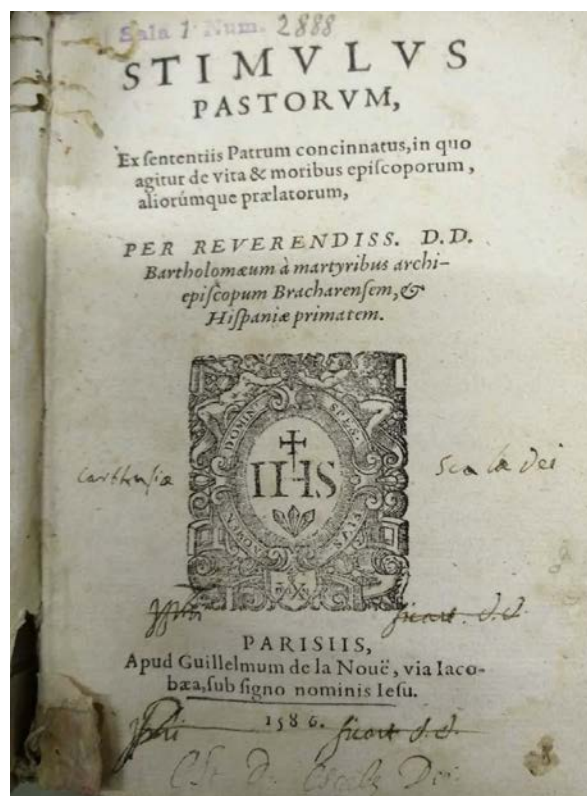
¹⁶⁷ Gonzalo SÁNCHEZ-MOLERO. «Metodologías de la investigación sobre procedencias en las bibliotecas con fondos antiguos». A: Carpallo Bautista, M. Olivera Zaldúa (eds.). *El patrimonio bibliográfico y documental. Diferentes metodologías de investigación, idénticos objetivos*. Madrid: Fragua, 2020, p. 121-166.

¹⁶⁸ *Marks in books, illustrated and explained*. Cambridge, Mass.: Houghton Library, Harvard University, 1985. 44 p.

revertir directament en la seva posada en valor, des de l'inici. En la mesura del possible, si cal en una segona fase, caldria també obrir-les a projectes internacionals.

Els beneficis són importants, i més enllà de millorar el seu accés i ús a la comunitat professional i als investigadors, el treball esmerçat en la reconstrucció de les biblioteques d'origen permet també una major comprensió a la ciutadania que ha de reconèixer el valor del patrimoni bibliogràfic com un element més que cal conservar i reivindicar.

La proposta de les col·leccions a treballar, i segurament de forma successiva, es farien atenent a la seva vàlua bibliogràfica, que en el nostre cas està relacionada amb la importància de les biblioteques d'origen. D'aquesta manera veurem tres biblioteques a les quals sens dubte aplicariem la reconstrucció de les col·leccions a través de les marques de propietat i informacions de procedència, i que descriurem breument, per tal d'aportar una primera aproximació que ens justifiqui la seva tria. Serien la biblioteca del Monestir de Santes Creus, la del Monestir de Poblet i en darrer lloc la del canonge Ramon Foguet i Foraster.

Exlibris manuscrit de la Cartoixa d'Escaladei, en dues grafies diferents, possiblement en dos moments: Scaladei i Escala Dei. S'aprecia també exlibris cancel·lat, d'antic posseïdor, i també repetit dues vegades

Monestir de Santes Creus

De l'orde cistercenc, fou fundat el 1150 com a filial de l'Abadia de la Gran Selva, (Llenguadoc) per donació dels Montcada; després d'una primera localització a Valldaura, el 1160 s'ubica de forma definitiva a Santes Creus.

El primer inventari bibliogràfic es del voltant del 1200, i es similar a la comunitat també cistercenca del Monestir de Poblet, però llavors són biblioteques incipients perquè ambdues van ser fundades a mitjan segle XII, i la seva importància lògicament anirà en consonància amb el centre que l'acull. D'aquesta època conservem cinc exemplars d'escriptura carolíngia possiblement portats des del Monestir de la Gran Selva pels monjos fundadors, procedents del nord d'Itàlia i de França, si atenem als traços de la seva escriptura.

A poc a poc la biblioteca de Santes Creus guanya importància, al segle XIII destaquen les donacions dels germans Moncada, Guillem i Ramon, que van acompanyar Jaume I a la conquesta de Mallorca on van morir; varen donar manuscrits, pergamins i còdex, pagant inclús un petit edifici per tal de preservar-los l'any 1227. Durant el segle XIII i XIV, la biblioteca continuà la seva expansió paral·lelament al regnat de Jaume II (1291-1327), especialment per la influència de la reina Blanca d'Anjou, qui romangué llargues temporades al Monestir. Més endavant, l'abat Guillem de Ferrara, des de 1347 a 1375, portà manuscrits de Barcelona i feu una nova sala. El segles XV i XVI seran segurament els de màxim esplendor amb l'impuls dels que s'han anomenat abats erudits, com Joan Pinyana, des de 1430 a 1438, home erudit, format a Tolosa, ambaixador de la reina Maria mentre el rei va residir a Itàlia, i que va millorar la biblioteca i l'escriptori monàstic. A continuació Guillem Blanc, format també a Tolosa, va impulsar la formació dels monjos enviant-los a Tolosa i a Perpinyà. Ja al segle XVI l'abat Valls va desenvolupar els estudis clàssics i l'escola hel·lenística de Santes Creus, que va durar dos segles, temps en què es van poder reunir prop de cent obres gregues, 262 manuscrits i 150 incunables.

D'aquests, entre els anys 1840 i 1846 van arribar en diferents trameses a la Biblioteca de Tarragona, els manuscrits estan digitalitzats al *Catálogo virtual del patrimonio bibliográfico* <<https://bvpb.mcu.es/es/inicio/inicio.do>>. S'identifiquen a primera vista per les enquadernacions efectuades a finals de segle XVIII i inicis de segle XIX; es tracta d'enquadernacions sòbries, els manuscrits van ser-ho de forma uniforme en cartró cobert

de pergamí blanc i amb teixell vermell. Les edicions gregues, de forma anàloga, amb pergamí d'una altra qualitat i amb teixell verd. Els incunables i altres impresos en pasta espanyola amb teixell vermell.

Tot i que no hi va haver escola d'il·luminació alguns dels manuscrits destaquen per les seves inicials policromes, pròpies de l'art cistercenc amb variats aspectes. Destaquen també cal·ligrafies ornamentades, elegants, monocromes, o més endavant alternant blaus i vermells que tenen en el *Gradual Cistercenc* un dels seus millors exponents.

L'estat de conservació dels manuscrits en general es bo, tot i que hi ha pàgines que han estat guillotinades tallant part de text, i inclús d'il·lustracions. En el cas dels incunables i llibres no manuscrits, en general, hi ha greus afectacions d'humitats.

Per altra banda, es tracta dels fons més consultats; qui primer els va estudiar i posar en valor fou en Jesús Domínguez Bordona, especialment en la seva obra *El escritorio y la primitiva biblioteca de Santes Creus*¹⁶⁹ (1952), referent als nostres dies. Al llarg del temps s'han anat fent nombrosos estudis, i alguns d'ells només a partir de les còpies digitals.

¹⁶⁹Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA. *El escritorio y la primitiva biblioteca de Santes Creus: Noticia para su estudio y catálogo de manuscritos que de dicha procedencia se conservan*. Tarragona: Imp. Sugrañes, 1952 <<https://www.iberlibro.com/ESCRITORIO-PRIMITIVA-BIBLIOTECA-SANTES-CREUS-Dom%C3%ADnguez/22769140817/bd>> Consulta: 20/8/202.

Exlibris de Santes Creus. *Quartus sententiarum Iohannis Maioris*. París

Monestir de Santa Maria de Poblet

A l'igual que Santes Creus, Poblet va ser fundat a meitat segle XII per Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, en fer donació a l'Abadia de Fontfreda d'unes terres de la Conca de Barberà, perquè hi establissin un monestir cistercenc. Després de recuperar les terres als sarraïns, el monestir havia de repoblar i cristianitzar els territoris. Seguint la tradició mariana de l'Orde, va ser consagrada a Santa Maria. També com Santes Creus comptà a mitjans segle XII amb un inventari dels seus fons, i en aquest cas, seguint el pare Altisent¹⁷⁰ la biblioteca va ser inventariada en temps de l'abat Hug (1166-1181); llavors eren

quaranta quatre llibres que encara no inclouen un llegat de l'anterior abat, el bisbe d'Osca Esteve I que donà un Papiès, un Benjamin, i un Orígenes entre d'altres. Es té també constància de l'existència d'escrivans experimentats com fra Esteve Droc o fra Bernat.

Del segle XIII destaca l'elaboració dels cartularis, és a dir, la còpia d'escriptures en còdexs pensats per facilitar el control administratiu del patrimoni; dels dos que s'elaboraren, el menor està conservat a la Biblioteca Pública de Tarragona, i el major, custodiat a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid (AHN).

Al llarg del segle XIV la relació amb la reialesa es feu cada cop més estreta degut al creixent patrimoni i poder del monestir; l'abat Ponç de Copons (1316-48) va fer reproduir la còpia catalana més antiga del *Llibre dels feyts* de Jaume I. Pere el Cerimoniós tingué el propòsit de fer de Poblet el centre principal de la seva biblioteca amb llibres d'història per tal de guardar la memòria de la seva dinastia, per la qual cosa ell mateix havia participat en la confecció d'una crònica que portava el seu nom i que tingué bona cura de difondre. Ja l'any 1359 hi havia dipositat una canònica de l'arquebisbe Ximenez de Rada i una altra dels reis d'Aragó; uns anys després, el 1380, donà al monestir una col·lecció de llibres guardats en una llibreria que havien de portar el seu nom. Però de tots ells no en queda cap rastre.

Al llarg dels segles, la biblioteca pobletana inclogué temàtiques més variades, com la filosofia, la retòrica, la literatura, les gramàtiques, les ciències o el dret. Diversos monjos anaren a estudiar a les universitats estrangeres, fet que repercutí en la composició de la Biblioteca. Al segle XVII, el virrei de Nàpols Pere Antoni d'Aragó- Cardona-Córdoba i Fernández de Córdoba, destacat mecenes, regalà a Poblet una magnífica col·lecció de 4.322 llibres luxosament relligats, i que s'ha perdut parcialment; es conserven encara 400 volums a la Biblioteca de Tarragona, i una petita part a la de Poblet. Es tracta d'obres italianes curosament seleccionades que reflecteixen el caràcter bibliòfil del seu posseïdor.

Al segle XVIII, i per primer cop, el pare Jaume Finestres i de Monsalvo se serví del fons de l'arxiu pobletà per redactar l'extensa història del monestir. Tota aquesta riquesa, que

¹⁷⁰ Agustí ALTISENT *Història de Poblet*; edició a cura de Maria Bonet, Octavi Vilà. Vimbodí i Poblet: Abadia de Poblet, 2014.

encara veié, al principi del segle XIX, el P. Jaume Villanueva, es perdé en gran part amb la desamortització i l'extinció de la comunitat el 1835. Abans però durant el Trienni Liberal biblioteca i arxiu foren traslladats a Tarragona i pocdesprés restituïts al Monestir.

El mecenes reusenc Eduard Toda i Güell (1855-1941) artífex de la restauració de Poblet, recuperà també peces de la Biblioteca, i que ara formen part de l'actual, situada dins del monestir un cop restablerta la comunitat l'any 1940.

Biblioteca del Canonge Ramon Foguet i Foraster (1729-1794)

La biblioteca del Canonge Ramon Foguet i Foraster a diferència de les dels monestirs i convents és una biblioteca personal que no es deu a un orde religiós, sinó al criteri d'un personatge erudit, i culturalment ben relacionat a l'Espanya del darrer terç del segle XVIII. Format al Seminari de Tarragona i graduat en filosofia i dret a la Universitat de Cervera, fou canonge de la catedral, arxiver capitular, ardiaca de Vilaseca, vicari general, jutge sinodal i sotsdelegat de la Santa Croada. També va ser diputat a Madrid i va formar part de l'Academia de Bellas Artes de San Fernando i vicari dels arquebisbes Santiyan, Armañà i Lario.

Va mantenir correspondència amb el P. Enrique Flórez, a qui va facilitar moltes dades referents al passat romà de Tarragona per al volum XXIV de *l'Espanya Sagrada* (1769) i Antonio Ponz, l'esmenta al volum XIII del seu *Viage de España* (1785).

No va veure publicada la seva obra escrita; tot i que no va ser abundant, en destaquen un *Diàleg sobre la ceràmica antiga de Tarragona* responent als seus interessos eren les antiguitats, les lletres i els monuments però també com a bon il·lustrat un punt d'interès era el progrés del país.¹⁷¹ Entre les antiguitats, la numismàtica era també un dels seus forts.

La biblioteca original tenia més de vuit mil volums i un caràcter enciclopèdic, comptava amb un monetari i un ganivet d'història natural que passaren a la seva mort per la seva voluntat al convent de Sant Francesc centre d'ensenyament de l'època, amb la condició

¹⁷¹ Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA. «La biblioteca de Don Ramón Foguet, canónigo tarraconense (1725-1794)». A: *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, I,(1947-1951): 243-253.; p. 244.

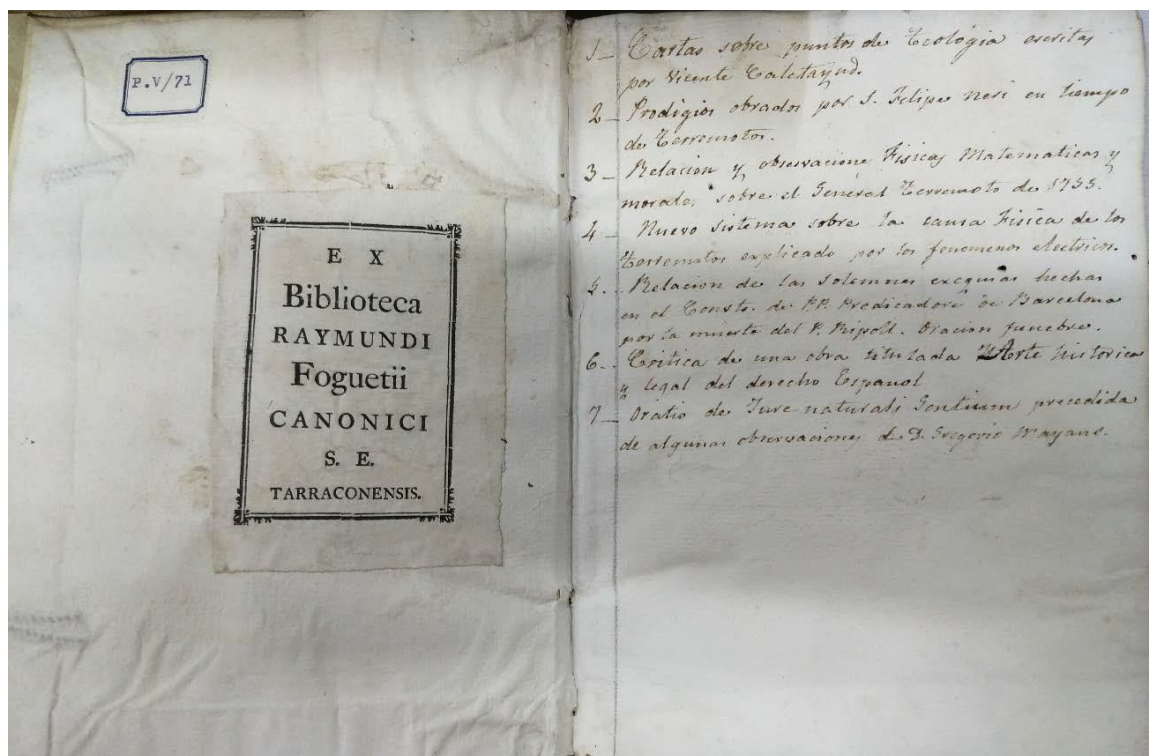
que s'obris al públic quatre hores al dia. Els llibres estaven seleccionats acuradament, els conservats a la Biblioteca són uns vuit-cents, i es reconeixen de forma inequívoca per un exlibris tipogràfic (*EX Biblioteca Raymundi Foguetii CANONICI S. E. TARRACONENSIS*). Entre els exemplars destaquen incunables com el *Missale secundum consuetudine Ecclesiae Tarraconensis*, imprès a Tarragona per Johan de Rosembach l'any 1499 o el *Regiment dels Prínceps* d'Aegidius Columna imprès a Barcelona per Nicolau Spindeler l'any 1480. Va reunir una bibliografia destacada en obres de caràcter religiós sobre edicions bíbliques, litúrgia, oratòria sagrada. En altres camps com la jurisprudència o les belles arts s'ha conservat unes bones seleccions responnent a les afeccions del canonge, mentre que s'han conservat poques obres filològiques o de ciències. Seguint a Jesús Domínguez Bordona, sembla que no es conserven pràcticament obres literàries, ni tampoc clàssics grecs i llatins, tot i que hi van ser presents atenent a testimonis de fonts contemporànies. Un altra part de la seva col·lecció conservada de gran interès són els anomenats *Papeles varios*, enquadernats en 25 volums, amb prop de 400 peces, formades per fulletons i fulls volants, alguns molt interessants per la seva gran raresa, al tractar-se de materials efímers que s'han conservat molt parcialment. A la biblioteca es conserva també un manuscrit, que amb el títol *Diccionario de varios autores y obras de la librería de D. Ramón Foguet*, conté una relació d'unes deu mil quatre-centes obres de diversa temàtica, entre les quals hi ha diversos títols que corresponen a literatura artística.

La categoria d'aquestes col·leccions va merèixer una menció a la nota necrològica publicada a la *Gazeta de Madrid*.¹⁷² Com hem vist en capítols precedents Jaime Villanueva va lloar la biblioteca al volum XIX del *Viage literario a las iglesias de España*, i que es conservava llavors al convent de Sant Francesc. Després, el Setge de Tarragona (1811) va suposar una destrucció i dispersió del patrimoni bibliogràfic, també de la Biblioteca del canonge.

Els seus exlibris són diferents dels procedents dels convents i monestirs, que són manuscrites generalment a les portades, i les que estan escrites en llatí corresponen, en general, a les més antigues, dels segles XVI i primers anys del XVII. El canonge Ramon

¹⁷² Sofia MATA DE LA CRUZ «Fonts literàries de la història de l'art (segles XVI al XIX) conservades a diverses biblioteques eclesiàstiques de Tarragona» *Butlletí arqueològic*. Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 29 (2007): 217-263; p. 228.

Foguet forma una biblioteca personal, seleccionant els llibres acuradament, i adquirint exemplars de valor, com incunables, i altres rars, que com a bibliòfil i erudit han de formar part de la seva col·lecció. Trobem a la seva biblioteca obres factícies, encuadernades amb índexs manuscrits dels seus continguts. El seu exlibris és imprès, el seu nom i cognoms estan escrits en llatí, amb una grafia i forma elegant, curosament enganxada a les guardes dels llibres.

Exlibris del Canonge Ramon Foguet i Foraster

La reconstrucció d'aquestes tres importants biblioteques en base a les marques de propietat s'hauria de planificar ens propers anys, en funció dels recursos i de les possibles col·laboracions. La seva gestió formaria part del pla estratègic de la Biblioteca, i hauria de comportar l'elaboració d'un projecte propi. Els beneficis a mitjà termini serien la posada en valor de les col·leccions, la millora del seu accés i ús a la comunitat professional i als investigadors; i el que no es menys important, permetria una millor difusió a la ciutadania que podria percebre les biblioteques històriques reconstruïdes com a elements que formen part del seu patrimoni cultural.

PART II

Estudi de les marques de propietat. El cas dels fons d'Escornalbou

CAPÍTOL 5

ESTUDI DE CAS: LA COL·LECCIÓ DEL CONVENT D'ESCORNALBOU

1. EI PROJECTE DE CATALOGACIÓ I ESTUDI DELS LLIBRES D'ESCORNALBOU (2016-2020)
 - 1.1 El projecte. Descripció i objectius
 - 1.2 El procés previ. Identificació i catalogació dels exemplars

2. LES BIBLIOTEQUES DELS FRARES. APROXIMACIÓ BIBLIOGRÀFICA.
 - 2.1 La formació de les col·leccions d'Escornalbou
 - 2.2 La primera biblioteca d'Escornalbou. Els llibres dels agustins
 - 2.3 La biblioteca dels franciscans recol·lectes
 - 2.4 La biblioteca del Seminari de Missions (franciscans observants)

3. LA BIBLIOTECA RECUPERADA A LA BIBLIOTECA PÚBLICA DE TARRAGONA
 - 3.1 Marques d'us i propietat als llibres del convent
 - 3.2 Donacions i llegats al convent, com s'incrementen les col·leccions
 - 3.3 La biblioteca recuperada. Valoració

1. EL PROJECTE DE CATALOGACIÓ I ESTUDI DELS LLIBRES D'ESCORNALBOU (2016-2020)

- 1.1 El projecte. Descripció i objectius
- 1.2 El procés previ. Identificació i catalogació dels exemplars

1.1 El projecte. Descripció i objectius

El projecte de catalogació i estudi de la Biblioteca d'Escornalbou va néixer l'any 2016 quan a la biblioteca s'anaven fent les catalogacions i les revisions dels llibres dels fons patrimonials; la feina que quedava per fer era (i és) ingent, i es va pensar en la possibilitat d'abordar col·leccions concretes, com una forma d'avançar podent oferir l'oportunitat de treballar una col·lecció determinada, de fer-ne l'estudi, i obtenir resultats a mitjà termini, sense haver d'esperar a tenir enllestida la catalogació d'una gran part dels fons. Aquest fet també ens havia de permetre la difusió de la col·lecció del castell i convent d'Escornalbou, així com dels resultats del seu estudi.

D'aquesta manera ens vàrem disposar a iniciar els treballs de reconstrucció que des d'un bon començament, en la fase de projecte, van estar orientats des de la Universitat de Barcelona, coordinats directament per Pedro Rueda Ramírez. Cal assenyalar que es tractava d'un fons assumible, es pensava llavors que seria al voltant de 500 exemplars, tot i que al final en van resultar molts més, quasi el doble. En les catalogacions i preparació dels fons, fetes entre 2016 i 2018, van intervenir les bibliotecàries Núria Cangròs, Cristina Forns i Cristina Barbé.

Per altra banda, va ser l'Any Toda <<http://www.dipta.cat/ca/any-toda>> celebrat el 2016, en commemoració dels 75è aniversari de la mort d'Eduard Toda i Güell (1855- 1941) que va motivar la vinculació del projecte de la catalogació i estudi dels fons procedents d'Escornalbou a l'esmentada commemoració. La Biblioteca junt amb el Departament de Cultura, participava en diferents activitats (clubs de lectura i passejades literàries, entre d'altres).

Eduard Toda resultava un personatge del tot interessant, de proximitat, vinculat al Camp

de Tarragona, i que calia reivindicar: bibliòfil i bibliògraf, professor de restauració de llibres, restaurador i propietari del castell d'Escornalbou (1909-1930); en la seva faceta d'historiador del llibre i bibliòfil va estudiar també els fons procedents dels convents i el Seminari de Missions d'Escornalbou que va publicar dins d'una monografia històrica sobre el lloc.¹⁷³

Es va veure important, noranta anys després (1926-2016) el fet de posar en valor el personatge i el seu estudi: ens vàrem adonar que Eduard Toda va ser el primer que va fer una aproximació a les col·leccions de la Biblioteca d'Escornalbou en el capítol XI (*La llibreria*), i en destacava llavors només algunes obres incunables i del segle XVI.

Creiem que l'autor va veure els llibres a la Biblioteca Provincial de Tarragona al voltant de l'any 1925; es lamenta del seu mal estat de conservació, de les obres incompletes i del poc interès dels llibres dels segles XVII, XVIII i XIX perquè correspondrien als llibres normals que conservaven a tots els convents.¹⁷⁴ Afirmar que el seu mal estat està relacionat amb la poca cura de la biblioteca, sense posar de relleu en altres aspectes del procés desamortitzador. Qui més endavant, cap als anys cinquanta va reconèixer i estudiar aquests i altres fons patrimonials va ser en Jesús Domínguez Bordona, que va ser alls anys trenta responsable de Manuscrits a la Biblioteca Nacional d'Espanya, i director de la Biblioteca Reial. Va destacar per la seva expertesa en l'estudi del patrimoni bibliogràfic, i part dels estudis són encara vigents.¹⁷⁵

Retornant però a Eduard Toda és important que va estudiar les marques de propietat dels llibres procedents d'Escornalbou, en concret els seus exlibris manuscrits, n'observa les seves diferents formes i grafies i n'atribueix, en funció d'aquestes, la seva pertinença als ordes religiosos del convent, als franciscans recol·lectes o als observants. No hi dubte que

¹⁷³ Eduard TODA I GÜELL *Història d'Escornalbou*. Tarragona: Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1926

¹⁷⁴ «No volem continuar los títols de las obres impresas en los siglos XVII a XIX que hi ha a la provincial de Tarragona, perquè seria sols donar una llarga llista que no té aquí prou interès, donchs sols comprén obres teològiques que es trobaven en tots los convents. A lo dit abans respecte lo mal estat dels anteriors llibres, menjats pels corchs y destrossades las cobertes, devem afegir que las obres en varis volums se troban sovint incompletes, y que dels llibres s'han arrencat les portades y colofons. Sembla que tothom s'havia posat d'acort per a destruir la Biblioteca d'Escornalbou». *Ibidem*, 176.

¹⁷⁵ Cristina BARBÉ ARAGONÉS; Dolors SAUMELL CALAF. «Jesús Domínguez Bordona, 1889- 1963, una trajectòria d'erudició». XXV Congrés Internacional d'Exlibristes. Tarragona: Associació Catalana d'Exlibristes, 2014, p. 154-185.

Eduard Toda tenia per mà la identificació de marques de propietat que observava com a bibliòfil, especialment en l'etapa de formació de la ingent biblioteca personal que va reunir al voltant de 60.000 volums els seus anys viscuts a Londres (des de l'any 1901, moment en què renuncia a la carrera consular per treballar per la naviliera basca *Sota, Aznar y Compañía*, fins el 1916/18).

Eduard Toda, també com a historiador encuriós i bibliògraf que també era, va més enllà dels exlibris, i transcriu anotacions, indaga en les compres, en les donacions i en els donants, en les deixes dels testaments; qualsevol element de procedència que li crida l'atenció el transcriu acuradament; afegeix minuciosament dades històriques que ajuden a poder interpretar el context de les col·leccions de les biblioteques d'Escornalbou. Per tant, podem afirmar que el treball d'Eduard Toda constituïria un valuós precedent de reconstrucció de les biblioteques d'Escornalbou en base a les marques de propietat i a les informacions sobre les procedències. Aquest reconeixement dels fons d'Escornalbou segurament ho va fer sol, tenia una gran capacitat de treball i una important expertesa en tot allò relacionat amb el món del llibre.

En el nostre cas, des de la Biblioteca Pública Provincial de Tarragona es va veure l'oportunitat de treballar la col·lecció procedent del convent i seminari d'Escornalbou en base a les seves procedències; per tal de portar-ho a terme es va construir un projecte des d'un equip, que va tenir com a membres l'Agència Catalana del Patrimoni, que en aquest cas gestiona directament el Monument del castell monestir d'Escornalbou. També es va comptar, des de l'inici, amb la participació del Servei de Biblioteques, de la Universitat de Barcelona a través de la Fundació Bosch Gimpera, i amb la col·laboració de la Biblioteca de Catalunya. El projecte havia de durar tres anys (2016-2018), període en el qual es va dur a terme la identificació i catalogació de tots els fons.

Més enllà de l'estudi de les col·leccions de les biblioteques d'Escornalbou i de la seva posada en valor,¹⁷⁶ l'objectiu final havia de ser l'elaboració d'un portal que s'allotgés a

¹⁷⁶ Pedro J. RUEDA RAMÍREZ; Dolors SAUMELL CALAF «Les marques de propietat dels llibres de la Biblioteca d'Escornalbou: un patrimoni recuperat» *Ítem: revista de biblioteconomia i documentació*, núm. 65-66, 2019, p. 100-116. <<https://www.raco.cat/index.php/Item/article/view/353620>> [Data de consulta: 3 de juliol de 2020].

Pedro J. RUEDA RAMÍREZ; Dolors SAUMELL CALAF. IV Congreso ISKO España-Portugal (Barcelona, 11-12 Juliol de 2019) <<https://fima.ub.edu/isko2019/es/node/27>> [Data de consulta: 19 d'octubre de 2020].

l'Agència Catalana del Patrimoni, on l'estudi sobre les biblioteques d'Escornalbou s'unís a altres mirades patrimonials sobre el monument de manera que les col·leccions bibliogràfiques fossin una baula més de la interpretació del convent- monestir, de la seva història, dels seus patrimonis i de la seva evolució al llarg dels segles. En aquest context, el patrimoni bibliogràfic adquiriria un significat més ampli i s'obririen les col·leccions a noves interpretacions, però també a la ciutadania i a les comunitats d'investigadors i professionals. La temporització en aquest cas estava supeditada a la creació de continguts des d'altres àmbits que havien de complementar el patrimoni bibliogràfic, i que encara estan en curs a l'actualitat tot i que es preveu però la seva finalització amb l'any en curs (2017-2020). Paral·lelament es van seleccionar i digitalitzar alguns exemplars. Aquests junt amb les portades i les descripcions tindrien com a destí *Calaix*,¹⁷⁷ dipòsit digital dissenyat per emmagatzemar, preservar i facilitar l'accés a materials digitals del Departament de Cultura. Aquest també està en fase de bolcat de dades i imatges amb una previsió de finalització també d'aquest mateix any en curs.

Tot i que la data prevista de finalització del projecte tant del portal com de les dades bolcades a *Calaix* és el desembre de 2020, és important assenyalar que es tracta d'un projecte obert a noves incorporacions i actualitzacions en tots els formats, text, imatges o qualsevol tipus de continguts. L'objectiu es que sigui un projecte viu i escalable, que es vagi actualitzant de forma periòdica i que s'ampliï sempre que hi hagi nous continguts que el puguin enriquir.

1.2 El procés previ. Identificació i catalogació dels exemplars a partir dels exlibris

Tal com hem exposat, un primer pas era la identificació, catalogació i la revisió dels exemplars catalogats amb la inclusió dels exlibris, antics posseïdors i la transcripció de les anotacions. S'era conscient que el procés tècnic havia de ser la base de l'estudi de les col·leccions de les biblioteques d'Escornalbou, i per tant calia acarar-lo des d'un inici.

En un primer moment, per recuperar els exemplars es va procedir a la seva identificació en base al seu exlibris; l'any 1926, Eduard Toda afirmava que a Tarragona, procedents

¹⁷⁷ <<http://calaix.gencat.cat/handle/10687/426637>> En procés [Data de consulta: 19 d'octubre de 2020].

d'Escornalbou, arribaren 450 obres en 935 volums, i nosaltres estàvem disposats a recuperar tots els conservats a la Biblioteca. En un inici en teníem localitzats uns 150 centenar de títols, preveiem un màxim de 500 exemplars (2016), i no creiem que la col·lecció s'incrementés gaire més; la nostre previsió fallava bastant perquè a l'actualitat s'han reunit un total 570 registres i 902 exemplars, xifra similar a que va donar Eduard Toda l'any 1926.

La identificació consistia en examinar els llibres amb deteniment en busca de l'exlibris de la portada però també al vers de la coberta, a la portadella o al full de guarda. A vegades, si algun d'aquests elements estava mutilat es recorria a les enquadernacions, i a les signatures del llom. Els llibres s'examinaven un per un, tant en els fons per catalogar com en aquells que pertanyien a sales que estaven processades, calia revisar-los tots; a vegades la descoberta d'un exemplar feia repassar altra cop els llocs que s'havien mirat amb anterioritat. La cerca als catàlegs fets amb anterioritat no va aportar resultats perquè tal com hem comentat als llibres no se'ls va fer constar les informacions de procedència.

Una vegada identificats es van anar introduint directament al *Catàleg col·lectiu del patrimoni bibliogràfic* <https://ccuc.csuc.cat/search~S22*cat>; es van transcriure les marques de propietat i les anotacions corresponents al camp 903, d'ús local, tot i responent a les *Pautes sobre monografies antigues* del CCUC <<https://confluence.csuc.cat/pages/viewpage.action?pageId=19367913>>; aquest camp està reservat a les informacions de descripció dels exemplars dels fons de patrimoni bibliogràfic: conté informació relativa a l'ítem, i és d'ús exclusiu de les biblioteques identificades amb el codi u54 en el camp «ubicació» de Sierra.

Dels subcamps normalment els que s'emplen, són el de l'estat de conservació i característiques físiques de l'exemplar (\$c); en els demás casos sempre que es pugui obtenir-ne les dades: el de la signatura topogràfica (\$d); pel que fa a les procedències es consignen dos subcamps més: el referent a la història de l'exemplar amb la transcripció de les marques de propietat, dels antics posseïdors, els exlibris cancel·lats, o similars (\$f), i finalment es fa constar la col·lecció diferenciada que l'identifica dins de la biblioteca, que en el nostre cas es va decidir que portés el nom de «Fons Escornalbou» per tal de facilitar la recuperació (\$h).¹⁷⁸

2. LES BIBLIOTEQUES DELS FRARES. APROXIMACIÓ HISTÒRICA I BIBLIOGRÀFICA

- 2.1 La formació de les col·leccions d'Escornalbou
- 2.2 La primera biblioteca d'Escornalbou. Els llibres dels agustins
- 2.3 La biblioteca dels franciscans recol·lectes
- 2.4 La biblioteca del Seminari de Missions (franciscans observants)

2.1 La formació de les col·leccions del fons d'Escornalbou.

Del fons d'Escornalbou s'han identificat i processat prop de 1.000 volums en base als exlibris i marques de propietat. Una primera aproximació a partir dels fons recuperats ens indica que les biblioteques d'Escornalbou són plurals, es succeeixen al llarg dels segles, des del segle XIII al XIX, i s'orienten a les necessitats de cada comunitat amb un marcat sentit pràctic, i amb una temàtica religiosa que canonges, franciscans recol·lectes i franciscans observants van posant al dia malgrat la continuada manca de recursos. A grans trets, la renovació de les col·leccions especialment en els moments de canvis en l'orde religiós han comportat l'entrada de nous materials, i adaptació a noves necessitats, però també la revisió dels existents, en forma d'esporgues (supressió de parts o fragments) i trasllats. Les informacions de procedència ens demostren que els llibres perduren en el temps i contenen notes, que evidencien un ús continuat al llarg dels segles.

És així com la primera biblioteca amb llibres impresos que va pertànyer als canonges de Sant Agustí possiblement va acollir els autors clàssics, incunables i postincunables dels incorporats les primeres dècades del segle XVI; durant el segle XVII amb l'arribada dels franciscans s'actualitza també la biblioteca per la formació de novicis i les predicacions, en consonància amb els ideals de la recol·lecció, i més tard, en temps del Seminari de

¹⁷⁸ Exemples del camp 903

14907|dXI/250|cEnq. perg., taques d'òxid i d'humitat i forats de paràsits (p. malmeses)|fEx-l. ms. a port. «Es de Escornalbou»|hFons Escornalbou

14907|d3/890(2)|cRelligat a la col·lecció factícia: Cartas del filòsofo rancio (número 2). Enquadernació en pergamí, taques d'òxid i alguns forats de paràsits|hFons Escornalbou|.

missions la biblioteca es fa gran, guanya centralitat i arriba als dos mil volums per atendre la formació dels frares, però també l'elaboració de textos i sermons que havien de ser la base de les missions populars generalitzades durant el segle XVIII arreu de Catalunya, Aragó i València.¹⁷⁹

Al convent recol·lecte i al Seminari d'Escornalbou s'entreveu un context d'austeritat, on les col·leccions es formen de manera lenta, i el llibre es un bé preuat, imprescindible per la pràctica religiosa. La provisió de fons bibliogràfics té diferents formes que es mantenen al llarg del temps: una primera són les deixes dels mateixos frares, obligats a retornar els seus llibres personals al convent, i és una pràctica habitual disposar d'alguns llibres per ús personal o durant els seus viatges de predicació. Una segona serien les donacions d'altres persones que no pertanyen al convent, i d'aquestes en tenim varies mostres al llarg del temps, en la seva majoria pertanyents a persones provinents de l'estament eclesiàstic. Una tercera via d'entrada de fons són les compres, encara que aquestes en un context com l'orde dels franciscans que viuen de la caritat són poc freqüents: una de les primeres documentades és del pare Batista Ibanyes, guardià del convent, que va comprar l'any 1595 la *Summa* de Rodrigues i llibres pel cor: un salteri, un santoral i un dominical; en sabem també l'import, 15 lliures que van pagar els Jurats de Montbríó per la predicació d'una quaresma (12 lliures), junt amb una donació de Joan Çabastida, conseller en cap de Barcelona (3 lliures).¹⁸⁰ De l'època del Seminari de Missions és interessant la compra de llibres que va fer el pare Francesc Boada a Roma (i Venècia), i que portà a la biblioteca d'Escornalbou l'any 1724, en retornar de l'exili al qual l'obligà Felip V, en relació al posicionament del Seminari a favor de l'Arxiduc Carles d'Àustria; en aquest cas, els llibres ens aporten dades, escrites amb una excel·lent cal·ligrafia, del lloc de compra, de la data i del preu.¹⁸¹ Totes aquestes dades es poden resseguir a través de les informacions que es trobem als llibres, que com veiem ens donen valuoses pistes de l'ús del llibre en el seu context, em aquest cas al convent d'Escornalbou.

¹⁷⁹ BOADAS I LLAVAT, Agustí. «Trovadores, filósofos y traductores: franciscanos catalanes a través de los siglos». La labor de traducción de los franciscanos, Antonio Bueno García (coord.). Madrid: Cisneros, 2013. <http://www.traduccion-franciscanos.uva.es/archivos/Boadas.pdf>
— *Els Franciscans a Catalunya: història, convents i frarades (1214-2014)*. Barcelona: Província Franciscana de Catalunya; Lleida: Pagès, 2014.

¹⁸⁰ Josep MARTÍ MAYOR. «El ms 4-001 de los franciscanos recoletos catalanes de Escornalbou (1580-1686)». *Archivo Ibero-Americano*, 51, n.º 201-202, 1991, p. 18.

Ampliant aquest context històric, i en base a la recuperació dels llibres podem endinsar-nos en les diferents biblioteques a partir dels llibres impresos, per tant des de finals de segle XV, com a primer període. Ens són importants la conservació de dos inventaris datats en els moments de canvis d'orde, els anys 1580-1584 (franciscans recol·lectes) i l'any 1686 (franciscans observants). Lògicament, a mesura que avancen els segles s'han conservat més exemplars, i aquest fet ens ha permès una reconstrucció qualitativa recolzada en informacions de procedència; es així com la recuperació dels canonges dista molt d'allò que podrem arribar a esbrinar del Seminari de Missions.

2.2 La primera biblioteca d'Escornalbou: els llibres dels agustins

El lloc d'Escornalbou, documentat l'any 1198, acollí canonges agustins, antic orde dedicat al culte i a la predicació, amb dependència de la mitra tarragonina; hi van viure prop de quatre segles en petites comunitats arrelades al territori, fet que demostren les deixes i donacions fetes des del Camp de Tarragona. Durant el segle XIV entraren en una llarga decadència i a mitjan segle XVI només quedava un canonge, el pare Miquel Victòria. Per fer front a aquesta situació i aprofitar-ne les rendes, el llavors arquebisbe de Tarragona Gaspar Cervantes de Gaeta (1511-1575) va demanar al Papa la seva extinció, feta efectiva l'any 1574; les rendes foren emprades en implementar els estudis universitaris i el seminari a la ciutat de Tarragona amb la finalitat d'adoctrinar la joventut del Camp d'acord amb els nous cànons tridentins.

Bona part de la biblioteca dels canonges eren textos manuscrits que no han arribat a les nostres mans; sabem que els canonges en pujar a Escornalbou portaven uns quaderns de vitel·la on hi havia escrita la regla de Sant Agustí i el Martirologi d'Usard. Entre els fons recuperats la proporció de llibres d'impremta era menor perquè la seva producció i

¹⁸¹ Jaume BOFARULL. «Un manuscrit de el pare fra Francesc Boada, menoret missioniste d'Escornalbou: nota bibliografica». *Butlletí arqueològic*, época III, núm. 38 (1928), p. 34-41. Jaume BOFARULL. «Fra Francesc Boada, missionista d'Escornalbou i el seu manuscrit bibliogràficament notable 'Index Iudicum', compost a n'el 1727-28». *Butlletí arqueològic*, época III, núm. 39 (1929), p. 57-66.

difusió arreu de Catalunya no es produeix fins a les darreres dècades del segle XV en un moment en què els canonges són pocs i estan immersos en un greu estat de decadència; i més en un entorn rural allunyat.

Disposem d'un important element que ens aporta llum sobre la suposada biblioteca dels canonges, i és el primer inventari conservat (1580-1584) fet a l'arribada dels recol·lectes, i estudiat per José Martín Mayor, que ens ha permès pensar en una xifra aproximada: 170 llibres impresos entre el segle XV i la primera meitat segle XVI: s'hi documenten textos sagrats, patristica i en destaquen autors clàssics com Aristòtil, Plató, Ciceró, Ovidi o Virgili, obres de literatura profana.

Si bé el nostre treball de recuperació es sustenta en les marques de propietat, els exlibris d'Escornalbou; aquí aparentment no disposem d'una marca diferenciada i ens és difícil saber del cert allò que formava part de la Biblioteca dels canonges. No obstant creiem que de la biblioteca recuperada correspondrien als canonges part dels incunables, potser els que portarien l'exlibris en la seva forma més antiga (*Scornalbou / comunitat d'Escornalbou*) com serien els de Sant Agustí, relacionat directament amb el seu orde *Opuscula* (Venècia, 1484. ISTC ia01217000), Jean Gerson *Prima pars operu[m]* (Nuremberg, 1489. ISTC ig00188000), Sant Bonaventura *Prima-quarta p[ar]s huius op[er]is videlic[et] disputata sancti Bonaue[n]ture in primu[m] libru[m] sententiar[um]* (1515) o Nicolau de Lira *Postilla seu expositio reuerendissimi magistri Nicolai de lyra sacre pagine professoris eximij super psalteriu[m] dauiticu[m] [et] hymnos* (1516). Entre els pocs manuscrits que han arribat als nostres dies, fora de l'àmbit de les col·leccions d'Escornalbou, destaca el *Necrologi de la canònica d'Escornalbou* conservat a la Hispanic Society of America de Nova York, aquí s'anotaren les defuncions dels canonges des de finals segle XII i fins l'any 1570, data de la darrera entrada.¹⁸²

2.3 La biblioteca dels franciscans recol·lectes

Extingits els canonges, l'Arquebisbat de Tarragona amb la voluntat de donar continuïtat a Escornalbou, buscava un nou orde monàstic i el trobà en els franciscans recol·lectes que expandien llavors la reforma. L'arquebisbe Antoni Agustí es va adreçar al custodi de la reforma recol·lecta, Àngel del Pas (1540-1596), que va veure amb bons ulls l'oportunitat d'un nou convent; i va ser el gener de 1580 quan es feu entrega del convent a fra Joan

Garcia al 'Portal del Bou'.¹⁸³ Els recol·lectes, de vida contemplativa i desproveïts de rendes, hi visqueren fins l'any 1686, moment enquèls observants els rellevaran per fer un Seminari de Missions.¹⁸⁴

L'Escornalbou recol·lecte va ser un lloc de referència espiritual al Camp i al Priorat, amb deixes i miracles de frares;¹⁸⁵ atenien també a la tercera ordre de Sant Francesc, especialment activa durant el segle XVII a Falset. El convent es nodria de religiosos de llocs propers, alguns d'ells de renom com el Pare Pere Perelló (Cabacés, 1540-Escornalbou, 1602), guardià d'Escornalbou, comissari de l'orde des del 1581 al capítol de Tortosa i que arriba a definidor dels recol·lectes l'any 1585. Era un home culte, amant dels llibres, i en va impedir de forma decidida la seva venda, creiem que dels autors clàssics que ben segur formaven part de la biblioteca heretada dels canonges, i que no encaixaven en la pràctica espiritual de la recol·lecció.

Un altre personatge de primer ordre va ser el beat Bonaventura Gran (Riudoms, 1620-Roma, 1684) que va professar l'any 1641 com a llec; a l'acta consta que llavors no sabia llegir i va signar amb una creu.¹⁸⁶ Es va formar al convent en poc temps perquè l'any 1643 va a fundar el convent de Móra i més tard a Itàlia fundà la reforma del Sant Retiro.

Els recol·lectes d'Escornalbou eren comunitats petites i autosuficients, entre set i dotze frares, amb una mitjana de cinc novicis; al capdavant tenien els guardians, que hi estaven entre dos i quatre anys. Conreaven les terres, aprofitaven boscos, vivien de la caritat,

¹⁸² B. SUTHERLAND; M.S. GROS. «El necrologi de Sant Miquel d'Escornalbou, Nova York, Hispanic Society of America, ms. 2715)». *Miscel·lània litúrgica catalana*, 13, 2005, p. 279-307.

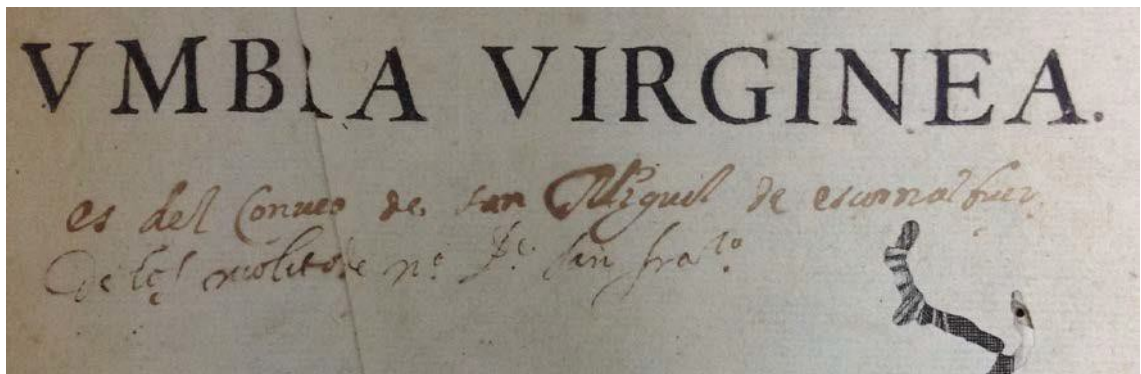
¹⁸³ Josep MARTÍ MAYOR. «El ms. 4-001 de los franciscanos recoletos...». *Archivo Ibero-Americano*, 51, núm. 201-202, 1991, p. 180.

¹⁸⁴ Josep MARTÍ MAYOR. «Escornalbou: colegio-seminario de misiones de Propaganda Fide: 1686-1835». *Archivo ibero-americano*, XLII, n.º 165-168, 1982, p. 293-342.

¹⁸⁵ Eduard TODA. *Història d'Escornalbou*, p. 99-101. I també Carles MILLÀS i CASTELLVÍ. «Una aproximación a los planes de estudio y a las bibliotecas de los franciscanos de Catalunya (siglos XVI-XVIII)». *Archivo ibero-americano*, 56, núm. 221-222, 1996, p. 385-428.

¹⁸⁶ Josep MARTÍ MAYOR. «El ms. 4-001 de los franciscanos recoletos...», p. 190.

practicaven la pobresa i no els estava permès gestionar diners, havent de recórrer a un síndic per fer les operacions imprescindibles (compres, rebre donacions, etc.). La predicació era important, i períodes litúrgics com la quaresma, els proporcionaven alguns ingressos; els frares ocupaven part del seu temps la lectura i en la preparació dels sermons, i la biblioteca heretada dels canonges experimentà un fort creixement al llarg del segle XVII, des de 170 fins a 700 volums; aquesta xifra ens deixa veure la importància de la possessió i de l'ús dels llibres en un context de gran austeritat. Els franciscans l'engrandiren a partir d'exemplars aportats per frares del convent, que els havien de deixar al morir, algunes compres i donacions de particulars. Els intercanvis de llibres en les anades i vingudes de frares en diversos convents del mateix orde tenen també un pes important.

Un llibre de la biblioteca dels franciscans recol·lectes amb la marca de propietat a l'avantportada «Es del Convento de San Miguel de Escornalbuey de los recoletos de n[uestro] P[adr]e San Fra[n]c[is]co». Font: Novarini, Luigi. *Electa sacra*. Turnoni [Tours]: sumpt. Laurentij Durand, & Laurentij Arnaud, 1640. BPT XI/479. Fons Escornalbou

En aquesta època, els segles xvi i xvii, els intercanvis culturals són febles i els llibres penetren lentament, més en un entorn rural i força aïllat com Escornalbou; el lloc però encara manté el seu vincle amb l'Arquebisbat de Tarragona com mostra l'estada de Pere Tarrés a finals segle XVI, refugiant-se de l'epidèmica a Tarragona. A poc a poc els llibres adquireixen centralitat perquè són l'eina d'estudi i de treball que els ajuda a construir els sermons inspirats en les noves corrents franciscanes: d'una vintena de sermonaris a final segle XVI es passa a prop de dos cents-cinquanta, un segle després. Els llibres són també imprescindibles per la millora espiritual dels frares i per formar els novicis; una prova evident és el seu elevat ús i les anotacions conservades als llibres que ens demostren la interacció amb els llibres i les formes de lectura.

Des dels inicis la biblioteca destaca per una marcada fidelitat a l'ordre que n'inspira les incorporacions bibliogràfiques. El primer intercanvi de llibres fet amb el convent recol·lecte d'Horta de Sant Joan n'és un bon exponent: es manleva a Diego de Estella,¹⁸⁷ gran figura del franciscanisme hispà, i del que s'adquiriran noves edicions al llarg del anys. Un altre bon exemple és la incorporació primerenca de l'obra d'Àngel del Pas (1540-1596) impulsor de la reforma recol·lecta, i persona que va fer possible l'establiment del convent.

De la biblioteca recol·lecta conservem dos inventaris (1580-84 i 1686), documents de gran valor que ens permeten veure'n la seva formació i evolució. A partir dels inventaris constatem com al llarg del segle XVII l'anomenada '*Llibreria*' (nom amb el qual es coneixen les biblioteques) d'Escornalbou adquireix una disposició característica de les biblioteques conventuals a l'època moderna: els llibres es desen en armaris i s'organitzen en apartats temàtics que a finals segle XVII van des de la lletra A fins a la lletra J; les lletres estan dibuixades al lloc dels llibres i van acompanyades de números. Les classificacions, corresponents als apartats temàtics, evolucionen si bé conserven un mateix punt de partida en les sagrades escriptures i la patristica que responen a la necessitat d'entendre els textos sagrats i sobretot de fer-los comprensibles a la gent. En el primer inventari, a finals de segle XVI, s'incorporen per primera vegada els textos en llengua no la llatina, i com que són encara pocs es reuneixen en un apartat propi que els agrupa (*Llengua de romans*), en gran part en llengua castellana. Cent anys més tard, aquest apartat ja té poc sentit perquè en són molts més, i desapareix, com també ho fan altres temes que han perdut pes, com l'escolàstica, o la dialèctica. Sembla que es superen els esquemes de coneixement medievals, possiblement heretats dels canonges, i s'adapten a poc a poc als nous canons tridentins; cal nodrir-se llavors de llibres més funcionals i s'afegeixen categories temàtiques diferents com els grups de *Predicables*. *Casos de consciència o Llibres de devoció*; tots ells han de contribuir a una acció religiosa més proactiva, fornida en una base de cultural que mantindrà matèries com la filosofia, la història o la gramàtica.

¹⁸⁷ Inventari anterior a 1584 4. Stela super Lucam, pars 1 i 2 (*ja és al convent de Horta hont era*), p. 352.

2.4 La biblioteca del Seminari de Missions (franciscans observants)

En el context del desplegament de les missions a Amèrica, l'any 1687 es fundà el Seminari de missions a Escornalbou que perdurà fins l'exclaustració el 1835.¹⁸⁸ La fundació i els inicis van ser complicats per diferents motius: la dificultat de trobar llocs que el volguessin acollir, l'oposició aferrissada dels recol·lectes i l'escassetat de seminaristes. El Seminari no es consolida fins l'any 1696 amb l'arribada del Pare Miquel Ferrer (1696), de gran prestigi, que provoca l'atracció de nous novicis. Si bé l'objectiu inicial era reclutar seminaristes per les terres americanes, aquests només en van ser alguns a meitat segle XVIII, i la tasca evangelitzadora es concentrà en terres catalanoparlants en les anomenades *missions populars*, que es van repetir fins l'any 1833. Es tractava de predicacions extraordinàries fetes a les zones rurals, considerades manifestacions de la cultura barroca, amb sermons i accions que volien sorprendre i persuadir (entrada als pobles de nit precedits per un gran crucifix amb el cant de *saetas*, etc.), actes propers a l'espectacle i al teatre.¹⁸⁹ Els bisbats de Tarragona, Tortosa i Lleida van ser els que més missions celebraren, mentre que els de Barcelona i Vic en varen rebre en poques ocasions perquè els bisbes no en varen demanar.¹⁹⁰ Igual que els recol·lectes, els missioners no disposaven de rendes, vivien de la caritat, tot i que van ser comunitats força més nombroses, amb quaranta o cinquanta persones.

La biblioteca del Seminari va reunir al voltant dels dos mil exemplars disposats també en armaris classificats per temes ordenats des de la lletra A a la M. Dotada de bibliotecari tal i com marcaven les constitucions franciscanes (1734), la biblioteca va ser la base dels tres eixos del convent: la formació de novicis, la preparació de les tasques evangèliques de la

¹⁸⁸ Jaume BORRÀS GALCERAN. «Les missions populars d'Escornalbou». *Estudis Prioratins*, núm. 1, 1999, p. 13-48.

¹⁸⁹ Francisco RICO COLLADO. «Conversión y persuasión en el barroco: propuestas para el estudio de las misiones en la España posttridentina», *Studia Historica: Historia Moderna*, Vol. 24, núm. 1, 2002, p. 366, <http://revistas.usal.es/index.php/Studia_Historica/article/view/4720/4736> [Consulta: 25 de setembre de 2019]. I també Antoni COMAS «Sermons i cants de missió». *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel, 1964, v. IV, p. 385-409.

¹⁹⁰ Jaume BORRÀS GALCERAN «Geografia i incidències històriques de les missions populars d'Escornalbou». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 67, núm. 2, 1994, p. 96.

predicació i l'elaboració de textos devots; d'aquesta manera al voltant de la lectura es varen dibuixar les biografies intel·lectuals dels religiosos. El paper de la teologia moral es va enfortir incorporant les sumes morals que categoritzaven els pecats i l'exegesis bíblica va ser una font inesgotable de recursos per tal de reforçar les alegories devotes. D'aquesta manera els llibres van ser l'arsenal per les missions constituint la lectura un entrenament intel·lectual per la predicació.

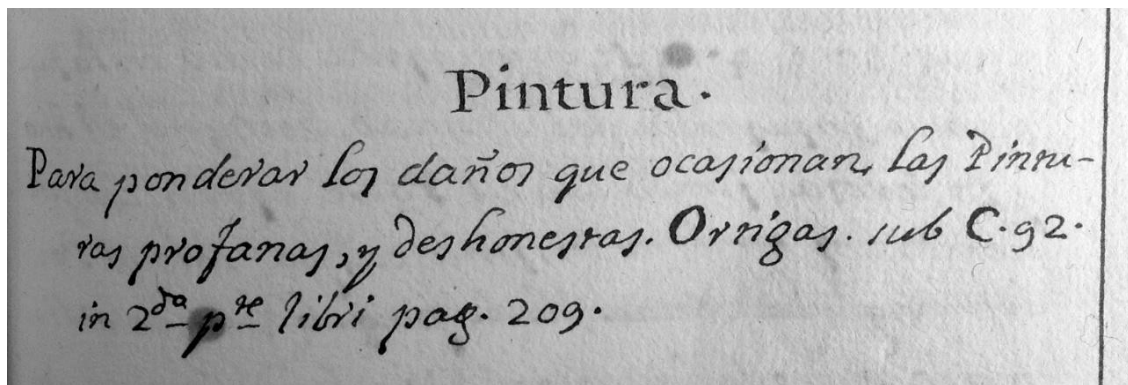
Els llibres llegits al convent que s'han conservat foren el 82 % dels segles XVII-XVIII, amb predomini del llatí, llengua majoritària a 342 registres (60 % del total), seguit pel castellà, 37 % amb 210 registres. Els religiosos van transmetre aquests coneixements a les missions de predicació a través de l'oralitat dels sermons i això va permetre que els llibres llegits al convent fossin filtrats a través dels interessos de la pedagogia devota arribant a tenir una presència continuada a les zones rurals que van visitar en 3.184 campanyes missionals.

Durant el segle XVIII la Biblioteca es convertirà en un arsenal de llibres catòlics, i a mitjan segle el pare Joan Papió l'any 1765 la va descriure com una de les més destacades de la província,¹⁹¹ en relació a la seva gran activitat. En aquest moment van formar part dels prestatges de la biblioteca algunes de les obres d'erudició bíblica de l'època com la *Biblia maxima versionvm ex lingvis orientalibus* (1655-1660) i comentaris dels textos sagrats com els de Juan de Segovia i Cornelius à Lapide, les històries de l'Església i l'orde franciscà i les obres hagiogràfiques, com les famoses *Acta sanctorum* de Johannes Bolland i Godefridus Henschenius. Es trobaven també en concordança amb l'ideari religiós algunes obres de teologia moral que oferien la categorització dels pecats com el *Promptuari moral sagrat y cathecisme* (1754-1757) de Pere Salses i Trilles, o el *Directorio moral* (1786) de Francisco Echarri.

Una excel·lent mostra del treball intel·lectual a la Biblioteca del Seminari és la d'en Francesc Boada (1674-1729), autor reconegut i prolífic, destacat il·luminador, expulsat

¹⁹¹ Joan PAPIÓ. *El Colegio Seminario del Arcángel San Miguel de Escornalbou*. [Barcelona]: Imp. de los Carmelitas Descalzos, 1765, p. 47.

del país per la seva fidelitat a l'Arxiduc Carles (1714), i que va fer cap a Itàlia; allí va destacar per la confecció de llibres de cor, tasca per la qual fou remunerat, i que invertí en la compra de llibres per la biblioteca del Seminari d'Escornalbou. Va poder-hi retornar l'any 1723 amb aureola de santedat; mantingué una vida extremadament austera, dedicada al treball bibliogràfic: confeccionà un voluminós thesaurus de matèries predicables (*Index Indicum, seu Repertorium Generale hac facillime inveniendum omnia fere assumpta praedicabilia, qua in omnibus et singulis huius Bibliothecae, ac sacras conciones spectantibus Libris, sparsim pertractantur*, 1727) amb l'objectiu d'orientar la confecció de sermons, tot indicant de cada matèria de predicació les referències als llibres de la biblioteca. És interessant constatar que els llibres citats en aquest *Index indicum* són els que podien llegir els frares, i una part d'ells s'han pogut catalogar com a part del fons patrimonial de la Biblioteca Pública de Tarragona.

Els temes dels llibres de la biblioteca van ser descrits pel frare Francesc Boada indicant la signatura topogràfica de cadascun d'ells. En aquest cas cita al jesuïta Manuel Ortigas que va publicar un llibre de missions, amb signatura C-92. Font: Boada Parellada, Francesc. *Index indicum seu repertorium generale huius bibliothecae*. Escornalbou, segle XVIII. Mss. BPT.

Un dels eixos del Seminari era l'elaboració de textos devots que van esdevenir un recurs complementari per predicar en lletres d'impremta, a l'igual que ho feien a través dels discursos orals, i la biblioteca n'era el lloc d'inspiració i redacció. A la Biblioteca de Tarragona però en són pocs entre la totalitat de llibres conservats; aquest seria el cas d'una edició de la *Font Mystica i sagrat del paradís de l'Església* de Francesc Baucells. En altres col·leccions patrimonials, s'han conservat textos devots de gran difusió que es van editar a les imprentes de Reus, Tarragona o Girona, afavorint la demanda de productes editorials senzills, de fàcil consum, i destinats a un ús reiterat, al contenir oracions, guies

de meditació, i altres recursos adreçats a persones etiquetades de «senzilles» o «rústiques», que d'aquesta manera tenien un conseller particular per resoldre els dubtes religiosos.

2.5 La dispersió de les biblioteques d'Escornalbou

Tal com hem vist en els capítols anteriors el segle XIX, especialment des del Trienni Liberal, a Escornalbou, i als convents i monestirs en generals, s'inicia un període de decadència que culminarà en les desamortitzacions eclesiàstiques; serà l'any 1835, el mes de juliol quan els frares observants del Seminari de missions abandonen definitivament el convent. El Seminari va estar actiu durant la Guerra del Francès, els anys 1810 i 1811, moment en què es van fer missions a Tarragona, per assistir a la gran concentració de gent que fugia de les tropes franceses.¹⁹² L'any 1811, en dies propers al Setge, es documenta un escamot de soldats francesos saquejant el convent, tot i que els frares no el varen abandonar.

Durant el Trienni Liberal (1820-1823), els frares van ser acusats d'instigar l'absolutisme, de propagar-ne les idees a través de les missions, i en més d'una ocasió la premsa constitucional n'és testimoni.¹⁹³ Fins i tot les Corts espanyoles el 18 de març de 1822 acusen obertament als monestirs de Poblet i d'Escornalbou de ser el principal focus facciós de Catalunya i en proposen la seva supressió immediata¹⁹⁴. Es documenta que l'any 1822 els frares d'Escornalbou abandonaren el convent uns mesos; el seu patrimoni bibliogràfic, ocultat en la fugida entre les parets del convent o als pobles veïns, en trobem referències poc precises descrites per Eduard Toda.¹⁹⁵ En aquest primer episodi es probable que els llibres patissin danys, tot i que no podem valorar el seu abast durant el procés de les ocultacions, en els desplaçaments, ni tampoc si alguns d'ells no hi varen retornar.

L'any 1835 amb l'exclaustració de convents i monestirs el Seminari d'Escornalbou s'abandonà; quan el 22 de juliol es produeix la crema de convents de Reus, els trenta-tres frares que llavors hi havia a Escornalbou, veuen perillar la seva vida, i el dia 25 de juliol

de 1835 fugiren altra cop, a la muntanya, a masos d'amics o parents, o alguns a França;¹⁹⁶ s'amagaren amb facilitat perquè molts procedien del Camp de Tarragona o comarques properes. Abans de fugir van treure béns als pobles veïns, arribant a llocs com Vilanova, Pradell o l'Argentera, o els van ocultar entre les parets del convent, pensant en retornar. Es van endur també alguns dels llibres com a objectes personals. El desembre de 1835 es documenten els primers inventaris procedents de cases particulars: a la casa de Miquel Ferrer s'hi trobà una bona quantitat de llibres dins de coixineres i sàrries; es tracta però d'uns inventaris fets a corre cuita i pràcticament sense informació.

Els mesos i anys següents a l'exclaustració es van localitzar, es van treure de cases i amagatalls, es traslladaren a Reus i finalment a Tarragona, on arribaren mesos més tard, l'any 1836. Quasi al mateix temps que els llibres arribaven a Tarragona el mes d'octubre del 1836 el convent d'Escornalbou va ser incendiat per les milícies de Reus,¹⁹⁷ s'espolià el poc que quedava i poc després l'església fou aprofitada com a corral de bestiar i el castell com a casa del pastor.

¹⁹² Josep MARTÍ MAYOR. «Escornalbou: colegio-seminario de misiones de Propaganda Fide: 1686-1835». *Archivo ibero-americano*, 42, núm. 165-168, 1982, p. 333-334.

¹⁹³ Referència al comandament facciós de R.P. Serrabou del convent d'Escornalbou, guardià del convent; al mal provocat pels confessionaris d'Escornalbou; a les beates mortes de susto pels frares missioners, etc. A: *Diario constitucional, político y mercantil de Palma* Número 46 (16 de mayo de 1822); *Diario mercantil de Cádiz*, Número 2118 (24-05-1822); *Diario constitucional de Barcelona* Número 126 (6 de mayo 1823).

¹⁹⁴ *Diario constitucional, político y mercantil de Palma*, núm. 63, 2 de junio de 1822, p. 1.

¹⁹⁵ «... no deixaren ni màrfegues a les celdes ni robes a la sagristia, i fins i tot buidaren la biblioteca encara que segurament pel molt pes que feien los llibres no fou possible treure'ls i els deixaren amagats». Eduard TODA. *Història d'Escornalbou*, p. 255.

¹⁹⁶ Un exemple de la fugida a França pot representar-ho en Francisco Serra, Prevero, Francia Lion, antiguo misionero exclaustrado del convento de Escornalbou, cerca de Tarragona. Se hallaba de capellan en el convento de religiosas cerca de Lion. Se distingue por sus virtudes, por sus buenos ejemplos y por su infatigable celo. Es tan sabio como virtuoso. *Anales de la Academia Bibliográfica Mariana Año 1 (1862, Octubre)*.

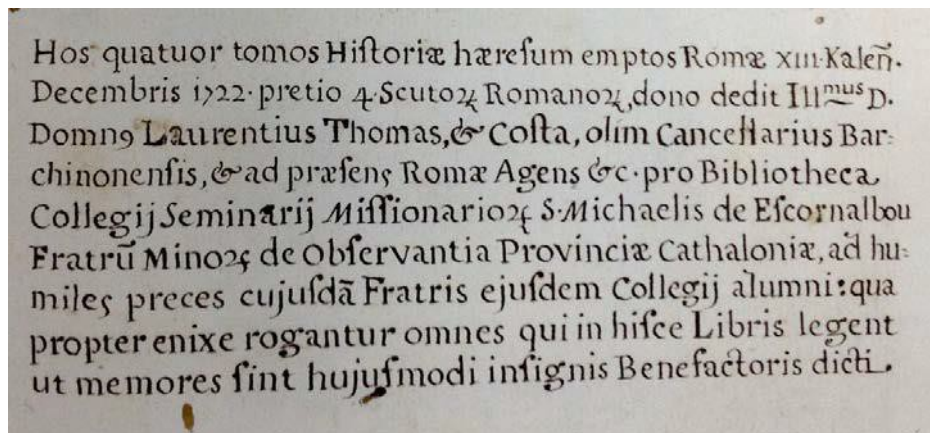
3. LA BIBLIOTECA RECUPERADA A LA BIBLIOTECA PÚBLICA DE TARRAGONA

- 3.1 Marques d'us i propietat als llibres del convent
- 3.2 Donacions i llegats al convent, com s'incrementen les col·leccions
- 3.3 La biblioteca recuperada. Valoració

3.1 Marques d'us i propietat als llibres del convent

Tal com hem vist al llarg del treball les marques d'us i propietat dels llibres ens permeten reconstruir la col·lecció, i el treball amb les dades dels exemplars ens apropa als usos, usuaris, i a una imatge de la comunitat de lectors interessada en una biblioteca; en aquest sentit la traçabilitat dels exemplars forma part d'una visió més global de la història social i cultural del llibre i ens ofereix perspectives innovadores d'estudi que revelen el procés de patrimonialització, la mobilitat geogràfica i l'evolució de l'interès al llarg del temps per determinats materials convertits en objecte de col·lecció. S'ha pogut observar com els llibres es relacionen amb els objectius de l'orde franciscà amb els seus objectius de formació i predicació, que en l'etapa del Seminari de missions, al llarg del segle XVIII, ens permet veure la projecció dels textos en un territori a través de les missions amb la confecció i publicació d'obres devotes.

¹⁹⁷ «Antoni Pons, un menestral reusenc que va escriure un interessant dietari, diu que com a membre de la Milícia, el 24 d'octubre de 1835 va sortir de Reus amb 200 soldats i una companyia de Miquelets per anar a cremar el convent. Van posar foc a l'església i l'endemà, després de fer nit a Riudecanyes, van col·locar diverses càrregues de pólvora i van volar l'església i el que quedava del convent.» Antoni PONS ANGUERA. *Libro de varias cosas sucedidas en esta villa y algunos parages de Cataluña*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1988, p. 163.

Nota manuscrita de donació de Llorenç Tomàs i Costa al col·legi de missions d'Escornalbou. Font: Bernini, Domenico. *Historia di tutte l'heresie*. Venezia: nella stamperia Baglioni, 1717. BPT 3/454

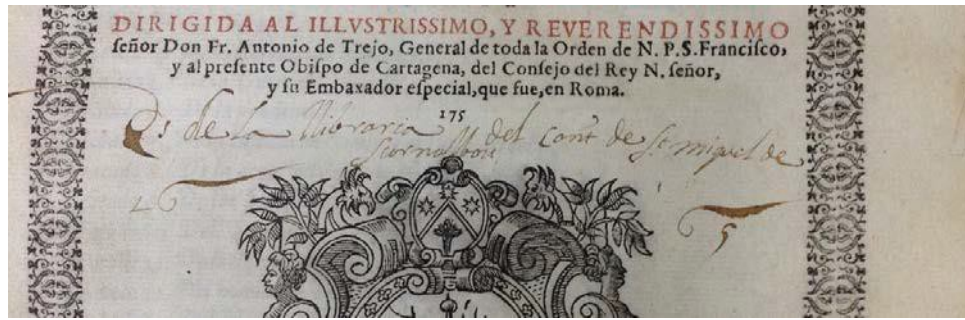

Attinet ad Bibliothecam Collegii Seminarii Missionario[rum] S. Michaelis de Escornalbou ... emptus Romae 10 precio juliorum anno Domini 1722». Font: Drexel, Jeremias. *Operum tomus secundus*. Lugduni: sumptibus Ioannis-Antonii Huguetan, [1675]. BPT XI/67

Des de l'edat mitjana els exlibris s'anotaven als còdex per mostrar la pertinença i en els llibres impresos es poden trobar a la guarda o al vers de la coberta, a la portadella o a la portada.¹⁹⁸ La identificació del propietari és un procés que pot incloure també les marques de gestió bibliotecària (signatures) o d'enquadració que permeten detectar la incorporació a una col·lecció.¹⁹⁹

¹⁹⁸ David PEARSON. *Provenance research in book history: a handbook*. London: The British Library; New Castle: Oak Knoll Press, 1994.
M.^a del Pilar CUESTA DOMINGO. «Ex-Libris en la Real Academia de la Historia». *Notas para un estudio, Boletín ANABAD*, 65, núm. 3, 2015, p. 149-208.

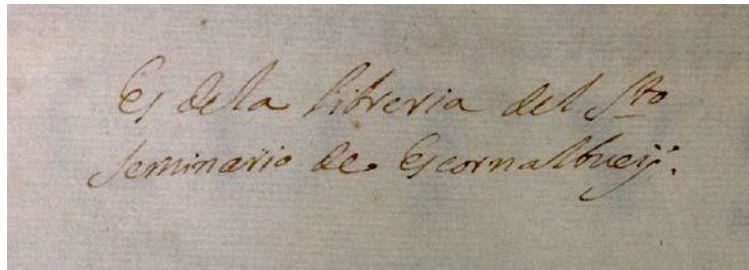
¹⁹⁹ Raymond CLEMENS; Timothy GRAHAM. «Assessing manuscript origin and provenance». *Introduction to manuscript studies*, Ithaca: Cornell University Press, 2007, p. 117-128.

Exlibris ms. en la portada «Es de la Llibreria del con[ven]t de S[an]t Miquel de Escornalbou. 1665». Font: Villalobos, Enrique de. *Summa de la theologia moral y canonica*. En Valencia: por Silvestre de Esparsa: a costa de Claudio Mace, 1630. BPT VIII-62

Les biblioteques d'Escornalbou s'han seleccionat en base als exlibris, fet que ha permès la seva identificació; s'han agrupat un total de 589 registres i 925 exemplars. Els llibres poden portar un o dos exlibris; en alguns casos, quan es tracta d'obres en volums, l'exlibris consta només al primer volum, o en alguns d'ells, però no acostuma a ser en tots. Un exemple de diversos exlibris als volums: Beda, el Venerable, Sant, 673-735 *Venerabilis Bedæ... Opera theologica, moralia, historica, philosophica, mathematica & rhetorica ... in Vetus et Novum Testamentum ... Moralibus doctrinis & expositionibus in quatuor Evangelistarum Evangelia illustrata ... Coloniae Agrippinae [Colònia]: Apud Ioannem Wilhelmum Friessem juniorem, 1688 ms. a port. «Es de la llibreria de S. Miquel de Escornalbou» (v. 1), «Es de la llibreria del Seminari de Escornalbou» (v. 3 i 5), «Es de Escornalbou» (v. 6 i 8).*

Uns altres elements d'identificació que han complementat els exlibris han estat les signatures i les enquadernacions; les signatures anotades al lloc del llibre contenen les dades de la localització dels exemplars als prestatges, una lletra majúscula escrita directament sobre el pergamí amb tinta de color negre i traç gruixut, i sota acompanyades de números; aquestes antigues signatures, els *olim* d'Escornalbou, corresponen a sistemes de lletres i números que els franciscans recol·lectes incorporaren al segle XVII per ordenar la biblioteca. Les lletres majúscules que anaven des de la A a la M, indicaven els armaris. Per altra banda les enquadernacions són de pergamí de color ocre a excepció dels pocs llibres conservats al segle XIX, que porten enquadernacions de tapa dura, i a diferència dels de pergamí, no són uniformes.

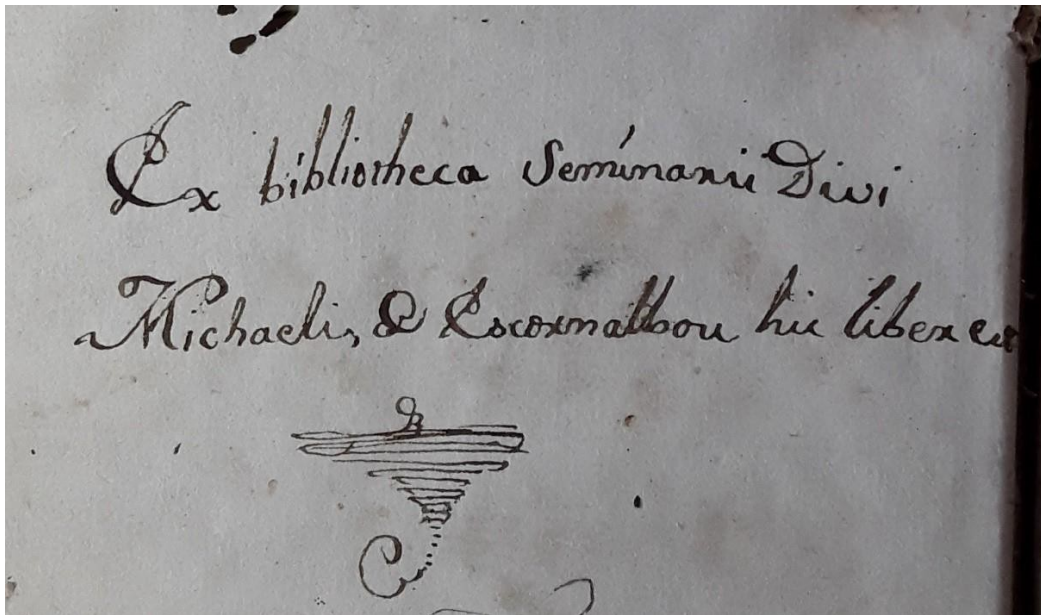
«Es de la Libreria del S[an]to Seminario de Escornalbuey»

Font: Pérez López, Juan Francisco. *Scotus philosophicus*. Barcinone [Barcelona]: ex thyp. Antonij Ferrer & Balthasaris Ferrer, 1687. BPT E2-35

Els exlibris d'Escornalbou estan manuscrits amb ploma o pinzell, directament sobre l'original, amb lletra rodona i traç gruixut. Només de forma puntual s'informen dades com l'any d'incorporació, de si són llibres manlevats a altres convents, si han estat donats per caritat, a canvi de misses o per pregar per l'ànima del donant. Disposem d'algun preu, de pensaments, d'indexacions, o altres que ens poden apropar també a patrons de lectura.

Tal com hem vist, aquests exlibris van ser revisats per Eduard Toda (1855-1941), escriptor i bibliòfil, que va consultar de primera mà els fons conservats a la Biblioteca de Tarragona abans de 1926, data de publicació de la seva història d'Escornalbou.²⁰⁰ L'evolució dels exlibris, al seu parer, també sembla força clara, des del terme *Scornalbou* emprat pels recol·lectes a finals segle XVI i part del XVII, a *Escornalbou* utilitzat des de darreries del XVII i pels missioners durant el segle XVIII, amb variacions com: *És d'Escornalbou*, *Es de la llibreria del Seminari d'Escornalbou*, *Es de la llibreria del Sant Miquel d'Escornalbou*.

²⁰⁰ Eduard TODA, *Historia d'Escornalbou*, p. 159-176.

«Ex bibliotheca Seminaris Diui Michaelis de Escornalbou hic liber est». Font: Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti Quinti Pont. Max. Iussu recognita atque edita. Lugduni: Sumptib. Haered. Guil. Rouillij., M.D.C.XX. [1620]. BPT IX/419

L'exlibris més emprat és *Escornalbou* (*és d'Escornalbou*), i la seva forma més simple és la més utilitzada, amb prop d'un 50 % dels exlibris documentats. En segon lloc trobem el nom més complet, *Llibreria d'Escornalbou* (16,3 %) i a més distància, la variant *Seminari d'Escornalbou* (5,2 %). Altres són puntuals, i no arriben en cap cas al 3 % (*Sant Miquel d'Escornalbou*; *Llibreria de Sant Miquel d'Escornalbou*, *Llibreria del Seminari d'Escornalbou*, *Santa Misión*, *Sant Miquel d'Escornalbou*, *Biblioteca d'Escornalbou*, *Convent de Sant Miquel d'Escornalbou* i *Comunitat d'Escornalbou*).

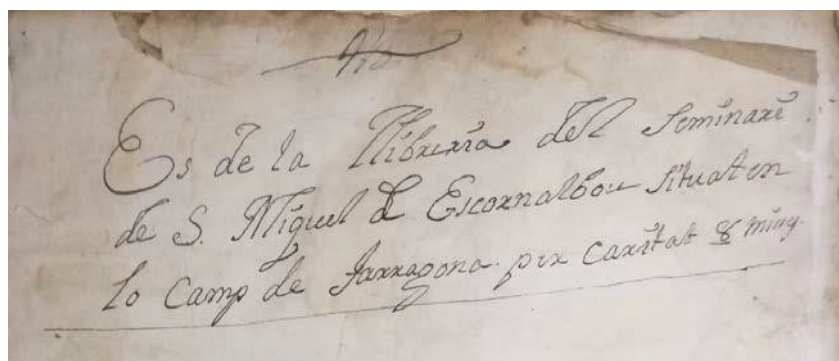
3.2 Donacions i llegats al convent, com s'incrementen les col·leccions

Les donacions i els llegats bibliogràfics amb exlibris dels antics posseïdors que s'han fet al llarg de la història ens proporcionen dades sobre els llibres, la seva història i mobilitat; el fet de poder establir-ne una traçabilitat ens permet també una visió més àmplia del context cultural en què es va moure Escornalbou al llarg del temps. Els intercanvis culturals eren, en general, pobres, i les compres van ser també escasses al llarg dels anys, tal i com ens mostra la documentació que ens ha arribat.

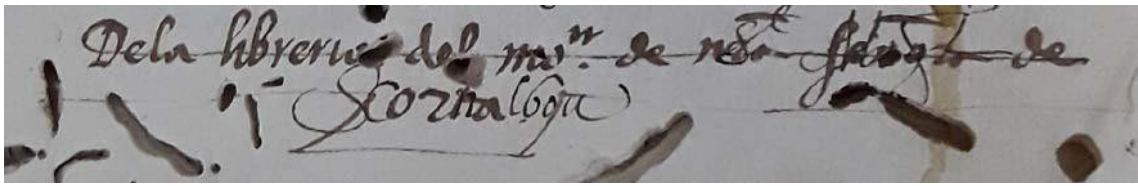

Donació per caritat al convent. Al llibre «Es de Escornalbou» i «Lo r[eto]r Gabriel Monté, natural del Arbosset y beneficiat de Alforge, doná este llibre y demana per charitat lo encomanian á Deu». Font: Labata, Francisco. Loci commvnes ad conciones. Lvgdvni [Lió]: Sumpt. Iacobi Cardon et Petri Cavellat, [1614]-1621. BPT X/455 (v. 3). Fons Escornalbou

Els exlibris cancel·lats corresponen al voltant del 10 % del total de la col·lecció, que seria superior si no fos per la conservació deficient i les mutilacions freqüents de portades i preliminars. En el moment d'incorporar un nou exemplar a la biblioteca es tatxa l'antic posseïdor i s'afegeix el nou, posant de manifest la nova pertinença, en aquest cas la Biblioteca d'Escornalbou. En la major part dels exlibris cancel·lats, tot i la tinta damunt de les lletres, s'han pogut recuperar les dades. Observem altres informacions que van més enllà del nom, i que ens aporten dades com el càrrec o la condició dels donants.

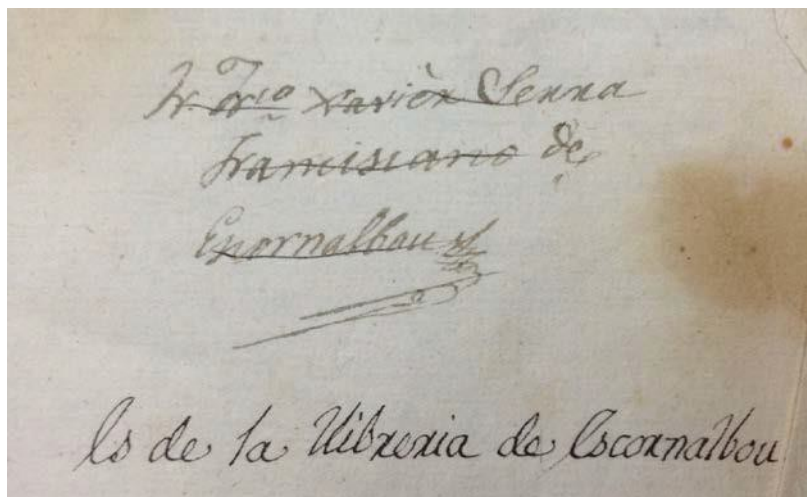

«Es de la llibreria del Seminari de S. Miguel de Escornalbou situat en lo camp de Tarragona per caritat 8 missas.» Font: Cabrera, Fèlix de. Catena moralis diversorum anulorum arte diligenter elaborata. Cervariae: ex Typographiâ Reg. ac Pontificiae Universitatis per Thomam Senant, 1731. BPT pendent catalogió. Fons Escornalbou

Exlibris ms. ratllat «De la libreria del mo[nest]ir de N[ost]ra Señora de Orta», i escrit a sobre «St. Miquel de Scornalbou». Fons: BPT, XI-150

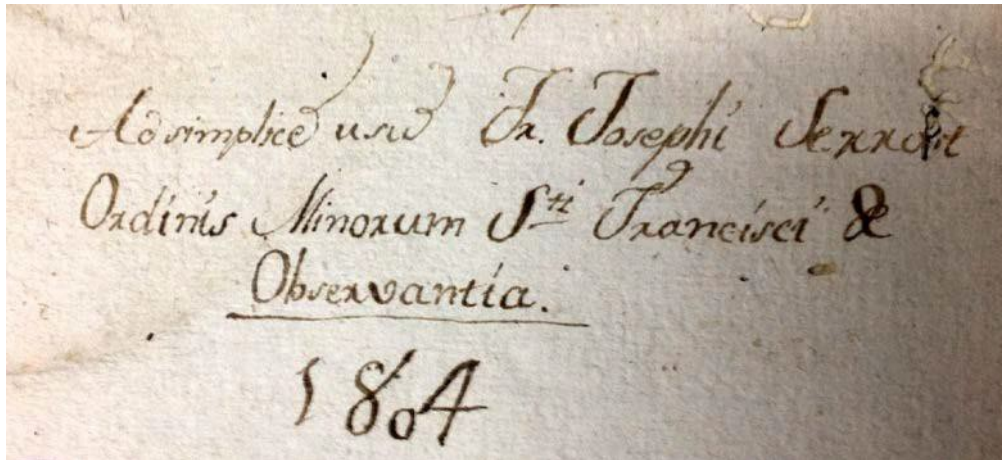
Una primera qüestió és qui eren aquests antics posseïdors, i en primer lloc trobem els llibres dels frares que quan moren queden al convent; en segon lloc es documenten les donacions, deixes d'altres persones que es vinculen a Escornalbou a través de donar llibres. De les donacions dels frares un dels primers exemples és el del custodi fra Batista Ibanyes, expulsat del seu convent de València, i refugiat a Escornalbou amb el seu *Blanquerna* de Ramon Llull, imprès a València l'any 1521; a la part superior de la portada hi consta que el deixa '*per estar en esta casa*'. Una pràctica habitual en l'entorn monàstic era també que els frares rebessin els llibres en ús de fruit havent-los de retornar a la comunitat conventual al marxar o al morir. En tenim vint exemples documentats que aporten la informació del frare, nom i cognom, amb la funció «*ad usum*» o en formes similars («*usis concessim*», «*es para el simple uso*», «*es del uso simple*», «*és del simple ús*»...); en pocs casos s'afegeixen altres informacions complementàries al costat del nom, com per exemple la condició del frare ('*jubilado*'), el segon cognom, el preu o una data. A l'Escornalbou del segle XVII trobem ta mbé Benet Soler o Francesc Simon Parareda.

Exlibris ms. ratllat de «Fr. Fr[ancisco] Xavier Serra Franciscano de Escornalbou».

Font: San Juan de la Cruz. *Subida del Monte Carmelo*. Mss. BPT

Durant el segle XVIII, Josep Andreu, Joan Priu, Pere Bruges, Ludovic Pujol, Bernat Cavallé, Francesc Xavier Serra, Josep Manresa, Joseff Serret, entre d'altres. Del segle XIX només trobem a Rafael Blanc (consta l'ús de 1826, i la data edició és de 1804) i Miquel Piqué. En general es tracta de llibres petits, de menys de vint centímetres, idonis per recolliment i la lectura personal, de devoció o també orientats a la predicació.

«Ad simplicem usu[m] Fr. Josephi Serrat Ordinis Minorum S[an]ti Francisci de Observantia. 1804». Font: Diego, de Estella. *Tratado de la vanidad del mundo*. En Madrid: en la imprenta de Joseph Otero, 1787. BPT IX-363

El segon grup són les donacions de persones externes a la comunitat que deixen a Escornalbou part dels seus béns, siguin diners o objectes materials, en aquest cas llibres. Sovint és a través dels testaments que es gestionen aquest tipus dedonacions a canvi que els frares resin per la salvació de l'ànima; i els donants s'adrecen a llocs que vulguin afavorir per proximitat i estima. Es tracta de pràctiques religioses que es mantenen gairebé invariables al llarg dels segles i que ens demostren els vincles cap al convent. Els casos de les donacions de llibres documentades provenen majorment del clergat perquè eren posseïdors d'alguns llibres per ús professional i només alguns tenien petites biblioteques. També a l'època eren dels pocs lectors i consumidors de literatura religiosa. Rectors de pobles, preveres, vicaris, doctors, en general eclesiàstics, de la Baronia o geogràficament de comarques properes, de Lleida i de Tortosa; segurament al segle XVIII relacionats també amb els pobles que varen rebre la missió.

Els llibres que arriben a Escornalbou oscil·len des d'un o pocs llibres fins a deixes testamentàries més nombroses, com seria la que fa a darreries del segle XVIII en Gabriel

Munté, prevere i beneficiat d'Alforja, i natural de la Baronia d'Escornalbou, qui va reunir una important biblioteca per l'època, de 82 volums,²⁰¹ i que donà al Seminari de Missions d'Escornalbou a canvi que encomanin la seva ànima a Déu. Un altre donació correspon a Pere Miquel Aragonès, sacerdot de Cornudella, i se'n conserven cinc exemplars; només en alguns ens consta la data de la donació, com és el cas d'Antoni Pallarès (1751).

Exlibris manuscrit a portada cancel·lat «Ex libris D[octo]ris Petri Michaelis Aragonis p[re]sbi[ter] de Cornudella» i «Escornalbou». Font: Jaime, de Corella. *Practica de el confessorario y explicacion de las sesenta y cinco proposiciones condenadas por ... Inocencio XI*. En Madrid: en la imprenta de Juan Garcia Infanzòn: a costa de los herederos de Gabriel de Leon, vendese en su casa ..., 1697-1698. BPT VIII/77. Fons Escornalbou

Exlibris manuscrit a la portada de Tomé Ragassel. «Ad usum D[octo]ris Thomae Raojassel? p[re]ber[is] et hebdomadarij curati S[an]ti Saturnini» i «Es de la llibreria de S[an]t Miquel de Escornalbou». Font: Chevassu, Joseph. *Misionero parroquial, ó Sermones para todos los domingos del año*. Madrid: por Blas Roman ..., se hallara en la librería de Mafeo ..., 1783. BPT X/1004 (v. 1). FonsEscornalbou

²⁰¹ Eduard TODA. *Història d'Escornalbou*, p. 22-23.

3.3 La biblioteca recuperada. Alguns resultats

L'anàlisi dels llibres del fons antic ha permès recuperar 570 registres bibliogràfics i 902 volums amb exlibris del monestir d'Escornalbou. Aquests llibres han estat catalogats en el marc de diverses campanyes durant els anys 2017 i 2018, incorporant-hi nous registres o les dades de l'exemplar al *Catàleg del patrimoni bibliogràfic de Catalunya (CCPBC)*.

Aquest primer pas ha permès identificar *de visu* els exemplars, verificar-ne l'edició i carregar les dades en el registre del CCPBC amb la finalitat que siguin accessibles per als investigadors. Un primer resultat ha permès millorar la descripció de les edicions, a més d'ampliar de manera més detallada les informacions de procedència. Com hem vist, l'ús de la denominació «Fons d'Escornalbou» ens ha permès agrupar aquesta col·lecció. En aquest procés, han quedat pendents quatre manuscrits.

Volem fer un advertiment previ que creiem que és necessari de cara a tractar amb prudència les dades que exposarem a continuació. A la part estadística ens referim a registres bibliogràfics del CCPBC, però en nombroses ocasions no són una obra, ja que, per exemple, trobem nombrosos sermonaris en diverses parts, textos en diversos toms, impresos en diferents impremtes, i fins i tot que procedeixen de diferents edicions, i en molts casos volums solts, fet habitual en les col·leccions desamortitzades.

Una primera dada seria la visió general dels fons de la biblioteca on un 82 % dels registres són dels segles XVII i XVIII, coincidint amb el moment de més esplendor de predicació del Seminari de Missions; convé recordar que els frares van visitar, fins a la seva exclaustació de 1835 un total de 1.165 llocs en 3.184 campanyes de missions. Els llibres dels segles XV i XVI representen un petit percentatge, l'1,8 %, un fet que pot respondre tant a pèrdues com també a la menor entitat de la biblioteca durant el segle XVI. En el cas dels incunables, són obres en llatí d'autors religiosos com Jean Gerson, sant Agustí i Giovanni Balbi, a més d'obres històriques com ara el *Fasciculus temporum omnes antiquorum cronicas complectens* de Werner Rolevinck.

Els llibres del segle XIX, dels quals només hi ha 12 títols, són en bona part obres en castellà amb alguns textos en llatí o en italià, predominantment religiosos, de les quals la

darrera que es va trobar és un llibre editat a Reus l'any 1837, *La verdadera esposa de Jesucristo* d'Alfonso Maria de'Liguori, que porta un exlibris manuscrit a la portadella: «Fr. Miquel Pique religiós de Escornalbou». En aquest cas, es tracta d'un monjo exclaustrat que va mantenir la connexió amb la comunitat d'origen.

Segle	Registres	%	Volums	%
XV	10	1,8	12	1,3
XVI	81	14,2	82	9,1
XVII	201	35,2	254	28,1
XVIII	266	46,6	528	58,5
XIX	12	2,3	26	3,0
Total	570	100	902	100

Taula 1. Llibres d'Escornalbou a la BPT, per segles

Pel que fa a les llengües s'aprecia el pes del llatí (el 60 % dels registres) (taula 2) essent sempre superior el total de llibres en llengües clàssiques en tots els segles excepte al segle XIX —en llatí, és l'esplèndid exemplar amb gravats censurats de *Les metamorfosis* de Publi Ovidi Nasó de l'edició veneciana del 1509, però també trobem algun llibre bilingüe, en llatí i en grec, bíblies poliglotes o diccionaris multilingües. La poca presència d'obres en llengües vernacles els segles XV i XVI dona pas a un notable increment d'obres durant els segles XVII i XVIII, especialment els sermonaris, que van ser una peça essencial de les lectures: com ara els de José de Barcia, el *Despertador christiano de sermones doctrinales*; les nombroses obres devotes franciscanes com el *Libro de los tratados de Christo* (1630) de Rodrigo del Portillo, i les eines d'estudi com ara la *Rhetorica christiana* (1647), de Joan Baptista Escardó.

Llengua	Registres	%	s. XV	s. XVI	s. XVII	S. XVIII
Llengües vernacles	228	40		11	79	128
Llatí	342	60	10	70	122	138
Total	570	100	10	81	201	266

Taula 2. La distribució global del llatí i llengües vernacles a la biblioteca d'Escornalbou

En qualsevol cas, la taula 3 mostra la important presència de llibres en castellà (37 %), seguida de molt lluny pel català (un escàs 1,4 % amb només vuit obres) i l'italià (1,2 %). El francès i el portuguès hi tenen una presència molt limitada. En el cas dels textos catalans, és sorprenent el fet que no es trobin les obres publicades per frares del convent, amb l'excepció de la *Font Mystica i sagrat del paradís de l'Església* de Francesc Baucells. Una joia de la col·lecció és l'edició de 1521 de Blanquerna de Ramon Llull.

Les obres pràctiques per a l'ús dels religiosos en les seves tasques evangèliques són els textos més comuns, com ara el *Promptuari moral sagrat y cathecisme pastoral de platicas doctrinals y espirituals sobre tots los punts de la doctrina christiana* (1754-15757) de Pere Salses i Trilles.

Llengua	Registres	%	s. XV	s. XVI	s. XVII	s. XVIII	s. XIX
Castellà	210	37		9	73	119	9
Català	8	1,4		2	4	2	
Francès	1	0,2				1	
Italià	7	1,2		1	5	1	
Llatí	342	60	10	70	122	138	2
Portuguès	2	0,4			1	1	
Total	570	100	10	81	201	266	12

Taula 3. Les llengües dels llibres d'Escornalbou conservats a la BPT

En la taula 4 s'observa el lloc d'impressió dels llibres del convent. Un total de 414 registres (el 72,3 % del total) es van imprimir en cinc ciutats (Barcelona, Madrid, Venècia, Lió, París i Roma); 148 registres es van imprimir en 38 ciutats, i en vuit casos es tracta d'impresos sense indicació de lloc d'impressió. El resultat és revelador d'una concentració d'alguns centres productors. Pel que fa a Catalunya, la preponderància de Barcelona és clara, de Tarragona hi ha sis impresos, de Cervera tres i de Vic hi ha únicament l'erudita biografia *Sanctus Severus, episcopus et martyr*, de Jaume Caresmar.

El cas de Madrid és interessant, ja que ocupa el segon lloc, amb llibres fonamentalment del segle XVIII (63 impresos). No obstant això, en el cas de Barcelona van predominar els

llibres del segle XVII (55), seguits dels de la centúria següent (46). És interessant observar la diferència entre la producció realitzada a Espanya (amb un predomini de les llengües vernacles, especialment del castellà), amb un percentatge d'obres en llatí entorn del 20 %, en contrast amb els llibres importats de l'estranger, en els quals predomina el llatí, arribant en el cas de Lió al total dels registres. En el món eclesiàstic, el llatí va mantenir el seu ús com a llengua de transmissió de saviesa, especialment en les obres erudites i els estudis teològics.

Lloc de publicació	Registres	Llatí	%	Llengües vernacles	%
Barcelona	106	26	25	80	75
Madrid	98	21	21	77	79
Venècia	92	89	97	3	3
Lió	71	71	100	—	—
París	25	24	96	1	4
Roma	22	19	86	3	14
Total	570	100	10	81	201

Taula 4. Participants lloc de publicació dels llibres d'Escornalbou conservats a la BPT

Aquests serien alguns dels resultats concrets que s'han extret de la Biblioteca recuperada publicats l'any 2018 a la revista *Item*;²⁰² també s'han presentat alguns d'aquests resultats al IV Congreso ISKO España-Portugal (celebrat a Barcelona, 11-12 juliol de 2019) <<https://fima.ub.edu/isko2019/es/node/27>>, i en curs hi ha la realització de Calaix en fase de volcat de dades, i del Portal d'Escornalbou (Agència Catalana de Monuments), que està previst que finalitzin aquest any 2020.

La valoració de la recuperació patrimonial, més enllà de les conclusions que veurem a continuació, ha representat des de la Biblioteca un pas endavant en el tractament i en la concepció del patrimoni bibliogràfic on el llibre ha estat la clau de volta que ens ha permès arribar a les comunitats de lectors, a les seves necessitats i interessos. Amb la catalogació li hem donat accés, i amb les incorporacions de les informacions de procedència l'hem obert al seu context, i al món on es van moure els llibres a través dels segles, fets que es

faran evidents a través del Portal i de les dades de Calaix, que en representaran com a 'Fons d'Escornalbou' un accés permanent.

²⁰² Pedro J. RUEDA; Dolors SAUMELL « Les marques de propietat dels llibres de la Biblioteca d'Escornalbou: un patrimoni recuperat». *Item: revista de biblioteconomia i documentació*, 2019, núm. 65-66, p. 100-116.

CONCLUSIONS

Un dels objectius principals del Treball de Fi de Màster (TFM) era el conèixer millor la formació de la Biblioteca Provincial de Tarragona des de l'inici de segle XIX i fins la seva obertura al públic, el mes de gener de 1847.

A través de la recerca i l'estudi de diferents fonts hem pogut descobrir l'evolució de les col·leccions patrimonials dels convents i monestirs, al llarg del segle XIX, des de la seva sortida a conseqüència de les desamortitzacions eclesiàstiques, i fins que van arribar finalment a la Biblioteca. Sens dubte, va ser un camí llarg, ple d'entrebancs de tot tipus provocats pels fets històrics d'un país en guerra (desplaçament de tropes, episodis bèl·lics de la guerra carlista, 1833-1849), per la llunyania de la capital de província, per la inoperància administrativa agreujada pels canvis freqüents de governs i de repetides comissions, que resulten ben poc operatives. En tot el trajecte, en general, hi ha també una falta de sensibilització envers el patrimoni, especialment el bibliogràfic.

Hem revisat bibliografia, des dels àmbits d'història del llibre i de les biblioteques, des d'una perspectiva històrica, econòmica o social. Ens hem endinsat en el repàs dels estudis locals referents al Camp de Tarragona, i constatem que són encara poques les publicacions centrades en el patrimoni i de la seva dispersió al segle XIX, i menys encara el que afecta a les col·leccions bibliogràfiques, a excepció d'autors com Eduard Toda (1855-1941)²⁰³ o de treballs més recents vinculats a entorns universitaris.²⁰⁴ Tot plegat ens ha ajudat a poder interpretar la formació de la Biblioteca Provincial de Tarragona. Per altra banda, han estat fonamentals les fonts primàries provinents dels arxius de la demarcació, com el de l'Acadèmia de San Fernando (Madrid), que ens han aportat uns continguts essencials i molts matisos, del tot necessaris per fer-nos una idea més concreta del com i del perquè ens han arribat els fons bibliogràfics i també del seu lamentable estat de conservació.

²⁰³Eduard TODA I GÜELL:

- *Los convents de Reus i sa destrucció el 1835*. Reus: Revista del Centre de Lectura, 1930
- *La destrucció de Poblet 1800-1900: ocurrencies al monestir. Fugides de la comunitat. Dispersió de les riqueses. Llegendes dels tresors enterrats*. Poblet: Monestir de Poblet, 1835
- *Història d'Escornalbou*. [Tarragona]: Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1926.

²⁰⁴ Javier ANTÓN-PELAYO «La desamortización de las bibliotecas conventuales en Cataluña durante la crisis del Antiguo Régimen» *Memoria y Civilización* 2018. <<https://dadun.unav.edu/handle/10171/56091>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020]. I Joan Josep PONS LÓPEZ *Fons libraris i documentals d'institucions religioses durant les desamortitzacions del segle XIX a Catalunya: destrucció, comerç i creació del sistema bibliotecari* <<https://www.academia.edu/36835801/>> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

Un dels objectius era revisar la formació de la Biblioteca Provincial de Tarragona, i amb aquesta finalitat hem analitzat les dispersions i destruccions de patrimoni des dels inicis de segle XIX; ens ha semblat interessant incloure el precedent de la dispersió de les biblioteques dels jesuïtes (1767) amb destí a les biblioteques episcopals, a Tarragona la del Seminari Pontifici. El punt de partida però en el nostre recorregut històric ha estat el pare Jaime Villanueva (1765-1824) qui l'any 1804 es disposà a visitar les biblioteques i arxius de les comarques tarragonines: de la ciutat de Tarragona en destaca la biblioteca personal del canonge Foguet per damunt de les altres biblioteques conventuals; disposa un trajecte pels principals monestirs tarragonins: Santes Creus, Poblet, Escaladei, i acaba la ruta al Seminari de Missions d'Escornalbou. La percepció del pare Villanueva és que es conserva encara un patrimoni força complet, i en destaca a més de la Biblioteca del canonge Foguet, que llavors espera superar els obstacles burocràtics per l'obertura al públic, les de Santes Creus i Poblet, els dos monestirs que destaquen com a 'grans' centres patrimonials; a l'autor li preocupen les eines bibliogràfiques i l'accés que es donava a la localització dels llibres i documents.

Més endavant, la Guerra del Francès tingué una greu incidència a la ciutat de Tarragona a causa del setge a la ciutat (1811), però força menys en altres convents i monestirs, que serà diferent en funció del punt concret: per exemple en el cas de Poblet es descriuen les ocultacions de llibres dins mateix del monestir. El Trienni Liberal (1820-1823) afectà ja més als centres monàstics allunyats de Tarragona, on les partides absolutistes sovint es vinculen a aquests centres; té una important transcendència la supressió temporal dels convents i monestirs que inicia un llarg període de dispersió bibliogràfica, diferent també en cada cas: s'oculta (Escornalbou) o es trasllada a Tarragona (Poblet). Tot i que de moment no en podem saber l'abast real, ben segur que hi ha afectacions importants, i que les ocultacions de llibres i documents són una pràctica habitual dins de convents i monestirs.

El punt àlgid però de tot el procés de dispersió i en el nostre cas també de destrucció és l'estiu de 1835, moment en què a les comarques tarragonines arrenquen amb força uns fets violents que sacsegen viles i ciutats, i que porten com a conseqüència la fugida (sobtada) dels convents i monestirs amb l'abandonament del seu patrimoni. En el cas de les col·leccions de llibres, sovint són objecte de cremes (convents de la vila de Reus, el monestir de Poblet, o d'Escaladei), i en altres de dispersió de les comunitats junt amb els

seves col·leccions (Escornalbou o Santes Creus). Paral·lelament les lleis desamortitzadores (1835-1837) tornen amb més força que durant el Trienni, i la supressió dels convents aquesta vegada serà definitiva; els principals centres patrimonials tarragonins abans d'acabar l'any ja es trobaven en mans de l'Estat. Caldrà agrupar les seves col·leccions, en unes comarques afectades greument per la guerra, i on els desplaçaments són difícils, i a vegades resulten impossibles. Ben aviat (1836) es decreta la formació de les biblioteques provincials per recollir els fons dels convents exclaustrats. Des dels governs liberals es vol intervenir per salvaguardar el patrimoni, però estan molt allunyats de la realitat en molts aspectes, no es té la percepció de la situació real al territori, i el que és pitjor, tampoc es disposa de recursos.

Els successius canvis en els governs compliquen i alenteixen les accions, i contribueixen en gran manera a la inoperància dels òrgans de gestió; i a l'altra banda, els llibres reben ben poca atenció; els inventaris, si finalment es fan, és des dels comissionats d'Hisenda sense cura, sense descripció per poder identificar-ne els exemplars, que s'aparten, es guarden més o menys, però en general es conserven en mal estat, en indrets, en cases particulars, en esglésies o en magatzems a càrrec dels ajuntaments propers als convents i als monestirs més allunyats (els de Santes Creus en bona part al Pont d'Armentera; una part de la biblioteca de Pere Antoni d'Aragó a Montblanc; els d'Escornalbou es recullen als magatzems Reus a càrrec dels comissionats d'Hisenda). Els trasllats són un dels grans problemes, i de difícil solució a causa dels escassos recursos; fer-se'n càrrec de portar els llibres a Tarragona genera conflictes que duren anys entre els comissionats d'Hisenda i les comissions civils, que entren en discussions estèrils i problemes de competències, mentre els llibres continuen abandonats i cada vegada més malmesos.

A Tarragona, a la seu de la Societat Econòmica d'Amics del País finalment arriben mesos i anys després, i amb dificultats: des de 1836 fins el 1844 es van agrupant llibres des de diferents punts allunyats de la capital de província; les comissions de salvaguarda es proposen aplegar-los amb més o menys fortuna (1835, 1837);²⁰⁵ no hi ha inventaris d'origen, es desconeix la vàlua dels exemplars i en la seva major part, arriben deteriorats, sense que els membres de les comissions civils vegin la necessitat, l'oportunitat o l'urgència de desplaçar-se a convents i monestirs per fer-se càrrec de la situació de primera mà. Aquests membres de les comissions són designats des del govern civil i la diputació apel·lant a la seva intel·ligència i responsabilitat patriòtica, però sense cap tipus

de remuneració, només amb algun agraïment puntual des de l'Acadèmia de San Fernando; aquest fet representarà una debilitat important al llarg dels anys.

Amb el pas del temps els fons bibliogràfics, i tots els objectes artístics provinents de convents i monestirs exclaustats, estan en general abandonats; també els mateixos monuments que després de patir els atacs de 1835, es destrueixen en incendis com Escaladei o Poblet, en enderrocaments (Escornalbou); o en el cas de Santes Creus, on s'accentua especialment el deteriorament en la dècada de 1835 a 1845. En tots els casos el conflicte bèl·lic de la guerra carlista (1833-1840) agreuja aquestes afectacions, tant en els edificis com en tot el patrimoni material.

La primera menció que es fa a les biblioteques provincials és l'any 1836, en plena època de governs liberals, i en el Reial decret d'11 de novembre, arran de l'expropiació dels béns eclesiàstics, que en el cas dels llibres havien de tenir el seu destí a les biblioteques públiques de cada província. En els anys successius anem trobant més referències, amb la creació de les comissions científiques i artístiques provincials de l'any 1837, i en les també comissions provincials de monuments de 1844. són un seguit d'anys on els contingents de llibres van arribant des de convents i monestirs a les capitals de província, i no sense dificultats, tal com hem vist en els capítols precedents. També hem constatat que és cap als anys quaranta del segle XIX, quan es produeix la necessitat d'una nova instrucció pública més adequada a la realitat social, vincula aquestes biblioteques provincials als centres d'ensenyament, i a un nou concepte més instrumental, diferent a les biblioteques-museu de conservació. Cal tenir en compte però que en la seva major part ni els fons ni els professionals al càrrec, ni els recursos disponibles estaven ni de bon tros a l'alçada d'aquest nou concepte.

En la formació de biblioteques durant l'etapa liberal es va insistir amb els inventaris com a eina imprescindible en els primers moments, però en la seva major part, els inventaris no es van arribar a fer des de les comissions civils, només des d'Hisenda, a grosso modo,

²⁰⁵ *Comissió d'arxius, biblioteques, pintures i altres objectes artístics dels convents i monestirs suprimits* des de 1835 i les *Comissions científiques i artístiques* creades per Reial ordre de 27 de maig de 1837.

i en el millor dels casos. Els llibres van ser descrits com a bons o dolents, en bon o en mal estat, en alguns casos alguna succinta referència a les encuadernacions.²⁰⁶

Des de Madrid, la Comissió Central de Monuments insisteix sobretot des de 1844 de la necessitat de confeir i trametre els índexs, en dona les instruccions i reitera la seva necessitat perquè cal conèixer i reconèixer la riquesa bibliogràfica de la nació. A Tarragona es constitueix la Comissió de Monuments aviat, la primera de Catalunya, el mateix estiu de 1844; es reuneix el mes de setembre d'aquest any però a causa de problemes del cap polític passen mesos fins que ho torna a fer, concretament fins el mes de març de l'any següent. Entretant des de Madrid reclamen que s'elaborin els índexs dels fons bibliogràfics amb insistència, treballs que en el cas de Tarragona impliquen una feina ingent d'identificació de milers de llibres en mal estat.

L'any 1844 encara estava per arribar una part dels fons, i l'any 1846 en sumaven prop de 10.000 volums, una bona part malmesos. Aquest any, el mes de juliol es va formar la Biblioteca Provincial i es va nomenar Joaquin Caballero, exfrare franciscà com a director; la biblioteca no obrí però al públic fins el mes de gener de 1847. Tal com informa el bibliotecari a la Comissió Central de Monuments es va haver d'enfrontar a llibres amuntegats, i malmesos per la humitat, que va haver de col·locar en prestatges; també va ser necessari escampar les obres per saber quines estaven senceres, al mateix temps que en feia una primera agrupació per matèries. Lògicament tot això havia de ser forçosament previ a l'elaboració d'un índex.

Per altra part, l'any 1846 la Biblioteca neix unida a l'Institut d'Ensenyament Secundari, al seu servei, i el seu director consta com a director de la Biblioteca; en la concepció dels instituts, les biblioteques havien de proporcionar suport a la docència, a la lectura i a l'experimentació. Però el llistó dels objectius de les biblioteques va haver de baixar a poc a poc perquè hi va haver una endèmica manca de recursos, ni tampoc acompanyava una demanda social en una societat encara amb un analfabetisme força elevat. I el que és molt important, els fons bibliogràfics no són gens adequats al gust per la lectura ni tampoc, els que son, estant actualitzats. El mateix cap polític en descriure les riqueses bibliogràfiques

²⁰⁶ Eduard TODA Història d'Escornalbou, p. 263-278.

tarragonines en reconeix una brillant història associada a les procedències però també una manca greu d'actualització que segons ell caldrà solucionar amb futures inversions.

El segon subobjectiu del present treball és la reconstrucció de les col·leccions a través de les marques de propietat. Hem revisat la bibliografia i els projectes sobre aquest tema i hem constatat que la història de les col·leccions, dels antics posseïdors i lectors ha ocupat un lloc en la historiografia del llibre, però és una tendència que, de ben segur, s'expandirà en els pròxims anys. L'estudi de cas d'Escornalbou en base a la identificació dels exlibris i marques de procedència, s'hi ha afegit el procés de reconstrucció de la trajectòria d'una col·lecció de llibres abans d'incorporar-se a la Biblioteca Pública de Tarragona. Aquest tipus d'estudis evidencien la necessitat de disposar de més bones eines de descripció i control, i mètodes d'anàlisi centrats en les anotacions i en la materialitat dels objectes. Al costat d'interessants projectes digitals, els catàlegs patrimonials han experimentat pocs canvis i només recentment s'han incorporat les dades de procedència dels exemplars.²⁰⁷ Deixar parlar les col·leccions i reconstruir les biblioteques disperses es fonamentarà per tant, en un exhaustiu treball de descripció dels fons. Al seu costat s'evidencia que la necessitat de professionals preparats i sensibilitzats per la importància de la seva feina és cada vegada més important.

A l'actualitat la traçabilitat dels exemplars ofereix perspectives innovadores d'estudi, tal com s'observa en el renovat interès per estudiar-ne les procedències. La reconstrucció de biblioteques utilitzant les marques de propietat es combina amb els registres dels catàlegs, cosa que pot aportar noves pistes sobre l'estratigrafia de les col·leccions patrimonials. S'han desenvolupat des dels anys noranta projectes remarcables, eines potents de consulta per facilitar-ne el treball,²⁰⁸ gran part d'això en el marc del CERL, sigles del Consorci de

²⁰⁷ *Grupo de Patrimonio Bibliográfico de REBIUN* des de l'any 2013 es recomana a totes les biblioteques universitàries amb fons anteriors a 1900 que incloguin als seus catàlegs les dades relatives a la procedència dels exemplars quan hi constin exlibris, signatures o qualsevol tipus d'informació que permeti la identificació d'un antic posseïdor o d'un antic usuari, i cal fer-ho creant punts d'accés recuperables. *Recomendaciones sobre las marcas de los antiguos poseedores en los libros*. ANABAD, 2013 https://www.rebiun.org/sites/default/files/2017-11/Recomendaciones%20sobre%20marcas%20de%20antiguos%20poseedores%20en%20los%20libros_0.pdf [Consulta: 14 d'octubre de 2020].

²⁰⁸ En serien bons exemples el *Thesaurus CERL*, que conté informació multilingüe sobre noms i variants de persones i llocs relacionats amb llibres del període de la impremta manual (1455-1830) <https://www.cerl.org/resources/cerl_thesaurus/main> o més recentment *Provenance Digital*

Biblioteques Europees de Recerca, amb l'ajuda de la tecnologia i fonamentats en un treball cooperatiu eficient, donada també l'elevada dispersió de les biblioteques europees. Altres projectes com per exemple *The Material Evidence in Incunabula (MEI)* <<https://www.cerl.org/resources/mei/main>> o també aquest altre, *Patrimoni* <<https://data.cerl.org/patrimoni/search>> evidencien que si bé les biblioteques com a tals són entitats estàtiques, els llibres són dinàmics, entren i surten de les biblioteques, i formen noves col·leccions, o es perden.

Els beneficis dels treballs d'aquest tipus es fan evidents, en la millora a l'accés i sobretot en l'ús dels investigadors i dels mateixos professionals. La seva difusió també ens ha de permetre poder arribar a la societat en general qui ha de reconèixer els fons antics com a un element patrimonial més, i ho ha de fer en el seu context, amb elements que li permetin una millor comprensió. David Pearson ha estat un dels autors que més ha influït en la necessitat d'aquests treballs en base a les procedències; considera que en els llibres antics el valor de la investigació va més enllà del seu contingut textual, i el reconeixement dels valors que contenen els fa cada vegada més importants, malgrat que el seu valor textual pugui disminuir. Els llibres i les biblioteques són història en un sentit completament positiu, contenen propietats úniques en el teixit del patrimoni cultural, amb una riquesa de significats que cal preservar i interpretar; per tant, fins a quin punt es conservin en el futur estarà fortament influït pels valors que la societat els atribueixi.²⁰⁹

Els estudis de la lectura necessiten informació contextual dels titulars i els lectors, que ens ha de permetre reconstruir les comunitats de lectors i les pràctiques culturals. En el cas de Catalunya, aquests estudis requereixen treballs detallats dels fons dels convents que van ser desamortitzats i llurs béns van passar a mans de biblioteques provincials. En general aquestes biblioteques disposen de fons patrimonials importants procedents de convents i monestirs, però a hores d'ara estan insuficientment treballats, i tampoc s'han posat prou

Archive (PDA) <https://www.arkyves.org/r/section/him_CERLPDA/>; aquí es poden emmagatzemar i buscar imatges de marques de procedència, connectades a altres recursos del CERL, i també a altres bases de dades de procedències.

²⁰⁹ David PEARSON. «Libraries as history: the importance of libraries beyond their texts». 2007, <<https://sas-space.sas.ac.uk/645/1/libshistory.pdf>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

en valor. No s'han iniciat pràcticament estudis amb dades de procedències, i s'han impulsat ben poques recerques d'altres tipus; es van consultant puntualment des dels investigadors vinculats a l'àmbit universitari. Des d'aquestes biblioteques s'estan fent reconeixements dels fons a través de catalogacions i revisions d'exemplars, i sembla que estan encara lluny de participar en les línies de recerca i en els projectes europeus.

El cas de la Biblioteca Pública de Tarragona és paradigmàtic de la recepció de fons valuosos de llibres arran de la desamortització. En l'estudi de cas que proposem ens hem ocupat de la reconstrucció de la col·lecció del convent d'Escornalbou a partir d'una revisió de la catalogació dels llibres amb exlibris del convent, 570 registres amb 902 volums, que podrien ser la meitat dels que van arribar a configurar la biblioteca el segle XVIII, en el moment de més esplendor.

Les biblioteques d'Escornalbou són plurals, en tenim testimoni en els llibres conservats que pertanyen a les diferents èpoques, i que ens permeten apropar-nos als que foren els seus usuaris, a les comunitats de frares que en feren ús. Uns trets comuns que tenen aquests llibres són la temàtica religiosa i el sentit pràctic, adaptats a les necessitats del moment i de l'època; un tret interessant és la fidelitat a l'orde religiós en el moment de constituir les biblioteques perquè cal fornir una base doctrinal teòrica on no faltin els autors i títols que són considerats clau en l'adoctrinament dels novicis.

Els llibres que representarien els testimonis més antics de l'època dels canonges de sant Agustí estan inclosos en el primer inventari (1581-1584), i són possiblement una bona part dels 170 volums heretats pels franciscans recol·lectes a la seva arribada a Escornalbou. És difícil, però, saber allò que formava part de la biblioteca dels canonges, possiblement els autors clàssics, textos sagrats i patrística. Podrien ser-ne part tant els incunables, amb l'exlibris en la seva forma arcaica (Escornalbou) com l'obra de sant Agustí, del seu orde: *Opuscula* (Venècia, 1484), o també Jean Gerson *Prima pars operum* (Nuremberg, 1489) o sant Bonaventura, *Prima-quarta pars in primum librum sententiarum* (1515).

L'arribada dels franciscans recol·lectes comporta l'adequació de la biblioteca a les noves necessitats, per això es manlleua el convent d'Horta de Sant Joan a Diego de Estella²¹⁰

figura important en el franciscanisme hispà, i del qual s'incorporaran noves edicions a la biblioteca al llarg del temps. Ben aviat, s'hi inclou Àngel del Pas (1540- 1596), frare franciscà que fou impulsor de la reforma recollida. La seva biblioteca, que augmenta els sermons, manifesta la importància de l'art de predicar donant resposta a la recristianització del Concili de Trento.

Durant l'època del Seminari de Missions la biblioteca va ser la base dels tres eixos del convent: la formació de novicis, la preparació de les tasques evangèliques de la predicació i l'elaboració de textos devots. D'aquesta manera, al voltant de la lectura es varen dibuixar les biografies intel·lectuals dels religiosos. Els llibres llegits al convent que s'han conservat foren el 82 % dels exemplars dels segles XVII i XVIII, amb predomini del llatí, la llengua majoritària en 342 registres (60 % del total), seguit del castellà, un 37 % amb 210 registres. Els religiosos van transmetre aquests coneixements a les missions de predicació a través de l'oralitat dels sermons. Això va permetre que els llibres llegits al convent fossin filtrats a través dels interessos de la pedagogia devota i arribessin a tenir una presència continuada a les zones rurals que van visitar en campanyes missionals.

Durant el segle XVIII, la Biblioteca es convertirà en un arsenal de llibres catòlics. En aquest moment van formar part dels prestatges de la biblioteca algunes de les obres d'erudició bíblica de l'època, com la *Biblia maxima versionum ex linguis orientalibus* (1655-1660) i comentaris dels textos sagrats com els de Juan de Segovia i *Cornelius à Lapide*, les històries de l'església i l'orde franciscà i les obres hagiogràfiques, com les famoses *Acta sanctorum* de Johannes Bolland i *Godefridus Henschenius*. De la mateixa manera, es trobaven alineades amb l'ideari religiós algunes obres de teologia moral que oferien la categorització dels pecats, com el *Promptuari moral sagrat y cathecisme* (1754-1757) de Pere Salses i Trilles, i el *Directorio moral* (1786) de Francisco Echarri.

Entre els llibres conservats són pocs els casos de textos elaborats pels franciscans del

²¹⁰ Inventari anterior a 1584, Stela super Lucam, pars 1 i 2 (ja és al convent d'Horta hont era); p. 352.

convent, com ho va ser una edició de la *Font Mystica i sagrat del paradís de l'Església* de Francesc Baucells.

En altres col·leccions patrimonials, s'han conservat textos devots de gran difusió que es van editar a les impremtes de Reus, Tarragona i Girona, i que van afavorir la demanda de productes editorials senzills, de fàcil consum i destinats a un ús reiterat, ja que contenien oracions, guies de meditació, i altres recursos dirigits a persones etiquetades de «senzilles» o «rústiques», que d'aquesta manera tenien un conseller particular per resoldre els dubtes religiosos. La Biblioteca va ser el nucli en què es va centrar bona part de la comunitat de lectors del convent, cosa que va afavorir aquestes múltiples facetes culturals. La reconstrucció de la biblioteca ofereix, per primera vegada, de manera completa, una panoràmica dels llibres disponibles per als lectors de les comunitats que van ser usuàries d'aquests textos.

Els dos objectius, la formació de la biblioteca provincial i els seus orígens, junt amb la reconstrucció de les col·leccions a partir de les marques de propietat, que hem complementat amb l'estudi de cas d'Escornalbou, ens ha donat l'oportunitat d'entendre la complexitat d'un patrimoni bibliogràfic que malgrat tot, es va conservar parcialment. Treballar en la reconstrucció de les col·leccions, ha estat el complement i el pas endavant perquè ens ha donat l'oportunitat de deixar parlar a les col·leccions de les biblioteques d'Escornalbou, projectar el seu patrimoni bibliogràfic i la seva història, configurant un camí d'anada i tornada, als investigadors, als professionals i a la societat.

BIBLIOGRAFIA

ALCOLEA, Santiago. «Els llibres del fons de Reserva». A: *La biblioteca de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1994, p. 107-189.

ALTISENT, Agustí. *Història de Poblet*. Edició a cura de Maria Bonet i Octavi Vilà. [Poblet]: Abadia de Poblet, 2014, 840 p.

ANTÓN-PELAYO, Javier. «La desamortización de las bibliotecas conventuales en Cataluña durante la crisis del Antiguo Régimen», *Memoria y Civilización*, 2018, vol. 21, p. 611-651. <<https://dadun.unav.edu/handle/10171/56091>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

ARABAIZA BLANCO-SOLER, Silvia. «La Comisión de Monumentos y Patrimonio Histórico en la Real Academia de San Fernando». *Academia: Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, 2006, p. 103-136.

ARICHE AXPE, Carme. *Història de la Biblioteca Pública de l'Estat a Lleida*. Lleida: Biblioteca Pública de Lleida, 2012.

ARNABAT MATA, Ramon. «La desamortització eclesiàstica a Catalunya durant el Trienni Liberal (1820-1823)». *Estudis d'Història Agrària* [en línia], 2004, núm 17, p. 91-114. <<https://www.raco.cat/index.php/EHA/article/download/99947/145680/>> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

ARNALL I JUAN, M. Josepa. *Los manuscritos, incunables e impresos de la Biblioteca del Convento de San José de Barcelona (Carmelitas Descalzos)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1975. Tesis doctoral. 5 vol., 2071 p.

ASTALS, Isabel; RUIZ, Marina; VERGER, Neus. «La base de dades Antics posseïdors de la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona». *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, 2010, núm. 24. <<http://bid.ub.edu/24/pdf/astals.pdf>> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

BARBÉ ARAGONÉS, Cristina; SAUMELL CALAF, Dolors. «Jesús Domínguez Bordona, 1889-1963, una trajectòria d'erudició». XXV Congrés Internacional d'Exlibristes. Tarragona: Associació Catalana d'Exlibristes, 2014, p. 154-185.

BARBOSA ILLESCAS, Felipe. «La extensión de la cultura a través de las bibliotecas públicas y populares (1812-1939). Los viajes de inspección». *Periférica: Revista para el análisis de la cultura y el territorio*, 2012, núm. 13, p. 143-182. <<http://revistas.uca.es/index.php/periferica/article/view/1865>> [Consulta: 4 d'agost de 2020].

BARRAQUER I ROVIRALTA, Gaietà. *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX* [en línia]. Barcelona: F.J. Altés y Alabart, 1906. 2 v. <<https://ddd.uab.cat/record/56959>> [Consulta: 30 d'agost de 2020].

— *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX* [en línia]. Barcelona: F.J. Altés y Alabart, 1915-1917. <<https://ddd.uab.cat/record/59716/>>

[Consulta: 30 d'agost de 2020].

BARRIO GONZALO, Maximiliano. «Reforma y supresión de los regulares en España al final del Antiguo Régimen (1759-1836)». *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 2000, núm. 20, p. 89-118. <<http://uvadoc.uva.es/handle/10324/17811>> [Consulta: 16 de setembre de 2020].

BARRIOS ROZÚA, Juan Manuel. «Los conventos andaluces frente a la desamortización de las Cortes de Cádiz y el anticlericalismo». A: *La desamortización: el expolio del patrimonio artístico y cultural de la Iglesia en España: actas del Simposium 6/9-IX-2007*, coord. per Francisco Javier Campos y Fernández de Sevilla. [El Escorial]: Ediciones Escorialenses: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina 2007, p. 121-138.

BARTOLOMÉ MARTÍNEZ, Bernabé. «Las bibliotecas públicas y la lectura». A: *Leer y escribir en España: doscientos años de alfabetización*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Pirámide, 1992, p. 309-334.

— «Las bibliotecas públicas provinciales (1835-1885) un intento de promoción de la lectura en España». *Revista de educación*, 1989, núm. 288, p. 271-304

— «Las librerías e imprentas de los jesuitas (1540-1767): Una aportación notable a la cultura española». *Hispania Sacra*, 1988, 40, p. 315-388.

BAS MARTÍN, Nicolàs. *El libro español en Londres. La visión de España en Inglaterra (siglos XVI al XIX)*. Valencia: Publicaciones de la Universitat de València, 2016, 232 p.

BATLLE I PRATS, Lluís. «La biblioteca del monasterio de Sant Feliu de Guíxols». *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 1970-1971, 20, p. 105-282.

BELLO, Josefina. *Frailles, intendentes y políticos: los bienes nacionales 1835-1850*. Madrid: Taurus, 1997.

BERRIO, Julio Ruiz. «El Plan Pidal de 1845: los institutos públicos, dinamizadores de las capitales de provincia». *CEE Participación Educativa, Revista cuatrimestral del consejo Escolar Educativo del Estado*, 2008, núm. 7, p. 133-144.

<http://www.educacionyfp.gob.es/dam/jcr:91164978-14a7-40c7-8c44-0467ae763e4c/07_marzo_2008.pdf#page=28> [Consulta: 19 de setembre de 2020].

BOADAS, Agustí. «Trovadores, filósofos y traductores: franciscanos catalanes a través de los siglos». A: Antonio Bueno García (coord.). *La labor de traducción de los franciscanos*. Madrid: Editorial Cisneros, 2013. <<http://www.traduccion-franciscanos.uva.es/archivos/Boadas.pdf>> [Consulta: 16 de setembre de 2020].

BOFARULL I CENDRA, Jaume. «Fra Francesc Boada, missionista d'Escornalbou i el

seu manuscrit bibliogràficament notable 'Index Iudicum', compost a n'el 1727- 28». *Butlletí arqueològic*, època III, núm. 39 (1929), p. 57-66.

— «Notícia bibliogràfica dels manuscrits conventuals de l'arquebisbat. Manuscrits de Poblet». *Boletín Arqueológico de Tarragona*, època III, 1924, núm. 17, p. 153-159; època III, 1924, núm. 18, p. 193-200; època III, 1924, núm. 19, p. 209-217.

BRINES I BLASCO, Joan. «Reforma agraria y desamortización en la España del siglo XIX». *Estudis: Revista de historia moderna*, 1978, núm. 7, p. 125-154. <https://www.uv.es/dep235/PUBLICACIONES_I/PDF224.pdf> [Consulta: 4 d'agost de 2020].

BURÓN CASTRO, Taurino. «Los inventarios de desamortización: recurso para el seguimiento del patrimonio documental». *Boletín de la ANABAD*, 1995, 45, 4, p. 25-50.

CABALLER ALBAREDA, Gemma et al. «Biblioteques patrimonials a Catalunya (2016-2017)». *Anuari de l'Observatori de Biblioteques, Llibres i Lectura*, 2018, vol. 5, p. 186-216. <<https://www.raco.cat/index.php/AnuariObservatori/article/view/350713>> [Consulta: 4 d'agost de 2020].

CABALLERO GARCÍA, Antonio. «De la incautación de 1868 a la creación del Archivo Histórico Provincial (1931): desamortización y archivos en Guadalajara». A: *España entre repúblicas 1868-1939: actas de las VII Jornadas de Castilla-La Mancha sobre Investigación en Archivos. Guadalajara, 15-18 noviembre 2005*. Guadalajara: Asociación de Amigos del Archivo Histórico Provincial de Castilla La Mancha, 2007, v. 2, p. 751-768.

— «Desamortización y patrimonio documental: un ejemplo de tratamiento de archivos en el siglo XIX». *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 2005, 15, p. 77-117.

— «Fondos monásticos y conventuales en el Archivo Histórico Provincial de Guadalajara: El fondo de desamortización». A: *La investigación y las fuentes documentales de los archivos: [I y II Jornadas sobre Investigación en Archivos]*, Toledo: Confederación de Asociaciones de Archiveros, Bibliotecarios, Museólogos y Documentalistas, ANABAD: Asociación de Amigos del Archivo Histórico Provincial de Castilla La Mancha, v. 1, p. 377-390.

CALZADA I OLIVERAS, Josep. «La Desamortització i la Comissió de Monuments de Girona». *Revista de Girona*, 1985, 113, p. 316-323. <<https://www.raco.cat/index.php/RevistaGirona/article/view/85385>> [Consulta: 1 de setembre de 2020].

CANTO, Alicia M. «Ivo de la Cortina y su obra *Antigüedades de Itálica* (1840): una revista arqueológica malograda». *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología* (CuPAUAM), 2001, núm. 27, p. 153-161.

CÁRCEL ORTÍ, Vicente. «Cartas del arzobispo Echánove, de Tarragona» *Analecta*

Sacra Tarraconensia, núm. 47.1, p. 129-148.

<http://www.icatm.net/bibliotecabalmes/sites/default/files/public/analecta/AST_47.1/AST_47_1_129.pdf> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

CARDONA, Pere. *El convent dels menors caputxins a la ciutat de Tarragona: 1589-1989: aproximació històrica*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1994.

CARMONA MORENO, Félix. «Conventos agustinianos de Sevilla y su desamortización». A: *La desamortización: el expolio del patrimonio artístico y cultural de la Iglesia en España: actas del Simposium 6/9-IX-2007*, coord. per Francisco Javier Campos y Fernández de Sevilla. [El Escorial]: Ediciones Escorialenses: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina 2007, p. 169-189.

CARRIÓN GÚTIEZ, Manuel. «D. Pascual de Gayangos y los libros». *Documentación de las Ciencias de la Información*, 1984, núm. 8, p. 71-92.

CASAS NADAL, Montserrat. «Los fondos italianos de la biblioteca del convento de San Agustín de Barcelona (segunda mitad del siglo XVIII)». A: *Separata de Conventos Agustinos, Madrid, 20-24 de octubre de 1997, X Congreso Internacional de Historia de la Orden de San Agustín*. Roma: Institutum Historicum Augustinianum, 1998, p. 213-259.

— «La obra de Ludovico Antonio Muratori, y sus traducciones, en las bibliotecas eclesiásticas de Barcelona (segunda mitad del siglo XVIII)». A: *Profesor Nazario González: una historia abierta*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona; [Bellaterra]: Universitat Autònoma de Barcelona, 1998, p. 173-186.

CLEMENS, Raymond; GRAHAM, Timothy «Assessing manuscript origin and provenance», *Introduction to manuscript studies*, Ithaca: Cornell University Press, 2007, p. 117-128.

CUBERO MERCADO, Lourdes. *Las desamortizaciones eclesiásticas del siglo XIX y su repercusión en el Patrimonio Artístico de Andújar (Jaén)*. Jaén: Universidad de Jaén, Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación, 2014. Trabajo Final de Grado. <http://tauja.ujaen.es/bitstream/10953.1/848/1/TFG_CuberoMercado,Lourdes.pdf> [Consulta: 6 de setembre de 2020].

CURWEN, Tony et al. «Provenance and the itinerary of the book: recording provenance data in on-line catalogues» *Imprints and owners: recording the cultural geography of Europe. Papers presented on 10*, 2006, p. 31-47.

DOMÍNGUEZ BORDONA, Jesús. «La biblioteca de Don Ramón Foguet, canónigo tarraconense (1725 [sic] – 1794)». *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, 1951, I, p. 243-253.

DOMÍNGUEZ BORDONA, Jesús *El escritorio y la primitiva biblioteca de Santes Creus:*

Noticia para su estudio y catálogo de manuscritos que de dicha procedencia se conservan, Tarragona: Imp. Sagrañes, 1952 <<https://www.iberlibro.com/ESCRITORIO-PRIMITIVA-BIBLIOTECA-SANTES-CREUS-Dom%C3%ADnguez/22769140817/bd>> [Consulta: 20 d'agost de 2020].

DONDI, Cristina. «The mapping of the early Italian book heritage around the world, from distribution to dispersal: lectio magistralis in Library science». *The mapping of the early Italian book heritage around the world, from distribution to dispersal*, 2020, p. 1-60.

FELIU MONTFORT, Gaspar. *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1972, 236 p.

FERRER, Maria Antònia; DASCA, Andreu; ROVIRA, Jordi. *CL Anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense: una aproximació a la seva història (1844-1994)*. [Tarragona]: [Reial Societat Arqueològica Tarraconense], 1994, 451 p.

FERRER, Raymundo. *Barcelona cautiva, ó sea Diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los Franceses, esto es, desde el 13 de Febrero de 1808 hasta el 28 de Mayo de 1814 Acompaña a los principios de cada mes una Idea del estado religioso-político-militar de Barcelona y Cataluña*. Brusi, 1816, vol. 3.

FINESTRES i MONSALVO, Jaume. *Historia de El Real Monasterio de Poblet: ilustrada con dissertaciones curiosas sobre la antigüedad de su fundacion, catalogo de abades, y memorias chronologicas de sus gobiernos, con las de papas, reyes, y abades generales de Cistèr tocantes à Poblet: dividida en quatro libros*. Cervera: por Joseph Barber, 1753-1765.

FLÓREZ. Enrique. *España Sagrada. Theatro Geográfico-Histórico de la Iglesia de España. Origen, Divisiones y Términos de todas sus Provincias. Antigüedades Traslaciones y Estudio antiguo y presente de sus Sillas, en todos los Dominios de España y Portugal. Con varias Dissertaciones críticas, para ilustrar la Historia Eclesiástica de España*. A la mort de Henrique Flórez en 1773, l'obra va ser continuada pels agustins Manuel Risco, Antolín Merino i José de la Canal fins el 1836, quan la desamortització dels béns eclesiàstics va fer recaure la continuació de l'obra en la Real Academia de la Historia. 56 v. Tarragona (v. 23).

FONT DE RUBINAT, Pau. «La Biblioteca del Monestir de Santa Maria de Poblet ». *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 1928, p. 256-263. <<https://www.raco.cat/index.php/RevistaCLR/article/viewFile/197204/292871>> [Consulta: 16 de setembre de 2020].

FONTANA, Josep. «La fi de l'Antic Regim i la industrialització 1787-1868». A: *Història de Catalunya*, Pierre Vilar (dir.). Barcelona: Edicions 62, 1994-2003, vol. 5.

— *La revolució liberal*. Lleida: Pagès, 2003.

FORT I COGUL, Eufemià. *Santes Creus, de l'exclaustració ençà: la gestió dels organismes que n'han tingut tutela*. Santes Creus: Fundació Roger de Belfort, 1972.

GARCÍA AGUILAR, María Idalia; RUEDA RAMÍREZ, Pedro J. *Leer en tiempos de la Colonia: imprenta, bibliotecas y lectores en la Nueva España*. México: UNAM, Centro Universitario de Investigaciones Bibliotecológicas, 2010.

<<https://libros.metabiblioteca.org/jspui/bitstream/001/222/9/978-607-02-0750-1.pdf>> [Consulta: 6 de setembre de 2020].

GARCÍA LÓPEZ, Genaro Luis. «La administración territorial ante la política cultural y la recogida de los bienes nacionales durante la revolución liberal: análisis especial de su actuación en materia bibliotecaria». A: *II Seminario de Historia de la Administración: El municipio constitucional*. Madrid: INAP, 2003.

— «Las bibliotecas universitarias en España durante la revolución liberal». A: *VII Congreso Internacional sobre la Historia de las Universidades Hispánicas: Manuales y textos de enseñanza en la universidad liberal*. Madrid: Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad, 2004, p. 401-448.

— «Evolución histórica de los conceptos de biblioteca pública, sistema de bibliotecas y política bibliotecaria». *Revista Códice*, 2007, vol. 3, 2, p. 9-20.

— «Las investigaciones sobre el libro y las bibliotecas desde un punto de vista histórico, sociológico y educativo». *Litterae: cuadernos sobre cultura escrita*, 2003-2004, 3-4, p. 259-270. <https://e-archivo.uc3m.es/bitstream/handle/10016/2284/2003_2004_n.03_04-GarciaLopez.pdf?sequence=1> [Consulta: 16 de setembre de 2020].

— *La lectura como servicio público: análisis de la Administración pública en los orígenes del sistema bibliotecario español*. Gijón: Trea, 2006.

— *Libros para no leer: el nacimiento de la política documental en España*. Gijón: Trea, 2004.

— «El origen del sistema bibliotecario español: características y utilidad de los fondos bibliográficos que conformaron las primeras bibliotecas públicas en el segundo tercio del siglo XIX». *Investigación bibliotecológica*, 2016, 30, 69, p. 231-262.

GARCÍA LÓPEZ, Genaro Luis; MARTÍN GÓMEZ, Leticia. «Situación de las bibliotecas conventuales y monacales españolas hasta la supresión de las comunidades religiosas». *Documentación de las ciencias de la información*, 2012, 35, p. 193-207.

GARCIA MIR, Raül. «Las bibliotecas conventuales de Barcelona y su trascendencia cultural durante el siglo XVIII: la Biblioteca de los Trinitarios Calzados». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 2006, núm. 20, p. 71-80.

— «Expolio y destino de los libros incautados entre 1835-1844. Un ejemplo: la Biblioteca filipense de Barcelona». A: *La Multiculturalidad en las artes y en la arquitectura: XVI Congreso Nacional de Historia del Arte, Las Palmas de Gran Canaria, del 20 al 24 de noviembre de 2006*. Las Palmas de Gran Canaria: Anroart, 2006, p. 363-368.

GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique; MARTÍNEZ NARANJO, Javier. «La expulsión de los jesuitas de Catalunya». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 2009, 20, p. 115-136.

GONSALVO I BOU, Gener. «Desamortització i arxius: l'exemple del Monestir de Poblet». *Lligall: revista catalana d'Arxivística*, 1997, núm. 11, p. 11-29.

GORT I JUANPERE, Ezequiel. *Història de la cartoixa de Scala Dei*. Reus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1991.

GRAHIT I PAPELL, Emilio. «Los Manuscritos de la Biblioteca Provincial de Gerona: obra póstuma». *Biblioteconomía*, 1948, núm. 18.

GRAU PUJOL, Josep M.; PUIG I TÀRRECH, Roser. «Un inventari patrimonial del convent de la Mercè de Santa Coloma de Queralt després de l'exclaustració (1836)». *Recull. Associació Cultural Baixa Segarra*, p. 29-44. <https://www.raco.cat/index.php/RecullACBSegarra/article/download/206247/290_088> [Consulta: 16 de setembre de 2020].

GUDAYOL, Anna María. «Fonts per a l'estudi de la història del llibre i de les biblioteques: a la Biblioteca de Catalunya». *Item: Revista de biblioteconomia i documentació*, 2006, 42, p. 129-149.

GÜELL, Manel GRAU PUJOL, Josep Maria. «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona». *Lligall: revista catalana d'arxivística*, 31, 2001, p. 65-120. <<https://www.raco.cat/index.php/lligall/article/download/339529/430483>> [Consulta: 8 de gener de 2021].

Guidelines for uploading and describing images in the CERL Provenance Digital Archive <<https://www.cerl.org/resources/provenance/pdaguidelines>> [Consulta: 13 d'octubre de 2020].

HERNÁNDEZ TORRES, Estefanía. «El patrimonio histórico español: evolución del concepto y transformación de su protección». A: *Patrimonio histórico y Registro de la propiedad*. Madrid: Reus, 2018, cap. I, p. 13-35.

HEVIA BALLINA, Agustín; RODRIGUEZ ÁLVAREZ, Ramon. «Desamortización y bibliotecas eclesiásticas». A: *Desamortización y exclaustración en los archivos de la Iglesia (S. XIX): Santoral hispano-mozárabe en las diócesis de España: Actas del XVII Congreso de la Asociación celebrado en Jaén (10 al 14 de septiembre de 2001)*. Madrid: Asociación de Archiveros de la Iglesia en España, 2003, p. 225-242.

IBAR ALBIÑANA, Leandre. «Els museus arqueològics de Tarragona al segle XIX».

Butlletí arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1992, 14, p. 149- 179.

JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni. *Diputació de Tarragona 1822-1840: Divisió territorial, organització institucional i relacions amb els ajuntaments*. Tarragona: la Diputació, 2008.

— «La Diputación Provincial de Tarragona, 1836-1840», *Revista de Dret Històric Català*, 1, p. 298-300.

LAMARCA, Montserrat. *La impremta a Barcelona (1501-1600)* [en línia]. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 2015.

<https://cultura.gencat.cat/web/.content/sscc/gt/arxius_gt/La-impremta-a-BCN.pdf> [Consulta: 1 d'octubre de 2020].

LÓPEZ RODRIGUEZ, Raquel. *La Comisión provincial de monumentos histórico-artísticos de Sevilla* [en línia]. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2010. Tesis doctoral. <<https://core.ac.uk/download/pdf/157761757.pdf>> [Consulta: 29 de setembre de 2020].

LLOPART, Pilar; LAMARCA, Dolors. «Les biblioteques de la Universitat de Barcelona des del període de la Universitat Autònoma fins als nostres dies». A: *La biblioteca de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1994, p. 61-105.

MALASPINA Matilde; ZHONG, Yujie, «Image-matching technology applied to Fifteenth-century printed book illustration». *Lettera matematica* 5.4 (2017): 287-292 <https://www.researchgate.net/publication/321949173_Image-matching_technology_applied_to_Fifteenth-century_printed_book_illustration> [Consulta: 13 d'octubre de 2020].

Marks in books, illustrated and explained. Cambridge, Mass.: Houghton Library, Harvard University, 1985. 44 p.

MARTÍ GILABERT, Francisco. *La desamortización española*. Madrid: Rialp, 2003.

MARTÍ MAYOR, Josep. «La biblioteca y el archivo del Monasterio de Escornalbou (1580-1686)» *Archivo Ibero-Americano*, 1976, vol. 36, núm. 142-143, p. 341-373.

— «Escornalbou: colegio-seminario de misiones y de Propaganda Fide: 1686-1835». *Archivo Ibero-Americano*, 1982, vol. 42, núm. 165- 168, p. 293-342.

— «El ms. 4-001 de los franciscanos recolectos catalanes de Escornalbou (1580-1686)». *Archivo Ibero-Americano*, 1991, vol. 51, núm. 201-202, p. 177-200.

MARTÍN ABAD, Julián. «Del ejemplar, o de ciertas historias (casi) siempre pasadas por alto». A: *El enredijo de mil y un diablos: de manuscritos, incunables y raros, y de fondos y fantasmas bibliográficos*. Madrid: Ollero y Ramos, 2007, p. 377-396.

MARTÍN GÓMEZ, Leticia. *Las bibliotecas públicas durante la década moderada (1844-1845): la consolidación del sistema bibliotecario liberal en España* [en línia]. Salamanca: Universidad de Salamanca, 2012. Tesi doctoral.

<https://gredos.usal.es/bitstream/handle/10366/121465/DBD_MartinGomez_Resumentesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Consulta: 29 de setembre de 2020].

— *Libros para envolver en las boticas: bibliotecas y política bibliotecaria en España durante la década moderada*. Mérida: Editora Regional de Extremadura, 2014.

MARTÍNEZ MARTÍN, Jesús A. «Las transformaciones editoriales y la circulación de libros». A: *Orígenes culturales de la sociedad liberal: (España siglo XIX)*. Madrid: Biblioteca Nueva, [2003], p. 37-64.

MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume. *Patrimoni en perill: notes sobre la salvaguarda dels béns culturals durant la Guerra Civil i la postguerra (1936-1948)*. Reus : Edicions del Centre de Lectura, 2004.

MATA DE LA CRUZ, Sofía. «Actuaciones del cabildo de la Catedral de Tarragona en el Trienio Liberal (1820-1823). Pérdida, salva-guarda y recuperación del patrimonio artístico de la diócesis tras la desamortización». *E-artDocuments*, 2011, núm. 4, <<https://www.raco.cat/index.php/e-art/article/view/245396>> [Consulta: 25 d'octubre de 2020].

— «Fonts literàries de la història de l'art (segles XVI al conservades a diverses biblioteques eclesiàstiques de Tarragona» *Butlletí arqueològic*. Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 29 (2007): 217-263

— «Fra Francesc Dalmau i cinc còdexs musicals litúrgics procedents del Monestir de Poblet, conservats al Museu Diocesà de Tarragona». *Aplec de treballs*, 2018, núm. 36, p. 257-269. <http://www.academia.edu/download/59677779/AT_Codexs_201820190611-97098-15sif5.pdf> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

MATEU IBARS, Josefina. «Los manuscritos de los siglos X a XIV de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Barcelona». *Biblioteconomía: boletín de la Escuela de Bibliotecarias de Barcelona*, 1969, nº 69-70, p. 83-123.

MAYER, Marc. «Manuscrits de biblioteques renaixentistes il·lustres a la Biblioteca Universitària de Barcelona». *Estudis universitaris catalans*, 1980, núm. 24, p. 335- 358.

MENCHON I BES, Joan. «Un manuscrit de Bonaventura Hernández Sanahuja sobre Poblet a la Real Academia de la Historia de Madrid (1862)». *Aplec de treballs*, 2014, 32, p. 229-257. <<https://core.ac.uk/download/pdf/38978928.pdf>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

MIQUEL, Ignacio. *Manual completo de desamortización civil y eclesiástica*. Madrid: Imprenta de la Revista de Legislación, 1856. <http://www.cervantesvirtual.com/obra/manual-completo-de-desamortizacion-civil-y-eclesiastica/>

MIRAMBELL BELLOC, Enric. «La Biblioteca Pública de Girona, fruit de la Desamortització». *Revista de Girona*, 1985, núm. 113, p. 324-327.

— «Los Manuscritos de la Biblioteca Pública de Gerona», *Revista de Gerona*, 1962, núm.

18, p. 37-40.

— *Un segle i mig d'història de la Biblioteca Pública de Girona: conferència pronunciada el dia 13 de maig de 1998 a l'auditori Josep Viader de la Casa de Cultura de Girona*. Girona: Central de biblioteques, 1998.

MOLINER PRADA, Antonio. «Liberalismo y cultura política liberal en la España del siglo XIX». *Revista de História das Ideias*, 2019, núm. 37, p. 209-237.

— «La recepción de las ideas revolucionarias (radicales, socialistas y republicanas) en Cataluña en el siglo XIX». *Revista de História das Ideias*, 2016, núm. 34, p. 239-266. <<https://pdfs.semanticscholar.org/01e6/804a6fc116b756ebb11c5ed5c86e89355af5.pdf>> [Consulta: 1 d'octubre de 2020].

MULLER, Montserrat de. «La Biblioteca del Convento de Santa Caterina de Barcelona». *Biblioteconomía. Boletín de la Escuela de Bibliotecarios de Barcelona*, 1949, 6, 22, p. 75-88.

MUÑOZ FELIU, Miguel C. *Bibliotecas y desamortización en la ciudad de Valencia (1812-1844)*. València: Universitat de València, 2015. Tesis doctoral dirigida por Vicente Pons Alós. <<http://roderic.uv.es/handle/10550/48816>> [Consulta: 28 de setembre de 2020].

— «Bibliotecas y Revolución. La política bibliotecaria de José I». *Bulletin hispanique*, 2018, 120-2, p. 461-472.

— «Liberalismo, desamortización y política bibliotecaria. El caso valenciano». *Anales de documentación*, 2006, 9, p. 133-142.

— «Liberalismo y bibliotecas. El proyecto de creación de una biblioteca pública en Valencia durante el Trienio Liberal». *Revista general de información y documentación*, 2016, vol. 26, núm. 2, p. 555-581. <<https://doi.org/10.5209/RGID.54715>> [Consulta: 28 de setembre de 2020].

NAVARRO BONILLA, Diego. «Las huellas de la lectura: marcas y anotaciones manuscritas en impresos de los siglos XVI a XVIII». *Libro y lectura en la Península Ibérica y América: siglos XIII a XVIII*. [Valladolid]: Junta de Castilla y León, 2003, p. 243-287.

ORTUETA, Elena de. «Anticuarios, clérigos y eruditos en la Tarragona del siglo XVIII». En premsa.

— *De l'erudit al turista Inici de la projecció del patrimoni artístic i cultural de Tarragona [1834-1933]*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili; Cercle d'Estudis Històrics Guillem d'Olivé, 2019.

PEARSON, David. *Books as history: the importance of books beyond their texts*. New Castle: Oak Kmol Press, 2008.

— «Libraries as history: the importance of libraries beyond their texts», 2007,

<<https://sas-space.sas.ac.uk/645/1/libsashistory.pdf>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

PÉREZ NESPEREIRA, Manuel et al. «Precedents de la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès (1800-1860)». *Cercles: revista d'història cultural*, 2004, núm. 7, p. 155-170. <<https://www.raco.cat/index.php/Cercles/article/download/191175/263015/>> [Consulta: 2 d'octubre de 2020].

PIFERRER, Pau; PARCERISSA, Francesc Xavier. *Recuerdos y bellezas de España: obra destinada a dar a conocer sus monumentos, antigüedades y vistas pintorescas en láminas dibujadas del natural y litografiadas por FJ Parcerisa, acompañadas de texto por P. Piferrer. Principado de Cataluña: comprende las provincias de Barcelona, Gerona, Tarragona y Lérida*. 1839.

PONS ANGUERA, Antoni. *Libro de varias cosas sucedidas en esta villa y algunos parages de Cataluña*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1988.

PONS LÓPEZ, Joan Josep. *Fons libraris i documentals secularitzats durant les desamortitzacions del segle XIX*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Treball de Fi de màster. <https://www.academia.edu/download/56788259/V1_TFM_-_FONS_LIBRARIS_I_DOCUMENTALS_DINSTITUCIONS_RELIGIOSES_DURANT_LES_DESAMORTITZACIONS_DEL_SEGLE_XIX_A_CATALUNYA.pdf> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

PONZ, Antonio. *Viage de España, ó Cartas, en que se da noticia de las cosas mas apreciables, y dignas de saberse que hay en ella*. Madrid: por D. Joachin Ibarra...: se hallará en la libreria de Esparza, Puerta del Sol, 1772-1794. 18 v. Tarragona (v. 11) <<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000154545&page=1>> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

PORTET i PUJOL, Joan. «L'Exclaustració de religiosos de l'any 1835». *Ausa*, 2003, vol. 21, núm, 151, p. 29-49. <<https://www.raco.cat/index.php/Ausa/article/download/16498/16338>> [Consulta: 20 d'octubre de 2020].

REAL ACADEMIA DE BELLAS ARTES DE SAN FERNANDO. *Inventario de los legajos de las Comisiones Provinciales y de la Comisión Central de Monumentos Histórico-Artísticos*. Madrid: Departamento de Archivo, Biblioteca y Publicaciones, 2001. <http://www.realacademiabellasartessanfernando.com/assets/docs/comisiones/comisiones_provinciales.pdf> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

RECASENS I COMES, Josep M. *El Corregimiento de Tarragona en el último cuarto del siglo XVIII: aspectos económico y político social*. Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense, 1963, 331 p.

REED, Marcia. «Provenance of rare books». *Encyclopedia of library and information sciences*, edited by John D. McDonald and Michael Levine-Clark. 4th edition. Boca Raton, FL: CRC Press, 2017, p. 3766-3773. <<https://doi-org.sire.ub.edu/10.1081/E-ELIS4>> [Consulta: 12 d'octubre de 2020].

REVUELTA GONZÁLEZ, Manuel. *La exclaustación (1833-1840)*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1976.

REY CASTELAO, Ofelia. *Libros y lecturas en Galicia: siglos XVI-XIX*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Consellería de Cultura, Comunicación Social e Turismo, 2003.

RIBERA I GASSOL, Ramon. «Claudi Lorzale, pintor, i la seva estada a la Conca de Barberà». *Aplec de treballs*. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 2012, núm. 30, p. 181-188. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4096475>> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

RIU BARRERA, Eduard; VILA, Josep Maria. «Les excavacions de la cartoixa d'Escaladei i la seva arquitectura Aportacions recents». *Tribuna d'arqueologia*, 2008, p. 276 <http://www.calaix.cat/bitstream/handle/10687/91729/2008-2009_12.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

RODRÍGUEZ PARADA, Concepción. *La biblioteca del convento de Barcelona de la orden de la Merced: una herramienta para la formación de los frailes*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2009. <<http://hdl.handle.net/10803/770>> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

ROVIRA GÓMEZ, Salvador-J. *-Les desamortitzacions a les comarques meridionals del Principat*. Barcelona: Dalmau, 1990.

— «L'època de les revolucions, les guerres i el reformisme borbònic». A: *Història de Tarragona*. Lleida: Pagès, 2011, vol. IV.

— «Exclaustacions i desamortitzacions a Poblet i Santes Creus (comarques de Tarragona)». <<https://docplayer.es/85817795-Exclaustacions-i-desamortitzacions-a-poblet-i-santes-creus-comarques-de-tarragona.html>> [Consulta: 1 de setembre de 2020].

RUCIO ZAMORANO, María José «Lo que ocultan los catálogos y revelan las colecciones patrimoniales: el tratamiento documental como elemento de valoración». XII Jornadas de la Asociación de Bibliotecarios de la Iglesia en España. Madrid, 2017 <<http://www.abie.es/images/ponencias/2018/mjose.pdf>> .

RUEDA HERRANZ, Germán. «Bibliografía sobre el proceso desamortizador en España (tercera versión)». *Cuadernos de Investigación Histórica*, 1986, 9, p. 191- 222.

— *La desamortización de Mendizábal en Valladolid, 1836-1853: transformaciones y constantes en el mundo rural y urbano de Castilla La Vieja*. Valladolid: Institución Cultural Simancas. Diputación Provincial de Valladolid, 1980.

— *La desamortización de Mendizábal y Espartero en España*. Madrid: Cátedra, 1986.

— *La desamortización en España: un balance (1766-1924)*. Madrid: Arco Libros, 1997.

— *La desamortización en la Península Ibérica*. Madrid: Marcial Pons, 1993.

RUEDA RAMÍREZ, Pedro J. «Tratadicos devotos: impresos para las misiones franciscanas de Escornalbou en la Cataluña moderna». A: *Pasados y presente: estudios para el profesor Ricardo García Cárcel*. Barcelona: UAB. Departament d'Història Moderna i Contemporània, 2020, p. 869-890.

RUEDA RAMÍREZ, Pedro J.; SAUMELL CALAF, Dolors. «Les marques de propietat dels llibres de la Biblioteca d'Escornalbou: un patrimoni recuperat» *Ítem: revista de biblioteconomia i documentació*, 2019, núm. 65-66, p. 100-116.

<<https://www.raco.cat/index.php/Item/article/view/353620>> [Consulta: 3 de juliol de 2020].

RUIZ BERRIO, Julio. «El Plan Pidal de 1845: los institutos públicos, dinamizadores de las capitales de provincia». *Revista cuatrimestral del Consejo Escolar del Estado*, 2008, 7, p. 28-38. <http://www.educacionyfp.gob.es/dam/jcr:91164978-14a7-40c7-8c44-0467ae763e4c/07_marzo_2008.pdf#page=28> [Consulta: 30 de setembre de 2020].

SALAZAR BERMEJO, Ana Pilar. *Las bibliotecas monásticas y la desamortización en Madrid*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2016. Tesi doctoral dirigida por Fermín de los Reyes Gómez. <<https://eprints.ucm.es/39719/1/T37887.pdf>> [Consulta: 2 de setembre de 2020].

SÁNCHEZ DÍAZ, Ana María. «El Viaje Literario a las Iglesias de España: una empresa ilustrada de los hermanos Villanueva en la primera mitad del siglo XIX». *Anales de la Universidad de Alicante*, 1986, 5, p. 47-49.

SÁNCHEZ MANTERO, Rafael. «La desamortización». A: Eduardo Peñalver Gómez (coord.). *Fondos y procedencias: Bibliotecas en la Biblioteca de la Universidad de Sevilla*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2013, p. 119-125.

SÁNCHEZ MARIANA, Manuel. *Bibliófilos españoles: desde sus orígenes hasta los albores del siglo XX*. Madrid: Biblioteca Nacional. Ministerio de Cultura: Ollero & Ramos, 1993.

SÁNCHEZ-MOLERO, Gonzalo. «Metodologías de la investigación sobre procedencias en las bibliotecas con fondos antiguos». A: Carpallo Bautista, M. Olivera Zaldúa (eds.), *El patrimonio bibliográfico y documental: diferentes metodologías de investigación, idénticos objetivos*. Madrid: Fragua, 2020, p. 121- 166.

SÁNCHEZ REAL, José. *La Sociedad Económica de Amigos del País de Tarragona*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV: Diputació Provincial de Tarragona, 1972, 100 p.

SANTOS ARAMBURO, Ana et al. «La Biblioteca Histórica de la Universidad Complutense: una primera aproximación a sus procedencias, *La Memoria de los libros: estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*», bajo la dirección de Pedro M. Cátedra y María Luisa López-Vidriero. Salamanca: Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, 2004, t. II, p. 265-286.

SALAVERT FABIANI, Vicent. «Introducción a la historia de la aritmética práctica en la Corona de Aragón en el siglo XVI». *Dynamis: Acta Hispanica ad Medicinæ Scientiarumque Historiam Illustrandam*, 1990, 10, p. 63-91.

SCHEIBE, Michaela. «The 'biography of copies': provenance description in online catalogues». Bettina Wagner, Marcia Reed (eds.), *Early Printed Books As Material Objects: Proceedings of the Conference Organized by the IFLA Rare Books and Manuscripts Section, Munich, 19-21 August 2009*, Walter de Gruyter GmbH, 2010, pp. 269-278.

SERRA I POSTIUS, Pere. *Historia eclesiástica del principado de Cataluña*. [Entre 1701 i 1800]. 12 volums; 220 x 160 mm. [UB CRAI Reserva](#) Ms 186-197.

SERRA I VILARÓ, Joan. *La Comisión de Monumentos históricos y artísticos de la provincia de Tarragona ante las ruinas del Monasterio de Poblet*. Tarragona: Imp. de J. Pijoan, 1946.

SHAW, David J. (ed.). *Books and their owners: provenance information and the European cultural heritage: papers presented on 12 November 2004 at the CERL conference hosted by the National Library of Scotland. Edinburgh*. London: CERL, 2005.

SOBOLEVSKII, Sergueï Aleksandrovich. *Bibliofilia romántica española (1850)*. Traducción y prólogo de Joaquín del Val. Notas de A. Rodríguez Moñino. Valencia: Castalia, 1951.

Tarragona a la Guerra del Francès (1808-1813). Textos de Salvador-J. Rovira i Gómez. Tarragona: Servei d'Arxiu i Documentació Municipal, 2011.
<<https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/fitxers/altres/quaderns/quaderns-de-larxiu-num.-6>> [Consulta: 16 de setembre de 2020].

TODA I GÜELL, Eduard *Los conventos de Reus i sa destrucció el 1835*. Reus: Revista del Centre de Lectura, 1930.

— *La destrucció de Poblet 1800-1900: ocurrències al monestir. Fugides de la comunitat. Dispersió de les riqueses. Llegendes dels tresors enterrats*. Poblet: Monestir de Poblet, 1835.

— *Història d'Escornalbou* [Tarragona]: Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1926.

TOMÁS Y VALIENTE, Francisco. *El marco político de la desamortización en España*. Barcelona: Ariel, 1972.

TORNER I PLANELL, Jordi. *Catàleg del fons documental de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la Província de Barcelona (1844-1983)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2002.

VAN DELFT, Marieke. «Researching Provenance with Two New Tools Developed by the Consortium of European Research Libraries (CERL)» *Quaerendo* 50.1-2 (2020): 194-206. <<https://doi-org.sire.ub.edu/10.1163/15700690-12341461>> [Consulta: 19 d'octubre de 2020]

— «A New Tool for Describing Provenance Images: CERL's Provenance Digital Archive». *Printing R-Evolution and Society 1450-1500*. Edizioni Ca'Foscari, 2020. <<https://doi.org/10.30687/978-88-6969-332-8/034>> [Consulta: 19 d'octubre de 2020].

VARELA, Joaquin *La monarquía doceañista (1810-1837)*. Madrid: Narcea, 1973.

VELA, Nora «El bibliògraf i el bibliotecari Bartolomé José Gallardo» *Métodos de información*, 1999, vol. 6, núm. 28, p. 25-30. <<http://eprints.rclis.org/4908/>> [Consulta: 6 de setembre de 2020].

VERGARA CIORDIA, Javier. «El proceso de expropiación de la biblioteca de los jesuitas en Pamplona (1767-1774)». *Revista de Historia Moderna*, 2008, 26, p. 325-342.

VERGER ARCE, Neus. «La Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona», *BID: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, 2008, núm. 21, <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/13689/1/verger_bid_21.pdf> [Consulta: 1 de setembre de 2020].

— «The Rare Book and Manuscript CRAI Library of the University of Barcelona inside the process management model». *Ponència a: 12th Qualitative and Quantitative Methods in Libraries International Conference (QQML2020)*. 26-29 May 2020. Athens, Greece. *Virtual*. 2020.

VILLANUEVA, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851 Tomo 20: Viage á Tarragona. <<http://www.cervantesvirtual.com/obra/viage-literario-a-las-iglesias-de-espana-tomo-20-viage-a-tarragona/>> [Consulta: 3 d'octubre de 2020].

WIJMAN, Hanno. «The Bibale Database at the IRHT: a digital tool for researching manuscript provenance». *Manuscript studies: a journal of the Schoenberg Institute for Manuscript*, 1, 2, 2016, p. 328-341. <<https://doi.org/10.1353/mns.2016.0020>> [Consulta: 20 d'octubre de 2020].